

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مهارت های تعلیم و تربیت

مهارت های تعلیم و تربیت

نألیف: حسن مشکاتی

سرشناسه	: مشکاتی، حسن، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: مهارت های تعلیم و تربیت / تالیف حسن مشکاتی.
مشخصات نشر	: اصفهان: دانشگاه معارف قرآن و عترت، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۸ص: نمودار (بخشی رنگی).
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۷۹-۴-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: اسلام و تعلیم و تربیت
موضوع	: Islamic education
موضوع	: تعلیم و تربیت اسلامی
موضوع	: Religious education
موضوع	: کلاسداری
موضوع	: Classroom management
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ م۵/۱۸/ BP۲۳۰
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۳۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۲۹۱۰۷۴

مهارت های تعلیم و تربیت

حسن مشکاتی

=====

انتشارات دانشگاه معارف قرآن و عترت

مدیر چاپ: عبدالرسول ملک احمدی

تنظیم کننده و صفحه آرا: اکرم شادانی فر

طراح جلد: نفیسه میرفندرسکی

سال و نوبت چاپ: ۱۳۹۸ / دوم

تعداد صفحه: ۱۶۸ص

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

فهرست مطالب

مقدمه ۱۳

فصل اول مفهوم‌شناسی و کلیات تعلیم و تربیت

۱. تعاریف تعلیم	۱۷
۲. تعاریف تربیت	۱۸
۲-۱. معنای لغوی	۱۸
۲-۲. معنای اصطلاحی	۱۸
۲-۳. از دیدگاه روانشناسی:	۱۹
۲-۴. تعریف قرآنی و کامل	۲۱
۳. نتیجه‌گیری از تعاریف تعلیم و تربیت	۲۲
۴. تعریف کلی و تحلیل تعلیم و تربیت	۲۳
۴-۱. «تعلیم و تربیت» چیست؟	۲۴
۵. اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت	۲۵
۶. انواع و ابعاد تعلیم و تربیت از نظر کیفی	۲۷
۶-۱. تربیت طبیعی یا تربیت مادی، جسمی و زیستی	۲۷
۶-۲. تربیت اجتماعی	۲۷
۶-۳. تربیت اخلاقی	۲۸
۶-۴. تربیت انسانی	۲۹
۷. انواع تعلیم و تربیت از نظر زمانی	۲۹
۷-۱. کوتاه‌مدت یا مقطعی	۲۹
۷-۲. بلندمدت یا دوره‌ای	۳۰
۸. سیر تعلیم و تربیت	۳۰
۸-۱. مرحله اول: جذب	۳۰
۸-۲. مرحله دوم: حفظ فراگیر	۳۱
۸-۳. مرحله سوم: سازندگی (ساخت)	۳۲
۸-۴. مرحله چهارم: کارآیی	۳۲

فصل دوم مهارت‌های تعلیم و تربیت

۱. بخش اول: روش‌های مبنایی و اصولی	۳۷
۱-۱. روش «تشکیل نگرش»	۳۷
۱-۱-۱. کاربرد «تشکیل نگرش» در تعلیم و تربیت فراگیر	۳۹
۱-۱-۲. شرح کاربرد «تشکیل نگرش» در تعلیم و تربیت فراگیر	۴۰
۱-۲. روش «تشکیل عقیده»	۵۲
۱-۲-۱. مفهوم «تشکیل عقیده»	۵۲

- ۱-۲-۲. مبانی «تشکیل عقیده» ۵۲
- ۱-۲-۳. کاربرد «تشکیل عقیده» در تعلیم و تربیت فراگیر ۵۵
- ۱-۲-۴. «تشکیل نگرش و عقیده» در آیات قرآن ۵۶
- ۱-۲-۵. «تشکیل نگرش و عقیده» در روایات ۵۸
- ۱-۳. روش «تشکیل شخصیت و تأمین هویت» ۵۹
- ۱-۳-۱. مفهوم‌شناسی هویت و شخصیت ۵۹
- ۱-۳-۲. آیا شخصیت (ظاهر) تابع هویت (باطن) است و یا هویت تابع شخصیت؟ و یا هر دو بر هم تأثیر یکسان؟ و یا یکی بیشتر از دیگری تأثیر دارد؟ ۶۰
- ۱-۳-۳. تعلیم و تربیت اسلامی چه می‌گوید؟ ۶۱
- ۱-۳-۴. کاربرد «تشکیل شخصیت و تأمین هویت» در تعلیم و تربیت فراگیر ۶۲
- ۱-۳-۵. آسیب‌شناسی «تشکیل شخصیت و تأمین هویت» ۶۴
- ۱-۴. روش «ایجاد شاکله ایمان» ۶۵
- ۱-۴-۱. تعریف لغوی ۶۵
- ۱-۴-۲. ایمان چگونه بوجود می‌آید؟ ۶۵
- ۱-۴-۳. شکل‌یابی ایمان و تعلیم و تربیت فراگیر ۶۶
- ۱-۴-۴. نشانه‌ حصول یا تکمیل ایمان ۶۷
- ۱-۴-۵. نقش دعا در تثبیت ایمان ۶۹
- ۱-۴-۶. آیات تشکیل ایمان: ۷۰
- ۱-۴-۷. رفتارهای تربیت‌شده بر اثر ایمان: ۷۲
- ۱-۵. روش «تشکیل اخلاق حسنه» ۷۳
- ۱-۵-۱. مفهوم‌شناسی اخلاق ۷۳
- ۱-۵-۲. شکل‌یابی اخلاق حسنه در تعلیم و تربیت فراگیر ۷۴
- ۱-۵-۳. نقشه‌های استعمارگران ۷۵
- ۱-۶. روش «ایجاد هدف» ۷۷
- ۱-۶-۱. اهمیت، ضرورت و فواید ایجاد هدف در تعلیم و تربیت فراگیر ۷۷
- ۱-۶-۲. کاربرد ایجاد هدف در تعلیم و تربیت فراگیر (وظایف مربی در این راستا) ۷۷
- ۱-۷. «ارزش‌گذاری» ۷۹
- ۱-۷-۱. تعریف ۷۹
- ۱-۷-۲. ارزش‌شناسی ۷۹
- ۱-۷-۳. کاربرد ارزش‌گذاری در تعلیم و تربیت فراگیر ۸۱
- ۱-۷-۴. ارزش‌گذاری و ارزش‌شناسی در قرآن ۸۱
- ۱-۷-۵. دست‌یافته‌گان به ارزش‌ها ۸۳
- ۱-۷-۶. ارزش‌گذاری در نماز ۸۴
- ۱-۸. روش «محبت نمودن» ۸۴

- ۱-۸-۱. نکات کاربردی روش محبت ۸۶
- ۱-۸-۲. محبت در قرآن و روایات ۸۸
- ۱-۹. روش « ایجاد جو حُسن و قبح » ۹۰
- ۱-۱۰. روش « ایجاد شرایط و محیط » ۹۱
- ۱-۱۰-۱. مفهوم‌شناسی ۹۱
- ۱-۱۰-۲. انواع شرایط و محیط ۹۱
- ۱-۱۰-۳. عوامل تشکیل دهنده شرایط و فضای مطلوب ۹۲
- ۱-۱۰-۴. کاربرد شرایط و محیط در تعلیم و تربیت فراگیر ۹۳
- ۱-۱۰-۵. عوامل مؤثر بر شرایط و محیط تعلیم و تربیت ۹۷
- ۱-۱۰-۶. موضع تربیتی ۹۸
- ۱-۱۱. روش « ایجاد شاکله تفکر صحیح » ۹۹
- ۱-۱۱-۱. مفهوم‌شناسی تفکر صحیح ۹۹
- ۱-۱۱-۲. فواید تفکر صحیح ۱۰۰
- ۱-۱۱-۳. کاربرد ایجاد تفکر صحیح در تعلیم و تربیت فراگیر ۱۰۱
- ۱-۱۱-۴. منشأ تفکر صحیح ۱۰۳
- ۱-۱۱-۵. تفکر صحیح در متون اسلامی ۱۰۴
- ۱-۱۲. روش « تربیت دینی » ۱۰۹
- ۱-۱۲-۱. مفهوم ۱۰۹
- ۱-۱۲-۲. تربیت دینی چگونه حاصل می‌شود؟ ۱۰۹
۲. بخش دوم: روش‌های رفتاری ۱۱۱
- ۲-۱. روش « اعمال تشویق »، « تمجید »، « پاداش » ۱۱۱
- ۲-۲. روش « استفاده از مقررات » ۱۱۴
- ۲-۳. روش « ایجاد رفتار تازه » ۱۱۵
- ۲-۴. روش « افزایش رفتار موجود » ۱۱۶
- ۲-۵. روش « نگهداری رفتارهای مطلوب » ۱۱۹
- ۲-۶. روش « تقلیل یا محو رفتارهای نامطلوب » ..... Error! Bookmark not defined.
- ۲-۷. روش « بی‌توجهی به رفتار نامطلوب » ..... Error! Bookmark not defined.
- ۲-۸. روش « ساختن ظاهر » ۱۲۱
- ۲-۹. روش « ساختن درون و باطن » ۱۲۵
- ۲-۱۰. روش « فریضه‌سازی » ۱۲۶
- ۲-۱۱. روش « محاسبه‌ی نفس » ۱۲۷
- ۲-۱۲. روش « آراستن ظاهر » ۱۲۹
- ۲-۱۳. روش « تزیین کلام » ۱۲۹
- ۲-۱۴. روش « توبه » ۱۳۰

۱۳۰.....	۲-۱۵. روش «تبشیر».....
۱۳۱.....	۲-۱۶. روش «تعلیم حکمت».....
۱۳۱.....	۲-۱۷. روش «موعظه حسنه».....
۱۳۲.....	۲-۱۸. روش «یادآوری نعمت‌ها».....
۱۳۲.....	۲-۱۹. روش «عبرت‌آموزی».....
۱۳۲.....	۲-۲۰. روش «تزکیه».....
۱۳۳.....	۲-۲۱. روش «ابراز توانایی‌ها».....
۱۳۳.....	۲-۲۲. روش «انذار».....
۱۳۴.....	۲-۲۳. روش‌های دیگر:

فصل سوم اصول اداره کلاس‌های تربیتی

۱۳۷.....	۱. توان تربیتی.....
۱۳۷.....	۱-۱. تعریف.....
۱۳۷.....	۱-۲. عوامل مؤثر در توان تربیتی:.....
۱۳۸.....	۲. نحوه و شیوه بکارگیری یک روش تربیتی.....
۱۳۸.....	۳. شناخت فراگیر.....
۱۳۹.....	۴. ارتباط.....
۱۳۹.....	۴-۱. مفهوم‌شناسی فرآیند ارتباط.....
۱۳۹.....	۴-۲. ارتباط در فرآیند تدریس.....
۱۴۰.....	۴-۳. تحلیل ارتباط در فرآیند تدریس.....
۱۴۱.....	۴-۴. روش‌های ارتباطی.....
۱۴۲.....	۵. جریان‌ات حاکم بر مدار کلاس.....
۱۴۲.....	۵-۱. رابطه و جریان آموزشی و یادگیری.....
۱۴۳.....	۵-۲. ارتباط عاطفی.....
۱۴۳.....	۵-۳. رابطه فکری.....
۱۴۳.....	۵-۴. جریان تربیتی.....
۱۴۳.....	۵-۵. «تعامل احساسی - شناختی».....
۱۴۴.....	۶. آشنایی و استفاده از ادبیات فراگیر.....
۱۴۴.....	۷. رعایت نظم.....
۱۴۵.....	۸. معارفه.....
۱۴۶.....	۹. آماده‌سازی.....
۱۴۶.....	۱۰. محتوای تدریس.....
۱۴۶.....	۱۰-۱. محتوای تدریس چیست؟.....
۱۴۷.....	۱۰-۲. نحوه ارائه محتوا:.....
۱۴۷.....	۱۰-۳. اجزای محتوا.....

- ۱۱. جذابیت ها ۱۴۸
- ۱۲. محرک ها ۱۴۹
- ۱۳. شکل دهی ذهن فراگیر با نماد: ۱۴۹
- ۱۴. مشارکت فراگیر ۱۵۰
- ۱۵. ایجاد روحیه نشاط در کلاس ۱۵۱
- ۱۶. بازنگری ۱۵۲

فصل چهارم برنامه تربیتی

- ۱. برنامه‌ی تربیتی ۱۵۵
- ۱-۱. تعریف ۱۵۵
- ۱-۲. فواید، لزوم و اهمیت ۱۵۵
- ۱-۳. ویژگیهای برنامه تربیتی ۱۵۶
- ۱-۴. مراحل برنامه تربیتی (کاربرد برنامه تربیتی در مراحل مختلف زندگی) ۱۵۷
- ۱-۴-۱. مرحله‌ی اول: انتخاب همسر (ازدواج والدین) ۱۵۷
- ۱-۴-۲. مرحله‌ی دوم: قبل از انعقاد نطفه ۱۵۸
- ۱-۴-۳. مرحله‌ی سوم: انعقاد نطفه (کوتاه‌ترین مرحله، ولی بسیار مهم) ۱۵۹
- ۱-۴-۴. مرحله‌ی چهارم: پس از انعقاد نطفه ۱۶۰
- ۱-۴-۵. مرحله‌ی پنجم: تولد و نوزادی (ایجاد شخصیت فردی) ۱۶۰
- ۱-۴-۶. مرحله‌ی ششم: دوران کودکی ۱۶۰
- ۱-۴-۷. مرحله‌ی هفتم: پایان دوران کودکی، نوجوانی، دوره اطاعت، ۷ تا ۱۴ سالگی ۱۶۱
- ۱-۴-۸. مرحله‌ی هشتم: دوران بلوغ، دوران وزارت یا تولد ثانی یا دوران تحولات درونی ۱۶۲
- ۱-۴-۹. مرحله نهم: ازدواج و تشکیل خانواده مطلوب ۱۶۳
- ۱-۴-۱۰. پس از دوران بلوغ و تا پایان عمر ۱۶۷
- ۲. برنامه‌ی خودسازی (برنامه تربیتی یا حداقل‌های خودسازی) ۱۶۸
- فهرست منابع و مآخذ ۱۷۱

مهارت های تعلیم و تربیت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال رسول الله /

لِيُذَكِّرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ إِلَى اللَّهِ كَانُوا رَاجِعِينَ. مَا لَكُمْ إِذْ قُلْتُمْ يَا مَعْزِلُ إِنَّا فَتَنَّاكِ بِهِمَا لِنُنَظِّرَ لِبَاحِي إِحْدَا

سخن ناشر

دانشگاه معارف قرآن و عترت اصفهان، در راستای هدف محوری خود (تربیت نیروی کارآمد برای تبلیغ دین) و برای تحقق رهنمود اعلام شده از طرف رهبر فرزانه انقلاب مبنی بر فراهم کردن زمینه نقش آفرینی اساتید و دانشجویان دانشگاه در جامعه جهانی، اقدام به تأسیس انتشارات نموده است.

انتشارات دانشگاه معارف قرآن و عترت به منظور تأمین نیازهای علمی مخاطبان در سطوح مختلف، منشورات خود را در سه سطح «کتاب پژوهشی»، «کتاب درسی» و «کتاب عمومی» در حوزه علوم انسانی و اسلامی منتشر می کند.

مجموعه کتابهای سطح یک (کتاب پژوهشی) آثار فاخر علمی پژوهشی هستند که مخاطب آن اساتید و متخصصان در حوزه یاد شده می باشند. منابع درسی یا کمک درسی مورد نیاز دانشجویان در رشته های علوم انسانی و اسلامی، تحت عنوان مجموعه کتابهای سطح دو (کتاب درسی) منتشر می شوند. مجموعه کتابهای سطح سه (کتاب عمومی) به آثاری گفته می شود که با هدف ترویج علم و برای مخاطب عمومی منتشر می گردند.

انتشارات دانشگاه معارف قرآن و عترت با تقدیر از مؤلف محترم و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همکاری کرده اند، این «کتاب درسی» را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می کند.

انتشارات

دانشگاه معارف قرآن و عترت اصفهان

مهارت های تعلیم و تربیت

مقدمه

انسان کیست؟ از کجا آمده؟ چه باید انجام دهد؟ و بالاخره، به کجا می‌رود؟ در طول تاریخ، این سؤالات، همواره برای بشر مطرح بوده است.

انسان به رشد و تکامل نیازمند است و این مهم توسط دیگر انسان‌ها و در میان جامعه انسانی انجام‌پذیر می‌باشد. حاصل زیست بشر تاکنون این بوده است که: برای تعالی یافتن، جلوگیری از هدررفتن و ضایع شدن توانایی‌ها و نیروهای عظیم و ارزشمند درونی، لازم است انسان تحت تعلیم و تربیت قرار گیرد.

آیا گمشده ملت‌ها، و راه حل انواع مشکلات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... را در تعلیم و تربیت، نمی‌توان جستجو کرد؟ هر چه بر مفسد، جرم و جنایت‌ها و انواع مشکلات و ناهنجاریها افزوده شود، نیاز به تعلیم و تربیت بیشتر می‌شود.

در میان جامعه، و در هر زمان، لازم است انسان‌های تربیت شده‌ای باشند، تا انسان‌های دیگر را تحت تربیت خود قرار داده، تعالی بخشند. اینان مربیانی‌اند که به مصداق ﴿أَنْ تَقْرَأُوا الْقُرْآنَ﴾^۱ در راه او، به مهم‌ترین قیام‌ها، که همانا قیام به تعلیم و تربیت انسان‌هاست، دست می‌زنند. نقش حساس فرهنگ‌سازان و مربیان در جامعه به عنوان سازندگان انسان‌ها و قائمان لله، از آن جهت نمودار و روشن

---

۱. سبأ/۴۶

می‌گردد که کمبود یا نبود آنان در جامعه، مساوی است با سقوط ارزش‌ها، فقدان رشد و تعالی، بروز سنت‌های غلط، خرافات و انحرافات مختلف، فساد و فتنه و ... .

در قرآن کریم بطور متعدد از تعلیم و تربیت بعنوان هدف بعثت پیامبر اسلام ﷺ ذکر شده و اولین آیات نازل شده قرآن، آیاتی بودند که تعلیم و تربیت را تعقیب می‌نمودند.

لذا بیشترین تلاش و کوشش انبیاء، اوصیای الهی و مصلحان، در طول تاریخ صرف این مهم شده، که با تعلیم و تربیت صحیح، فرد و جامعه را پرورش دهند.

کتاب حاضر، بر اساس سرفصل درس کارگاه مهارت‌های تعلیم و تربیت (که از دروس دوره‌های دانشگاه معارف قرآن و عترت^۱ اصفهان می‌باشد) تدوین شده و برای دانشجویان کارشناسی ارشد رشته‌های مرتبط با تعلیم و تربیت، مشاوره، روانشناسی اسلامی و ... هم‌چنین برای همه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت (والدین، برنامه‌ریزان، مدرسین، مربیان، دبیران، معلمان و ...) کاربرد و کارایی لازم را دارا می‌باشد.

در پایان از خانم فروز دیانی از فارغ‌التحصیلان دانشگاه معارف قرآن و عترت^۱ که در تدوین، تنظیم و ویرایش این مجموعه همکاری نموده‌اند، تشکر می‌گردد.

امید است تلاش‌های ما در تربیت نسلی پویا و مهذب متمرکز گردیده، شاهد آینده‌ای درخشان برای دین، انقلاب و میهن اسلامی بوده و رضایت امام زمان [را جلب نمائیم.

با تشکر

حسن مشکاتی

چاپ اول - تابستان ۱۳۹۷

فصل اول

مفهوم‌شناسی و کلیات تعلیم و تربیت

آنچه در فصل اول می‌خوانیم :

۱. تعاریف تعلیم
۲. تعاریف تربیت
- از نظر لغوی
- معنای اصطلاحی
- از دیدگاه روانشناسی
- از دیدگاه قرآن (تعریف قرآنی و کامل)
۳. نتیجه‌گیری از تعاریف
- تعلیم و تربیت
۴. تعریف کلی و تحلیل تعلیم و تربیت
- «تعلیم و تربیت» چیست؟
۵. اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت
۶. انواع و ابعاد تعلیم و تربیت از نظر کیفی
- تربیت طبیعی
- تربیت اجتماعی (تشکیل شخصیت)
- تربیت اخلاقی (تأمین هویت)
- تربیت عاطفی
- تربیت عقلانی (ساخت هویت مطلوب)
- (
۷. انواع تعلیم و تربیت از نظر زمانی
- کوتاه مدت یا مقطعی
- بلند مدت یا دوره‌ای
۸. سیر تعلیم و تربیت
- پذیرش (جذب)
- حفظ فراگیر
- سازندگی
- کارآئی

۱. تعاریف تعلیم

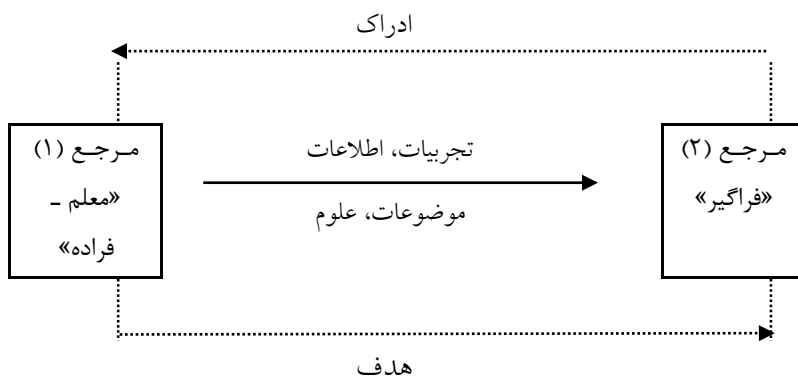
۱-۱. ایجاد زمینه‌ها و عوامل برای اینکه فراگیر دانشی را واجد شود.

۱-۲. انتقال اطلاعات، علوم و تجربیات از مرجعی به مرجع دیگر به طوری که فهمیده و ادراک

شده و بر مبنای هدفی مشخص باشد.

با بازگو نمودن صرف یک مطلب، تعلیم حاصل نمی‌شود بلکه زمانی تعلیم به صورت واقعی خود انجام شده است که همراه با ادراک مطالب باشد. منظور از اهداف در انتقال مطالب نیز معمولاً اهداف کلی، مرحله‌ای و رفتاری می‌باشند. اکتفا کردن به بیان مطلب در تعلیم و عدم وجود ادراک در نظام آموزشی حاکم بر کشور، باعث مواجه شدن با مشکلات عدیده و عقب ماندگی در عرصه‌های مختلف می‌شود.

اجزاء و فرآیند تعلیم در شکل زیر مشخص گردیده است:

علت اینکه نقطه چین روی نمودار وجود دارد این است که هدف انتقال دهنده دقیقاً معلوم نیست و البته ادراک هم معلوم نیست بصورت کامل رخ دهد.

* می توان گفت: اگر ادراک رخ ندهد، تعلیم نیز رخ نداده است.^۱

بعنوان مثال آموزش چهل حدیث و تنها حفظ آن از سوی فراگیران تنها آنان را در مدار تعلیم قرار می دهد و تربیت زمانی ایجاد می شود که مفاهیم احادیث به فرد رشد داده و به او ارزش دهد.

۲. تعاریف تربیت

تعاریف ذیل، که هر کدام از زاویه یکی از علوم بیان شده است:

۲-۱. معنای لغوی

اضافه نمودن و رشد و نمودادن

تربیت از نظر لغوی یعنی اضافه و زیادنمودن و رشد و نمودادن است.

* جنبه کاربردی مفهوم لغوی تربیت، یعنی هر روز چیزی اضافه شود و در بُعد غیر جسم و درون، زیاد نمودن خصوصیات انسانی است.

۲-۲. معنای اصطلاحی

در مورد انسان به کار می رود و آن یعنی رشد، نمو و پرورش نهادهای درونی و رفتارهای انسان است.

رشد ← نمو ← پرورش ← تربیت

رشد هم در مورد انسان صادق است، هم در مورد موجودات دیگر.

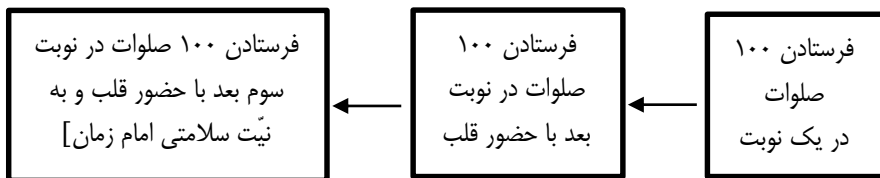
وقتی موجودی از جایی به جایی دیگر یا از وضعیتی به وضعیت دیگر حرکت کند،

۱. در این کتاب مواردی که با ستاره (*) مشخص گردیده و یا معمولاً زیر آن خط کشیده شده معمولاً به جنبه های کاربردی آن مبحث اشاره دارد و می تواند بعنوان یک اصل، روش یا قانون تربیتی تلقی گردد.

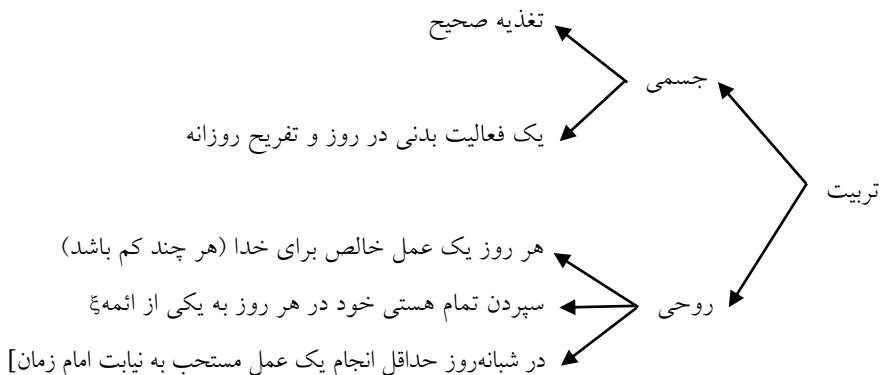

رشد صورت گرفته است.

بطور مثال در مورد انسان رشد بدین صورت انجام می‌پذیرد:

تداوم رشد، منتهی به نمو می‌شود و پرورش، تداوم نمو است (که بر مبنای هدف و برنامه تحقق می‌یابد). برای بسیاری از جانداران، ممکن است نمو نهایی وجود داشته باشد اما نمو انسان را نهایی نیست.

۳-۲. از دیدگاه روانشناسی:

ایجاد تغییرات مثبت در فراگیر

* تغییرات مثبت یعنی به وجود آوردن رفتار و عادات مطلوب و نیز ترک دادن رفتارها و عادات ناهنجار. اگر مربی بتواند تغییراتی در فراگیر ایجاد نماید و این تغییرات پا برجا بماند، تربیت انجام شده است.

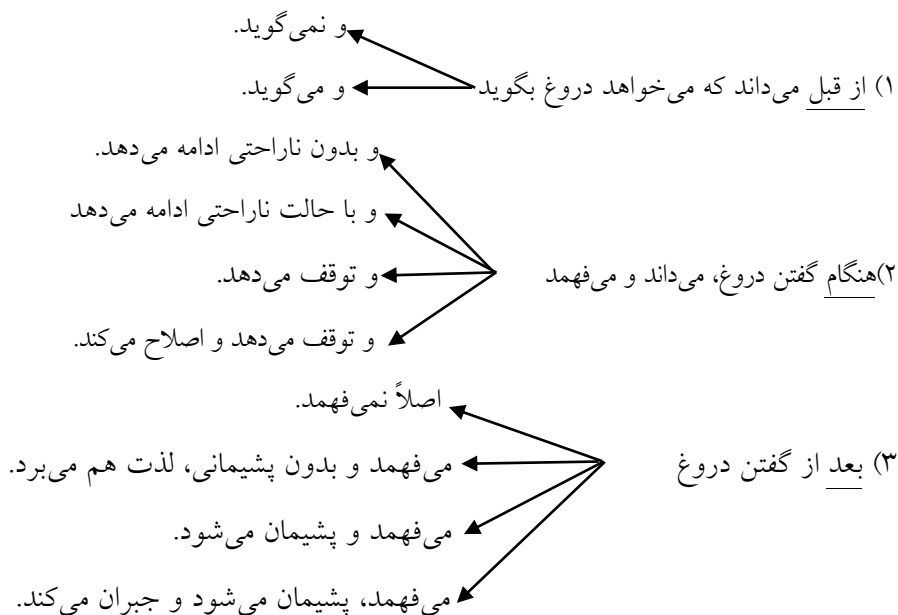
به هر کاری که فرد انجام می‌دهد رفتار گفته می‌شود و رفتار تثبیت شده، عادت نامیده می‌شود. عادت، رفتار یا حالتی است تثبیت شده، که فرد بی‌اختیار مرتکب آن می‌شود.

عادات خوب: عاداتی که تحت برنامه و هدف باشند، منش و شاکله گردند، خوب هستند.

* مربی با تبدیل حالات، رفتارها و عادات ناهنجار به هنجار، فرد را در مدار تربیت قرار می دهد.

به عنوان مثال در دروغ گفتن، ابتدا به عنوان فعل نمود می یابد، سپس عادت می شود (=تداوم فعل)، آنگاه تبدیل به یک خصلت ناهنجار می گردد. مربی که هدف او تربیت است برای رسیدن به این هدف لازم است بررسی نماید فراگیر از لحاظ ارزش ها، در کدام یک از حالات دروغ قرار دارد، پس، زمینه هایی به وجود آورد تا ارزش ها برای او مفهوم یافته، ایجاد زمینه ها و شرایط تربیت را محقق سازد، در مجموع ۳ حالت نسبت به دروغ وجود دارد که در ذیل مشخص شده است:

لازم به ذکر است ایجاد و یا ترک هر یک از رفتار و عادات، با روشی جداگانه انجام پذیر خواهد بود. هدف مربی باید ایجاد تغییر (ایجاد یا ترک) در افراد باشد.

تشویق، اهداء جوایز، برخورد مناسب و ... که مربی در برنامه خود قرار می‌دهد، از جمله اقداماتی است که برای ایجاد تغییرات مطلوب انجام می‌پذیرد.

۴-۲. تعریف قرآنی و کامل

انجام کلیه اعمال و رفتارها بر اساس نگرش، عقیده،^۱ ایمان و اخلاق حسنه و بطور کلی زیستن فرد بر مبنای آنها و در نهایت واجد شدن حسن عمل.

﴿الْحَيَاةَ الْبَرَّةَ لِلَّهِ لِيَرْضَىٰ عَنْهَا وَلِيَكُونَ مِنَ الْمَرْضُوقِينَ﴾^۲

آن کس که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدام یک از شما بهتر عمل می‌کنید، و او شکست‌ناپذیر و بخشنده است.

* از نظر تعلیم و تربیت اسلامی (قرآن و دستورات ائمه^ع) بین فعل و عمل تفاوت وجود دارد:

۱. افعال (رفتار): انجام دادن کاری (فعلی) با اعضاء (مانند دست و پا و زبان و چشم و...) اعم از ارادی و غیرارادی بودن مانند راه رفتن، حرف زدن، نگاه کردن.
  ۲. اعمال (کردار): از نگرش فرد سرچشمه گرفته و عامل و علت آن عقیده بوده و به آن اجر (حداقل بهشت) تعلق گرفته و ملاک و میزان و حساب فردای قیامت بوده، باعث قرب و رضای الهی است (اجر والای عمل).
- مانند: اصلاح ذات‌البین، بخشش مال، جهاد در راه خدا، مقابله با مفسد، فرار از غیبت و دروغ و تهمت، طاعات و فرائض، تفکر درباره خداوند و ... (اینها اگر با نیت الهی و از روی نگرش و عقیده انجام شوند، عمل محسوب شده و اجر دارند و اگر بدون هدف و نیت خدایی باشند تبدیل به نوع اول یعنی رفتار شده و چندان اجری بدنبال نخواهند داشت).

۱. مفاهیم نگرش و عقیده در فصل دوم ذکر شده است.

۲. ملک/۲

۳. یک «عمل کامل» عبارت است از:

الف) اصل و نفس عمل (از نظر فلسفه، علت و فواید و اهداف و نتایج و تأثیر آن مانند وجود فلسفه برای نماز و روزه و حجاب و ... فریضه و واجب بودن آنها و توجه لازم داشتن به آنها).

ب) شکل و نحوه انجام دادن آن (از نظر شرایط و نوع آن عمل مانند نحوه خواندن نماز و اینکه عمل خلاف شرع و عرف و عقل انجام نشود).

ج) احکام، حدود و میزان عمل (از نظر مقدار و محدوده عمل) مانند تعداد رکعات و وضو داشتن و ...)

*نکته مهم: شرط صحت و قبولی یک عمل در تعلیم و تربیت اسلامی تحقق همه موارد فوق برای یک عمل است.^۱

۳. نتیجه گیری از تعاریف تعلیم و تربیت

۳-۱. هدف و مقصود نهایی تعلیم، امر حیاتی تربیت است؛ و دو واژه تعلیم و تربیت، مکمل و متمم یکدیگر بوده، هر کدام بدون دیگری دارای نقص می باشند؛ حتی می توان آن را بدون ارزش دانست و اصولاً تربیت منهای تعلیم، امکان پذیر نیست؛ چرا که تربیت از مسیر تعلیم خواهد گذشت. لذا این دو واژه همواره با هم بکار برده می شوند. و هر دو با هم بعنوان یک فرآیند و جریان تلقی می شوند.

با تعلیم بدون تربیت نمی توان به آرمان های والای بشری و بُعد انسانیت انسان نائل آمد، و گاهی، حتی از آنها دور شده، ضدیت با ارزش های انسانی و اخلاقی حاصل می شود. آنچه در جوامع اروپایی و آمریکایی در حال حاضر وجود دارد، پیشرفت در

---

۱. در بعضی مستحبات، نفس عمل مهم است، در بعضی موارد، اگر به شکل عمل توجه نگردد، باز عمل پذیرش می شود، مانند: نماز شب که نشسته خوانده شود.

علم، صنعت و تکنولوژی و مواجهه‌بودن با ابتذال و ضدیت با ارزش‌های الهی است. ولی اگر به فرآیند تعلیم و تربیت (هر دو باهم) پرداخته شود و به تدریس و تعلیم تنها اکتفا نشود، و تعلیم و تدریس، مقدمه و لازمه تربیت دانسته شود و امکانات و برنامه‌ریزی‌ها و فعالیت‌ها را در جهت آندو تنظیم نمود، مسلماً اهداف والای انسانی که همان سعادت و خوشبختی در این دنیا و سرای آخرت است تحقق خواهند یافت.

با توجه به آیات قرآن اولین مربی و معلم، خداوند است و می‌توان گفت اولین شاگرد حضرت آدم^۱.

۲-۳. گاهی آموزش و تعلیم همان تربیت بوده و تفکیک‌ناپذیرند. آموزش‌های اجتماعی، یا آموزش‌های اخلاقی مانند راستگویی، آموزش نیکوسخن‌گفتن، همان تربیت است. لذا صرف انواع منابع انسانی و مالی در آموزش‌های فرد و جامعه هزینه نیست، بلکه سرمایه‌گذاری است. آموزش صرف هنگامی است که نسبت به علمی، فقط اطلاعات آن علم منتقل شود.

بعنوان مثال در علم ریاضیات، قوانین، در علم شیمی، فرمول‌ها و در علم فیزیک، قواعد آن به فراگیر آموزش و انتقال داده شود، هرچند که این یادگیری‌ها گاه بطور مستقیم (بکارگیری این اطلاعات در زندگی روزمره) و یا غیرمستقیم (تقویت حافظه و قوای ذهنی) ممکن است جنبه تربیتی پیدا کنند.

۴. تعریف کلی و تحلیل تعلیم و تربیت

در صفحات قبل تعاریف تعلیم و تربیت بطور جداگانه بررسی شد حال به تعاریف هر دو باهم بعنوان یک فرآیند و جریان پرداخته می‌شود.

۱. ﴿الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ (علق/۴ و ۵) (پروردگارت) کسی است که بوسیله قلم تعلیم نمود و به انسان آنچه را نمی‌دانست یاد داد. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (حمد/۲) ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است، ﴿وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ...﴾ (انعام/۱۶۴) او پروردگار همه چیز است.

۴-۱. «تعلیم و تربیت» چیست؟

۴-۱-۱. «تعلیم و تربیت»، مجموعه‌ی منظمی از اعمال و رفتار است که انسان آگاهانه و از روی عمد (= تکلیف، رسالت، تعهد) و بر مبنای اصول و قوانین مشخص، برای رسیدن به اهداف و ارزش‌ها انجام می‌دهد. لذا آشنایی با قوانین حاکم بر رفتار آدمی و رعایت مبانی و اصول تعلیم و تربیت، عامل موفقیت و سعادت او بوده، از انواع انحرافات و شقاوت‌ها جلوگیری می‌نماید.

حاصل و نتیجه‌ی تعلیم و تربیت، ساخته‌شدن و ساختن است، با مشاهده فرد خودساخته و با سعادت، می‌توان به این نتیجه پی برد که وی تحت مجموعه‌ی برنامه‌ی تربیتی و تعلیم و تربیت قرار گرفته است.

۴-۱-۲. تعلیم و تربیت کوششی است هدف‌دار، یعنی اینکه می‌دانیم چه می‌خواهیم؟ و به کجا می‌رویم؟ و مسیر زندگی در چه جهتی است؟ و هر روز باید چه انجام داد؟ و اهداف روزانه و غایی ما چیست؟ و لذا فرآیند تعلیم و تربیت بطور صحیح و اصولی، نیازها را به خواسته‌ها و استعدادها را به توانایی‌ها تبدیل می‌کند. اهداف روزانه و غایی لازم است با ارزش و متعالی بوده و توان تکامل نمودن انسان را دارا باشند، چرا که وصول به آن، منافع فرد و مصالح اجتماع را تضمین می‌نماید.

* نکته مهم اینکه، تعلیم و تربیت مستلزم طرح و نقشه‌ی مناسب بوده که به آن برنامه‌ی تربیتی گفته می‌شود.

۴-۱-۳. تعلیم و تربیت، فرآیندی کاربردی و مبنای زیست انسان بوده و باید از آن در تمام ابعاد زیستِ طولی و عرضی استفاده نمود.

زیست عرضی انسان شامل اعمالی است که در یک روز انجام می‌دهد از قبیل: وضو، نماز، اشتغال، صبحانه، آشپزی، بچه‌داری، خانه‌داری و ... سپری شدن یک روز و

حرکت در عرض.

زیست طولی از تولد، سپری شدن دوره نوزادی، طفولیت، کودکی، نوجوانی، میانسالی، پیری و مرگ و مراحل پس از آن. طرح و نقشه‌هایی برای راه آینده (نظیر تحصیلات، نوع شغل، انتخاب همسر و خصوصیات آن، تعداد فرزند و ...) در زیست طولی مطرح می‌شوند.

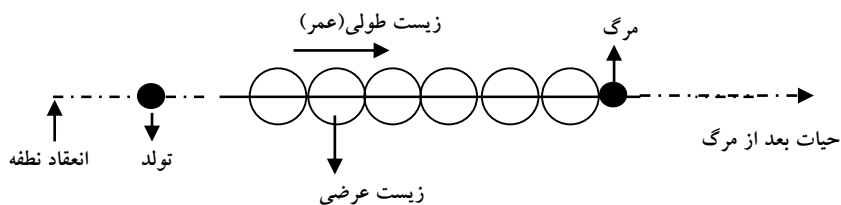
۵. اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت

الف) اوجب واجبات چیست؟

می‌توان گفت اوجب واجبات، ساخته شدن و ساختن است. یعنی خودسازی در تمام ابعاد که این مهم، محصول تربیت و تعلیم است.

ب) تفاوت انسان با دیگر موجودات، تمایز او در میان انسان‌ها و فضیلت و برتری او در عالم خلقت، نتیجه تعلیم و تربیت است. آدمی در زندگی خود به دنبال سعادت و خوشبختی و کامیابی بوده و از شقاوت و تیره‌روزی و بدبختی و مصائب، گریزان.

ج) انسان از هر نژاد، دین و فرهنگ، محور فعالیت‌های روزانه (زیست عرضی) و دراز مدت (زیست طولی) خود را بر مبنای دو اصل «کسب سعادت» و «پرهیز از شقاوت» متمرکز می‌کند.

د) دستورات اسلام و سیره پیامبر / و ائمه معصومین^ع از یک سو، ایجاد جامعه سالم و برقراری عدالت و دوری از ظلم، فسق و فساد از سوی دیگر موجب سازندگی

انسان‌هاست، و همواره تلاش نموده‌اند برای ایجاد جامعه مطلوب انسان‌های مطلوب را پرورش دهند، و این مهم ممکن نیست مگر با تعلیم و تربیت، لذا همواره دستورات اسلام، سفارشات قرآن و ائمه^ع در راستای تعلیم و تربیت انسان‌ها بوده است و از اینجاست که اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت مشخص می‌شود.

هدف از کسب و کار، ازدواج، انتخاب همسر، تحصیل علم و ... همه و همه بر دو اصل فوق مبتنی است. فردی سعادت را در کسب مال حلال می‌داند و دیگری سعادت را در کسب سود از راههای غیرمشروع. تفاوت در کجاست؟

و آنچه این دو اصل را محقق ساخته و خوشبختی دو جهانی را برای او حاصل می‌کند، به جریان‌افتادن فرآیند تعلیم و تربیت است.

همانگونه که برای آتش‌افروختن و ایجاد حرارت، تنها نیروی موجود در نوک کبریت کافی نیست و نیاز به عاملی است که حرارت لازم را ایجاد نماید و آن همان سطح زبر کنار جعبه کبریت است که حاصل اصطکاک آن با سر کبریت، اشتعال و ایجاد حرارت می‌باشد، در وجود انسان‌ها نیز نیرویی وجود دارد که تمنای سعادت برای انسان نموده و از آنچه موجب شقاوت اوست، گریزان است. صرف وجود این نیرو برای سعادت انسان کافی نیست، بلکه نیاز به عامل مهم دیگری به نام تعلیم و تربیت است که سعادت فرد را تضمین نماید. این نیرو زمانی که تحت مجموعه برنامه‌ای قرار گیرد، حاصل و برون‌داد آن، فردی سعادت‌مند خواهد بود. در نتیجه برای وصول به سعادت، رفاه و آسایش در همه ابعاد، توجه جدی به تعلیم و تربیت برای همه ضرورت و اهمیت پیدا می‌کند.

۶. انواع و ابعاد تعلیم و تربیت از نظر کیفی

۱-۶. تربیت طبیعی یا تربیت مادی، جسمی و زیستی

در این نوع تربیت که از قوانین طبیعت پیروی می‌کند، فراهم آوردن زمینه رشد مغزی و جسمی ضروری است. و لازم است حفظ صحت و تندرستی جسم را مقدمه سلامت روان دانست و از طبیعت غریزی و قوای ذاتی و طبیعی انسان بعنوان وسیله‌ای در جهت تعالی روح استفاده نمود.

* تغذیه علمی، تفریح سالم و ورزش از ضروریات این نوع تربیت است.

هدف بسیاری از والدین در تربیت فرزندان، در مدار تربیت طبیعی و تأمین خوراک و پوشاک و ... می‌باشد، حال آنکه این تربیت فقط نوعی از انواع آن و مقدمه‌ای است برای تربیت‌های بعدی نه همه تربیت و غایت آن.

۲-۶. تربیت اجتماعی (تشکیل شخصیت)

اجتماعی شدن و سازگاری اجتماعی داشتن.

تضاد با اجتماع مانع حرکت، رشد، تکامل و تعالی فرد است. جامعه برای فرد، زمینه و مرکز و مهدی است که می‌تواند در آن پرورش یابد. از ضروریات این نوع تربیت آموزش و فراگیری، برقراری و تنظیم روابط اجتماعی (روابط عاطفی، عقلی، رسمی، دوستی و ...) و همچنین فراگیری نحوه معاشرت اجتماعی می‌باشد.

جنبه‌های کاربردی تربیت اجتماعی:

۱. فراگیر بتواند حدود و مقررات اجتماعی را رعایت نماید.

۲. سازش اجتماعی بیابد.

۳. جنبه اعتدال را در امورات در نظر بگیرد.

۴. روابط و معاشرت‌های اجتماعی را تنظیم نماید.

۵. در محیط خود ایفای نقش نماید.

۶. به مدیریت و رهبری در حد خود برسد.

به عنوان مثال مربی به فراگیر آموزش می دهد؛ هنگام برخورد با بزرگترها سلام کن. در برقراری ارتباط می گوید: با بزرگتر از خود شوخی نکن. برای انتخاب دوست، دوستان خوب انتخاب کن، سپس در محیط فامیلی مشخص می کند با چه کسی دوستی کن. در جهت تنظیم روابط می گوید: با سن کوچکتر یا بزرگتر از خود چگونه دوستی کن. والدین لازم است معاشرت اجتماعی را با نزدیکان و یا معاشرت با هم خوابگاهی را در یک سرپنازخانه یا خوابگاه دانشجویی به فرزند آموزش دهند.

در تربیت فوق دو موضوع روابط اجتماعی و معاشرت اجتماعی مطرح است، تماس مقدمه ارتباط و ارتباط مقدمه معاشرت است.

تماس ← ارتباط ← معاشرت

۳-۶. تربیت فکری و فرهنگی

از ویژگی های این نوع تربیت، پرورش هوش، فهم و بصیرت، تمدن (= سیر تاریخی زیست انسان)، حصول ادبیات ملی، رشد قوه تعقل، فهم واقعیات و مهم تر دخالت تفکر در همه امورات است.

از ضروریات این نوع تربیت وجود الگوهای فردی (عقیده)، الگوهای جمعی (فرهنگ اسلامی)، خوگرفتن انسان با این الگوها، ادراک و اکتساب آنان، مبنای زیست فردی و جمعی قراردادن این الگوها و زندگی فردی و جمعی نمودن با آنان می باشد. لازم به ذکر است الگوهای صحیح و مورد تأیید آیات و احادیث مطلوب تعلیم و تربیت اسلامی می باشد.

* بعد کاربردی این نوع تربیت، تفکر در امور و سپس عمل است.

۴-۶. تربیت انسانی

«رسد آدمی به جایی که به جز خدا نبیند»

این نوع تربیت هدف خلقت و آفرینش انسان است. او با وصول به این نوع تربیت به معنا و مفهوم انسانی دست یافته و با آن عبث و بی‌فایده نخواهد بود. نیل به اطمینان و ایمان درونی و صفای باطن از نمودهای این نوع تربیت است. برای کسب این نوع تربیت لازم است از تربیت طبیعی، اجتماعی و فرهنگی گذر نمود.

* غایت این نوع تربیت دفع رذائل، کسب فضایل روحی، روانی و اخلاقی، تکامل همه‌جانبه انسان، گذر از نفسانیات و رسیدن به ارزش‌های متعالی و معقول می‌باشد.

۷. انواع تعلیم و تربیت از نظر زمانی

هر فرد در طول چه مدتی باید تحت تعلیم و تربیت قرار گیرد؟

۷-۱. کوتاه‌مدت یا مقطعی

در این حالت فرد در مدت زمان کوتاهی تحت برنامه تعلیم و تربیت قرار می‌گیرد، مانند: کلاس‌های آموزش قرآن و مشابه، کلاس‌های تقویتی و تجدیدی، کلاس‌های کوتاه مدت تابستانه در کانون‌ها، مساجد، جلسات مقطعی و ... که در این صورت تعلیم و تربیت یا سطحی است و یا به آموزش صرف یک درس، مانند تجوید و روانخوانی در زمانی کوتاه تبدیل می‌شود، طبیعی است اهداف تعلیم و تربیت چندان تحقق نخواهند یافت. ولی در شرایط خاص و در صورت بالابودن توان تربیتی مربی و معلم و مناسب‌بودن فضا و محیط و شرایط و در صورت فراهم‌بودن بستر مناسب ممکن است اهداف تعلیم و تربیت تحقق یافته، در فرد تحولی ایجاد شود.

۲-۷. بلندمدت یا دوره‌ای

در این حالت فرصت کافی برای تحقق برنامه‌ها و اهداف تعلیم و تربیت وجود دارد و فرد در مدت زمان لازم می‌تواند تحت برنامه قرار گیرد، مانند: طول سال تحصیلی، جلسات هفتگی سالیانه در مساجد و ... .

۸. سیر تعلیم و تربیت^۱

برای تربیت نیروهای انسانی (فراگیر، فرزند، ...) لازم است فرد یا افراد در راستای تغییر، رشد، سازندگی و تربیت، مسیری را طی نمایند. این سیر معمولاً در ۴ مرحله می‌باشد.

۱-۸. مرحله اول: پذیرش (جذب)

به این اصل بسیار مهم باید توجه نمود که قبل از هر گونه اقدام برای تعلیم و تربیت فراگیر مربی لازم است خود را مطلوب (از نظر درونی) و مقبول (از نظر فکری، عقلی) ساخته و به مرحله پذیرش برسد.

* در این مرحله لازم است مربی و والدین با خوش‌رویی، برخورد صحیح، ایجاد ارتباط عاطفی، ادراک فراگیر، احترام و تکریم‌نمودن و شخصیت‌دادن به فرد، وی را جذب نموده، با او رابطهٔ دوستانه برقرار نمایند.

لازم بذکر است تنها با انواع تبلیغات مانند اطلاعیه، نمایش فیلم، جوایز، توصیه‌ها و موارد مشابه جهت ثبت‌نام در کلاسها و جلسات، افراد را نمی‌توان جذب نمود.

* اهداف مرحلهٔ جذب:

۱ - انس گرفتن فراگیر با مربی و محیط (کلاس)

۲ - شناخت فراگیر از نظر استعدادها، توانایی‌ها، نیازها، خواسته‌ها، کمبودها و ناهنجاری‌های

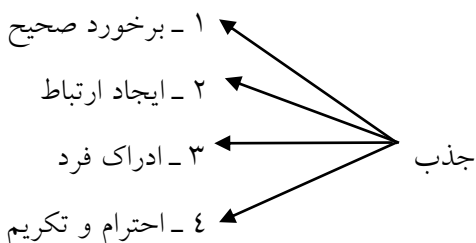
۱. ﴿أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ﴾ آیا مردم گمان می‌کنند همین که بگویند: «ایمان آوردیم»، به حال خود رها می‌شوند و آزمایش نخواهند شد؟ (عنکبوت/۲)

احتمالی

۳- شناخت محیط و برنامه تربیتی فراگیر

نتیجه مرحله جذب ایجاد انگیزه در فراگیر می‌باشد.

۲-۸. مرحله دوم: حفظ فراگیر

حفظ فراگیر معادل استمرار ارتباط و حضور فراگیر است. در صورتی که وی در

اختیار مربی باشد، می‌توان او را تحت برنامه تربیتی قرار داد.

* عوامل مؤثر در حفظ فراگیر یعنی برای اینکه فراگیر در اختیار مربی باشد.

۱. استفاده از انواع تشویق‌ها: (پایین‌ترین مرحله تشویق، جایزه است، مثل استفاده از کارت

صدآفرین در دوره ابتدایی، استفاده از تقدیرنامه و لوح سپاس در دوره راهنمایی و دبیرستان).

۲. استفاده از جذابیت‌های چهارگانه: جذابیت در مطلب (استفاده از داستان‌ها و

حکایات و ...)، جذابیت در فضای آموزشی، جذابیت در روش. تدریس و نهایتاً

جذابیت در ویژگی‌های مربی از نظر ظاهری، شخصیتی و اخلاقی.

* جذابیت‌های (مربی - والدین) یاد شده موجب نشاط و سرور در فرد شده و از سوی دیگر

ایجادکننده رغبت در فراگیر می‌شود، که در نتیجه مربی - والدین «مطلوب» و «مقبول» فرد شده و

مورد «پذیرش» فراگیر قرار می‌گیرند و پذیرش باعث به جریان افتادن سیر تربیتی است و عدم

پذیرش برابر است با بی‌تفاوتی، سرپیچی، تمرد، مقابله، ضدیت و یا فرار فراگیر از مربی و والدین

می‌شود.

۳. تداوم ارتباط دوستانه با فراگیر: ارتباط عاطفی، ارتباطی قلبی و توأم با شور و احساسات است و نتیجه برقراری چنین ارتباطی، نزدیک شدن و پیوند محکم با فرد می باشد. تداوم ارتباط از طریق برخوردهای شاد و با نشاط، تحویل گرفتن و احترام گذاشتن، مشورت نمودن، همراز شدن، صمیمی شدن، زمان‌هایی را با هم بسربردن (در نماز جماعت، مجالس، اردوها، دیدار، سفر و ...)، ایجاد وجه اشتراک‌های اخلاقی، فکری، ایجاد ارتباط معنوی (با توحید و از خداگفتن و ...) حاصل خواهد شد.

۳-۸. مرحله سوم: سازندگی (ساخت)

این مرحله توسط برنامه تربیتی و در پرتو جو عاطفی انجام‌پذیر خواهد بود این مرحله توسط برنامه تربیتی و در پرتو جو عاطفی انجام‌پذیر خواهد بود. (در فصل چهارم به آن پرداخته می شود)

۴-۸. مرحله چهارم: کار آبی

﴿قُلْ إِنَّمَا أَدَّبْتُكُمْ بِالْحَقِّ لَنْ تَقْرَأُوا مِنِّي وَرَأْسُكُمْ﴾

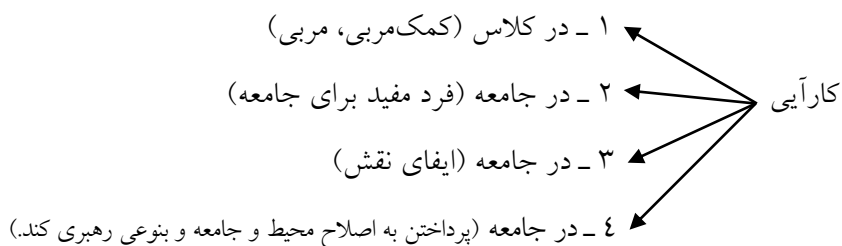
«بگو: «شما را تنها به یک چیز اندرز می‌دهم، و آن اینکه دو نفر دو نفر یا به تنهایی برای خدا قیام کنید.»

پس از طی مراحل سه گانه فوق، لازم است فراگیر، به نوعی مفید واقع شده، در اجتماع به عنوان فردی فعال در زمینه‌ای ایفای نقش نموده، به اصلاح جامعه پردازد؛ حتی بتواند نقش مدیریتی یا اصلاح و رهبری را ایفا نموده، خود مولد باشد. (لازم است توجه او را به وظایف و مسئولیت‌های الهی جلب نمود).

* لازم به ذکر است یک کلاس و یا جلسه عبارت است از مربی و حداقل یک فراگیر و لذا مربی برای مربی شدن و کلاسداری نمودن بهتر است ابتدا از کلاس و جلسات با نفرات کم شروع نماید.

پیامبران/ و ائمه اطهاره و رهبران، در طول تاریخ، برای هدایت انسان‌ها، به دنبال مردم می‌رفته‌اند و نمی‌نشستند تا مردم بیایند هدایت شوند.

فصل دوم

مهارت‌های تعلیم و تربیت

آنچه در فصل دوم می‌خوانیم :

بخش اول: روش‌های مبنایی و اصولی	بخش دوم: روش‌های کاربردی
۱. روش تشکیل نگرش	۱. روش « اعمال تشویق »، « تمجید »، « پاداش
۲. روش تشکیل عقیده	۲. روش « استفاده از مقررات »
۳. روش تشکیل شخصیت و تأمین هویت	۳. روش « ایجاد رفتار تازه »
۴. روش ایجاد شاکله ایمان	۴. افزایش رفتار موجود»
۵. روش تشکیل اخلاق حسنه	۵. روش « نگهداری رفتارهای مطلوب»
۶. روش ایجاد هدف	۶. روش «تقلیل یا محو رفتارهای نامطلوب»
۷. ارزشگذاری	۷. روش «بی‌توجهی به رفتار نامطلوب»
۸. روش محبت نمودن	۸. روش «ساختن ظاهر»
۹. روش ایجاد جو حُسن و قبح	۹. روش «ساختن درون»
۱۰. روش ایجاد شرایط و محیط	۱۰. روش «فریضه‌سازی»
۱۱. روش ایجاد شاکله تفکر صحیح	۱۱. روش «محاسبه نفس»
۱۲. روش تربیت دینی	۱۲. روش «آراستن ظاهر»
	۱۳. روش «تزیین کلام»
	۱۴. روش «توبه»
	۱۵. روش «تبشیر»
	۱۶. روش «تعلیم حکمت»
	۱۷. روش «موعظه حسنه»
	۱۸. روش «یادآوری نعمت‌ها»
	۱۹. روش « عبرت‌آموزی»
	۲۰. روش «تزکیه»
	۲۱. روش ابراز توانایی‌ها»
	۲۲. روش «انذار»
	۲۳. روش‌های دیگر

از مهم ترین مهارت های تعلیم و تربیت آشنایی و تسلط بر روش های تعلیم و تربیت می باشد.
تعریف روش^۱: نحوه ی مشخص و شیوه ی انجام یک فعل تربیتی، روش تربیتی است. به عبارت دیگر، راهی که مربی برای پیاده نمودن اجزاء برنامه تربیتی اتخاذ می کند، روش تربیتی است.

بر عوامل تربیتی (مربیان و والدین) لازم است که با روش های تربیتی بطور کافی آشنا شوند.

روش های تعلیم و تربیت را می توان در دو بخش مبنایی و اصولی و روش های کاربردی دسته بندی نمود.

در این راستا متناسب با موقعیت کنونی فراگیر (که در چه مرحله ای از تربیت قرار دارد)، سن، جنس، جایگاه اجتماعی و... روش و یا روش هایی را برای او برگزید.^۲

---

۱. روش در مقابل واژه لاتین "متد" به کار می رود و واژه متد در فرهنگ فارسی معین و فرهنگ انگلیسی آریانپور به روش، شیوه، راه، طریقه، طرز و اسلوب معنی شده است. به طور کلی، «راه انجام دادن هر کاری را روش می گویند». (صفوی، امان الله، کلیات روشها و فنون تدریس، ص ۱۹۲)

۲. برای به جریان درآوردن تعلیم و تربیت ابتدا باید با برنامه تربیتی و توان تربیتی آشنا شد و آنگاه به انواع روش های تربیتی پرداخت. بدون برنامه تربیتی، روش های تربیتی یا به اجرا در نمی آیند و یا به نتیجه لازم نمی رسند.

۱. بخش اول: روش‌های مبنایی و اصولی

این روش‌ها بطور مستقیم و غیرمستقیم اثر می‌گذارند و باعث اصلاح، ایجاد، محو یا نگهداری رفتارها بطور اساسی است و با ابقای آن رفتارها، تغییرات، ساخت و رشد اساسی را به دنبال دارند. این روش‌ها زمان بیشتری می‌برند ولی تأثیر آنها عمیق است و با تغییر شرایط اثر خود را از دست نمی‌دهند. این روش‌ها با توجه به تفاوت‌های فردی و شرایط و موقعیت فرد، انتخاب می‌شوند. (دقت شود)

۱-۱. روش «تشکیل نگرش»

تعریف «نگرش»:

تعریف لغوی: نگرستن، بینش، نظر^۱

واژه "attitude" معادل‌های فارسی متعددی همچون «طرز تلقی»، «وجه نظر»، «بازخورد»، «وضع روانی»، «ایستار»، «گرایش» و «نگرش» دارد، ولی اکنون اصطلاح «نگرش» قبول عام یافته و به صورت‌های مختلف نیز تعریف شده است.^۲

می‌توان گفت نگرش عبارت است از: نگاه به موجودات، اشیاء، پدیده‌ها و ... به گونه‌ای که به آن توجه شده، فرد آن را دریافت و ادراک نماید.

توجه به حضور پدیده‌ها و موجودیت موجودات و اشیاء و برقراری ارتباط با آنها، دریافت توسط سلول‌های مغزی و بازتاب تصویر یک شیء در مغز و نهایتاً ایجاد سؤال از علت پدیده‌ها و سپس ادراک، مراحل ادراک است که پس از نگاه به یک شیء طی می‌شود.

۱. معین، محمد، فرهنگ فارسی، ص ۹۶۲

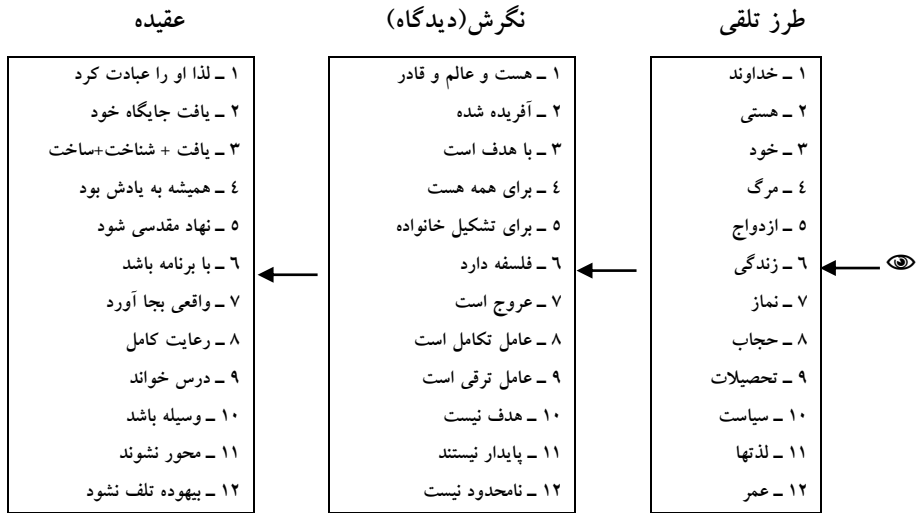
۲. سالاری‌فر و دیگران، محمدرضا، روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، ص ۱۱۰. به دلیل اهمیت ویژه به کلیه مربیان، والدین و دیگر دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت مطالب فصل ۵ این کتاب توصیه می‌گردد.

تعریف و معنای «تشکیل نگرش»: نگاه، طرز تلقی، برداشت، دیدگاه، دریافت و ادراک هر فردی نسبت به وجود خود، وقایع و پدیده‌ها، جهان هستی و آفرینش و نهایتاً خالق و علت همه اینها. می‌توان گفت، «تشکیل نگرش» عبارت است از:

هنگامی که هست و نیست‌ها نسبت به چیزی یا پدیده‌ای برای فرد مشخص شده، شکل یافته و این شاکله، پایدار بماند، عینی شود، فرد نسبت به آن چیز و یا پدیده تشکیل نگرش داده است.

این مفهوم در ذیل بطور نمودار آمده است:

به عبارت دیگر "تشکیل نگرش" یعنی:

- ۱-۸. اینکه فرد بداند وجود دارد (= خوددانی و خودیابی) و کیست؟ برای هدف بودن خویش، جوابی داشته و ادراک نماید که برای چه وجود دارد. (= خودشناسی)
- ۲-۸. برای آفرینش و جهان هستی هدف مشخصی قائل باشد.
- ۳-۸. در مورد خالق و مبدأ آفرینش نیز به یک نتیجه قطعی رسیده، حضور و وجود

نماز تشکیل نشده، ممکن است آن را با تأخیر به جا آورد، در مرحله بعد طرز تلقی او پاسخ‌هایی است که به چپستی، چرایی، اهمیت، ضرورت و فواید نماز می‌دهد و آن‌گاه هست و نیست‌ها نسبت به نماز برای او اینگونه مشخص می‌گردد که نماز از سوی خدا می‌باشد و در هیچ حالی از انسان ساقط نمی‌شود. در مرحله بعد شاکله‌ی اهمیت نماز برای فرد پایدار می‌ماند و هنگام اذان بین نماز و مسأله دیگر، نماز را ترجیح می‌دهد. اگر این شاکله نابود نشود، نماز برای او عینیت یافته، به صورت عمل بر اندام جاری می‌گردد. در این حالت فرد نسبت به نماز تشکیل نگرش داده است.

تشکیل نگرش در مورد یک پدیده باعث می‌شود فرد آن پدیده را برای خود مطلوب دانسته، آن را خود انتخاب نماید. در این صورت انگیزه‌ی کافی برای پذیرش آن خواهد داشت لذا باعث تثبیت آن عامل می‌شود. تثبیت عامل، امنیت و آسایش والدین را به همراه دارد و باعث می‌شود فراگیر به وظایف خود آشنا گشته و خللی بر پیکر خانواده وارد نیاید. نهایتاً از میزان تخلفات کاسته می‌شود، اینها از محاسن تشکیل نگرش در فرد می‌باشد.

* حاصل اینکه این اصل مهم باید بعنوان یک مبنا مورد توجه والدین، مربیان و همه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت قرار گیرد:

«تشکیل نگرش منشأ اولیه هدایت و تعلیم و تربیت و همچنین انگیزه اصلی در

تشکیل و اصلاح کلیه رفتارهاست.»

۲-۱-۱. شرح کاربرد «تشکیل نگرش» در تعلیم و تربیت فراگیر

حصول نگرش در تربیت افراد، بسیار مهم و حساس است و یک مربی هنرمند، شرایط را به گونه‌ای فراهم می‌آورد که بتواند نگرش فراگیران را از مرحله شعار به مرحله شعور برساند، وی جنبه کاربردی نگرش را مد نظر قرار داده و در کلاس، آیات و احادیث را به گونه‌ای انتخاب و طرح می‌نماید که به وسیله‌ی آن‌ها نگرش صحیحی در

افراد ایجاد نماید. به این موضوع بسیار مهم باید توجه نمود که قبل از هر گونه اقدام، برای تعلیم و تربیت فراگیر، مربی لازم است خود را مقبول و مطلوب ساخته، به مرحله پذیرش برسد.

لازم است مربی در ۴ محور، نگرش فراگیر را تشکیل دهد:

۱. «تشکیل نگرش» نسبت به خود
۲. «تشکیل نگرش» نسبت به نظام هستی
۳. «تشکیل نگرش» نسبت به خداوند
۴. «تشکیل نگرش» نسبت به مرگ و پس از آن

۱. تشکیل نگرش نسبت به خود^۱

مربی در گام اول برای تشکیل نگرش فراگیر نسبت به خودش، ابتدا باید به تنظیم ارتباط فکری با وی پرداخته و سپس در نظر او مقبول و مطلوب شود و او را تکریم کرده، درک نماید. سپس در دومین اقدام، شرایط تبدیل فکر فراگیر به تفکر بازمینه‌ی وجود خود او، که، کی هستم؟ برای چه هستم؟ چرا هستم؟ و ... را فراهم نماید.

و در گام سوم، او را متوجه وجود خود نموده، وی را به خوددانی و خودیابی برساند. یعنی این‌گونه برداشت نماید که وجود دارد و هستی او بیهوده نمی‌باشد.

(چهارم) سپس نهادها و استعدادها و ابعاد وجودیش را به وی نشان دهد یعنی او را متوجه موارد ذیل نماید:

۱. أَوْ لَمْ يَنْفَكُوا فِي أَنْفُسِهِمْ... (روم/۸) «آیا آنها در دل خود نیندیشیدند...»

وجود، کارآیی، ارزش و فواید، نیروی فکر و تعقل، حالات نفس، انواع نیازها و طریقه تأمین آنها، استعدادها (نظیر نیروی اراده، اختیار، انتخاب و...)، استعدادهای اجتماعی (مانند برقراری ارتباط و دوستیابی، تسلط، اداره و مدیریت بر محیط مانند خانواده، فرزندی، همسراری و برنامه ریزی برای پیشرفت خود و...) و استعدادهای اقتصادی (مانند راه صحیح کسب درآمد سرشار و...) و ... .

و او را به این نتیجه برساند (پنجم) که خود را بیهوده از دست نداده و به دنبال کسب سعادت باشد.

در این راستا نهایت تمامی اقدامات تربیتی مربی (ششم) این است که فرد برای خودسازی و اصلاح رفتارها، مصمم خواهد شد و با این تصمیم، مربی از میزان موفقیت خود آگاه می شود.^۱

۱. آسیب شناسی نگرش نسبت به خود: خود فراموشی نسبت به خود، نشانه‌ی فقدان نگرش است. نگرش زمانی شکل می گیرد که فرد به وجود خود توجه نموده، آن را یافته باشد و نسبت به نحوه بودن، فلسفه بودن، علت بودن و مهم تر از همه چگونه بودن، شاکله‌ای در خود شکل دهد. یعنی در ذهن و وجود فرد به گونه‌ای تنظیم و ثبت گردد که من به عنوان یک فرد وجود دارم حال باید چگونه باشم؟ در بخش نگرش فرد به خود توجه نموده و در بخش تشکیل نگرش برای خود اینگونه مبنا قرار خواهد داد که: وجود من بدون هدف نبوده و من به این خاطر وجود دارم که ... .

فراگیر بر اساس این «مبنا» سعی در رشد و تکامل خود و فهم قوای درونی و تربیت آنها خواهد کرد، در صورتی که این مبنا توسط مربی در درون فرد تثبیت شده و شاکله‌ای در ذهن او ایجاد گردد، آن شاکله منشأ رفتار خواهد بود. مربی موفق قبل از مطرح نمودن عوامل و یا موضوعی (نماز، حجاب، دوستیابی، درس خواندن و ...) ابتدا نگرش فرد را نسبت به آن عامل و یا موضوع تشکیل داده، سپس خود عامل را وارد محیط می نماید.

نگرش	تشکیل نگرش	عامل
(مجموعه اطلاعات)	(شاکله ذهنی مطلوب و صحیح همراه با دراک)	

گروهی از عوامل تربیتی (والدین، مربیان و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت) ابتدا عامل (پدیده‌ها، موجودات، اشیاء، انتخاب‌ها و ...) را مطرح می نمایند در حالی که ابتدا لازم است تشکیل نگرش گردد و سپس عامل مطرح گردد، در این صورت فرد خود به خود نسبت به انجام وظیفه‌ی خود و با انگیزه‌ی و میل کافی اقدام خواهد نمود به طور مثال در گروهی از خانواده‌ها برای ترغیب فرد نسبت به نماز از جایزه، تنبیه، تهدید، خشونت، استدلال و باید و نباید ... استفاده می کنند در حالی که با تشکیل نگرش فرد نسبت به نماز، ابتدا نماز به عنوان اصل در وجود فرد پذیرفته شده، تثبیت می گردد و با مطلوب شدن نماز، فرد بدون دخالت و تذکر والدین نماز را بجا می آورد.

در مورد تشکیل شدن نگرش می توان گفت: نگرش همچون مواد خام (نظیر شن و سیمان و آجر) است و تشکیل نگرش همان

مثال دیگر: همان‌گونه که فرد در فصل زمستان با تن‌پوش مناسب و مصرف ویتامین‌ها در مقابل بیماری مصون خواهد ماند، تشکیل نگرش نیز در فرد از وی مواظبت نموده و از آسیب‌های ممکن وی را حفظ می‌نماید.

۲. تشکیل نگرش نسبت به نظام هستی

در محور دوم یعنی تشکیل نگرش نسبت به نظام هستی لازم است مربی از عجایب و اسرار و شگفتی‌ها و نظم خلقت برای فراگیر صحبت کند.

لَنْ يَخْتَفِيَ الْمَسَارَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْعَلَاءِ وَالنَّهْرِ لَا تَلْوِي لَأَلْبَابِ الْعَذِينَ يَحْذَرُونَ اللَّهَ الْعَلِيمَ الَّذِي لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَأْتَاكُمْ بِالْحَبْلِ وَالْحَبْلِ تَفَاوُحًا وَالنَّارِ

به یقین در آفرینش آسمانها و زمین و آمد و شد شب و روز نشانه‌های (روشنی) برای خردمندان است. * (همان) کسانی که خدا را ایستاده و نشسته و در حالی که بر پهلو خوابیده‌اند یاد می‌کنند و در اسرار آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند (و

مخلوط نمودن شن و سیمان با آب طبق برنامه و اصول است. چنانچه غیر از برنامه و اصول عمل گردد ساختمانی برپا نمی‌شود. در مورد یک عامل مانند درس خواندن؛ نگرش و مواد خام آن رفتن به مدرسه است. از سن ۶ سالگی با فرستادن فراگیر به آمادگی (= آمادگی برای دبستان یعنی آمادگی برای تشکیل نگرش) و طرح جذابیت‌های مدرسه نگرش او به مدرسه تشکیل می‌گردد. به عنوان مثال تهیه کیف مطابق سلیقه او، جلوه دادن به مدرسه، بیان نتایج آن به زبان ساده و تشریح خوبی‌های آن و اهمیت آن و ایجاد جو مطلوب و... آنگاه خود به این نتیجه می‌رسد که باید به مدرسه رفت و درس خواند و آن را به عنوان جایگاه مطلوب محسوب نمود. در این حالت ساختمانی که با این فرمول ساخته می‌شود غیر قابل تغییر خواهد بود، اما در صورتی که فرد تنها نگرش نسبت به درس خواندن داشته باشد، درس برای وی مطلوب نبوده، انگیزه‌ی کافی برای تحصیل ندارد و سریعاً تحت تأثیر عواملی این ساختمان فروریخته، نگرش فرد تغییر یافته و نسبت به تحصیل بی‌علاقه و یا منصرف خواهد شد. بنابراین علت ترک تحصیل کودکان و نوجوانان و یا عدم موفقیت در تحصیلات، در نگرشی است که والدین و دیگر عوامل تربیتی به آنان می‌دهند (درس برای من اجباری است)، ذهنیت صحیحی نسبت به درس به او داده نشده و در نتیجه درس برای او تحمل بوده و مطلوب نمی‌باشد و یا دیدگاه گروهی از خانواده‌ها نسبت به دوست و همبازی فرد این است که نیازی به آن ندارد و تمامی امکانات را برای فرد مهیا نموده تا ضرورتی برای خروج وی از منزل نباشد و برخی دیگر از والدین بر خلاف نگرش قبلی، تعدادی از همسالان را برای فرزند انتخاب می‌نمایند تا وی در محیطی سالم، بیرون از محیط خانواده به بازی و فعالیت بپردازد.

می گویند) پروردگارا! اینها را بیهوده نیافریده‌ای! منزهی تو! ما را از عذاب دوزخ نگاهدار.
تا متوجه نظام هستی شده و آنرا دریافت و ادراک نماید و جایگاه خود را در این
نظام بیابد. [گذشته (= تاریخ)، حال و آینده]

۳. تشکیل نگرش نسبت به خداوند

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى «خدا یا خودت را به من بشناسان...»^۱

در محور سوم یعنی تشکیل نگرش نسبت به خداوند، فرد باید در ابتدا متوجه وجود خداوند
گردد (خدادانی) و او را در جهان درون و برون بیاید (خدایابی) و ادراک کند (عقلی و قلبی) که او
خالق وی و نظام هستی است، ازلی و ابدی بوده و وجودی یکتا و بی مانند است (قل هو الله احد).
نسبت به همه چیز عالم آگاه «رَأْسُ الْكُلِّ شَيْءٍ»^۲ و بر انجام هر کاری قادر است «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ لِّكُلِّ شَيْءٍ
غَیْبٍ» (خداشناسی) و پس از طی صحیح این مراحل در او حالتی به وجود می آید؛ که باید او را
پرستش و ستایش نمود (خداپرستی = موحد) و آنگاه احساس دوستی و عشق فراوانی نسبت به او
در فرد ایجاد خواهد شد (ایمان) «إِلَّا إِلَهُ الْإِيمَانِ»^۳ و در همه امور او را در نظر گرفته (تقوا) و
همیشه خود را محضر او می داند و او را بر خود ناظر و آگاه می یابد و در همه‌ی امور او را دخالت
می دهد (یقین)

خدادانی خدایابی خداشناسی خداپرستی ایمان حقیقی تقوا یقین ←

۴. تشکیل نگرش نسبت به مرگ و پس از آن

یکی از اقدامات مبنایی و بسیار مهم و سرنوشت‌ساز که عامل تعیین کننده‌ای در

۱. مکارم شیرازی، ناصر، مفاتیح نوین/ص ۶۱۸

۲. انعام/۵۹

۳. نساء/۱۳۶

سعادت و شقاوت انسان دارد، تشکیل دیدگاه فرد نسبت به مرگ و پس از آن است:

الف) اهمیت موضوع معاد

۱. حدود ۱۲۰۰ آیه (یک‌سوم از مجموع آیات قرآن) در قرآن مربوط به موضوع معاد است.
۲. بعضی از سوره‌های اواخر قرآن بطور کامل و بعضی بطور عمده در این‌باره ذکر شده است.
۳. بعد از توحید، مهمترین مسأله از دیدگاه قرآن بحث معاد و اعتقاد به آن و حیات پس از مرگ، اجرای عدالت و مجازات و پاداش می‌باشد و در حدود ۳۰ جای قرآن این دو موضوع (مبدأ و معاد) با هم آمده است.

ب) نتایج و فواید تشکیل نگرش و اعتقاد به مرگ و جهان پس از آن

۱. احساس ارزش در زندگی (اعتقاد به معاد = ارزش)
۲. معنی بخشیدن (بقای انسان) به زیست طولی (عمر) و هدفمند شدن زندگی و مفهوم‌دار شدن آن و عدم پوچی و فنا شدن.
۳. ایمان به خداوند بدون ایمان به معاد تکمیل نمی‌شود.
۴. عامل تعیین‌کننده در تربیت، تهذیب، تزکیه نفس و انگیزه‌ی قوی برای خودسازی.
۵. عامل اجرای عدالت و قوانین الهی.
۶. علت عمل به وظایف، حقوق و تکالیف الهی.
۷. ایجاد انگیزه برای تلاش، مجاهده، ایثار و شهادت است.
۸. عامل کنترل و بازدارنده در برابر مفساد، فحشاء، منکرات، جرم و جنایات می‌باشد.
۹. عامل صبر و مقاومت در برابر سختی‌ها و مشکلات زندگی است.
۱۰. ایجاد آرامش روحی و روانی و فکری در فرد و عدم فرار از مرگ و پذیرش آن.

ج) زمینه‌های تشکیل نگرش نسبت به معاد:

مربی لازم است در زمینه‌های زیر بطور مستدل و با تکیه بر آیات قرآن، روایات و دلایل عقلی و شواهد لازم، نگرش فرد را تشکیل، و او را به مرگ و جهان پس از آن عقیده‌مند نماید.^۱

۱. «مرگ» و «حقیقت آن» و «قبض روح» و «فلسفه مرگ».

۲. «برزخ»: فلسفه و دورنما و ویژگی‌های عالم برزخ از قبیل: «سؤال قبر»، «فشار قبر» و ...

۳. «رستاخیز» و «قیامت» و «زنده‌شدن مردگان» (روز قیام و بپاخاستن، قیام مردم و فرشتگان، قیام حساب و قیام گواهان، از روز قیام در قرآن ۷۰ مورد نام برده شده است و ۷۰ مورد به یوم‌القیامه تعبیر شده است).

۴. حشر و نشر در قیامت^۲

۴-۱. «بعث و برانگیختن» (برانگیخته‌شدن مردگان از قبر و فرستاده‌شدن آنها برای حساب، به سوی محاکم و دادگاههای قیامت)

۴-۲. «حشر» (جمع کردن، که حدود ۳۰ مرتبه در قرآن کلمه حشر در مورد قیامت بکار رفته و آن، یکجا جمع‌شدن همه‌ی انسان‌ها که در طول تاریخ بشر بر صفحه‌ی زمین ظاهر شده‌اند، می‌باشد).

۴-۳. «نشر» (گستردن یا نشور که انتشار انسان‌ها در نقاط مختلف محشر و انتشار نامه‌های اعمال است).

۱. در این زمینه‌ها کتب فراوانی تألیف شده که در جلد ۵ و ۶ پیام قرآن آیت... مکارم شیرازی و جمعی از دانشمندان، این موارد بخوبی آمده است و مطالعه این ۲ جلد برای مربیان و والدین ضروری‌تر و از اهمیت بیشتری برخوردار است و مطالب این قسمت از ابتدا تا پایان، از این ۲ جلد اقتباس شده است.

۲. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن ج ۵، ص ۴۳ - ۳۸

۵. «معاد»:

بازگشت به سوی خداوند و آن حیات جسمانی است که در قیامت بازگشت می‌کند و روح به آن می‌پیوندد.

۶. «لقاء الله»:

لقاء رب و دیدار پروردگار، و آن شهود باطنی، دیدار و ملاقات روحانی و معنوی با خداوند است و لذا آن ملاقات حسی پروردگار نیست.

چرا که ملاقات حسی تنها در مورد اجسام است که دارای مکان و زمان و رنگ و کیفیات دیگرند، بطوری که می‌توان آنها را با چشم ظاهر دید. روز رستاخیز، روز برطرف شدن حجاب‌ها و کنار رفتن پرده‌ها و ظهور آیات حق و تجلی خداوند بر قلوب است.

۷. «رجوع الی الله»^۲ (بازگشت به سوی او، اِنَاللهُ وَ اِنَا اِلَيْهِ راجِعُونَ):

و آن این است که جسم به سوی روح می‌رود و تعالی و تکامل می‌یابد و به سوی آن وجود نامتناهی و کمال مطلق پیش می‌رود. رستاخیز و قیامت از دیدگاه قرآن یک نوع بازگشت است، و مفهوم این واژه این است که چیزی که از نقطه‌ای آمده باشد، باز به همان نقطه برگردد و آن روحی نیست که از ذات پاک او جدا شده باشد، چرا که او واجب‌الوجود است و از هر نظر بسیط و خالی از اجزاء ترکیبی است، بلکه منظور این است که از یک روح بزرگ که از اشرف مخلوقات خدا می‌باشد، در او دمیده شده است.

۸. توصیف قیامت با نامهایی که در قرآن ذکر شده است:

حدود ۷۰ نام است، مانند یوم الحساب، یوم الحسرة، یوم تبلی السرائر و ...، در قیامت حوادث بسیار مختلف و گوناگونی رخ می‌دهد و هر یک از این حوادث چهره‌ای از آن

۱. همان، ص ۴۴

۲. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن ج ۵، ص ۴۷

روز را نشان می دهد که قرآن برای نشان دادن این ویژگی ها، از نام های گوناگون استفاده می کند و این ویژگی ها و اسامی مختلف قیامت، آثار تربیتی فوق العاده ای دارند که در بیداری و آگاهی و تهذیب نفوس و اصلاح قلوب و دعوت به سوی تقوی و بازداشتن از زشتی ها بسیار مؤثر است.

۹. نامه ی عمل و پرونده ی کارها و اعمال انسان:

فرشته های مراقب اعمال، نویسندگان نامه ی عمل، اقسام نامه های عمل، ویژگی های نامه اعمال که آیات مربوط به اینها پیام های تربیتی مهمی دارند و هشدار می است برای اینکه فرد مراقب گفتار و رفتار خویش باشد که همه چیز ثبت می شود و یکجا در قیامت بی کم و کاست ارائه داده خواهد شد و در صحنه محشر نامه اعمال در برابر دیده ی همگان گشوده می شود و به آن رسیدگی می شود.

۱۰. «تجسم اعمال»:

دیدن اعمال خود و تحویل اعمال در آن روز، اینکه در قیامت و در دادگاه عدل الهی، یا مراحل دیگر آن روز، اعمال ما مجسم می گردد و به صورت های مناسبی در برابر ما ظاهر می شود. اعمال بد به صورت موجوداتی زشت و زننده و موذی و ناراحت کننده و اعمال خوب به صورت موجوداتی زیبا و جالب و دلپذیر و روح بخش در آن صحنه ظاهر می گردند و همراه صاحبش خواهند بود. در نتیجه اعمال آدمی در صورت های مناسبی در عالم برزخ و قیامت، مجسم می گردند.

۱۱. «محکمه ی عدل الهی»؛ «ترازوی سنجش اعمال» و «محاسبی سریع اعمال»:

اینکه همه در آن دادگاه بزرگ احضار می شوند، صحنه ای که تکان دهنده و بسیار

وحشتناک است، حتی اعمالی به اندازه یک خردل و یک ذره مورد محاسبه قرار می‌گیرد و نیت‌ها نیز در پرونده‌ی اعمال کاملاً نمایان است، نسبت به تمام مظلومان عالم از ظالمان احقاق حق می‌شود و آنچه را که بسیاری از مردم هرگز باور نمی‌کردند، آشکارا با چشم خود می‌بینند. حق و عدالت بر تمام آن دادگاه بزرگ سایه افکنده و کوچک و بزرگ حتی انبیای مرسلین در آن دادگاه حاضر می‌شوند، همچنین بیان شاهدان و گواهان روز قیامت که به جز ذات پاک خداوند عبارتند از: انبیاء مرسلین، اوصیاء و امامان معصوم، ملائک مقرب، اعضاء و جوارح انسان، زمینی که انسان بر آن می‌زیسته و زمان.

۱۲. «سؤال»:

چیزهایی که سؤال می‌شود: اطاعت الهی، معصیت او، قرآن و اهلیت α ، عمر، جوانی، مال، نماز، همنشینان و آسانی و سختی حساب محشر (با توجه به میزان فهم، مسئولیت‌ها، مقدار عقلی که در دنیا به فرد داده شده) و آسانی حساب با: حسن خلق، خوشرفتاری و آسان‌گرفتن، کسانی که آلوده به مال و مقام دنیا کمتر بوده‌اند، و سختی حساب برای افرادی چون: ظالم و ستمگر، کج خلق، و کسانی که در دنیا در حساب بندگان خدا سخت می‌گرفتند، و کسانی که بدون حساب وارد دوزخ می‌شوند مانند مشرکین، پیشوای ستمگر، تاجر دروغگو و ثروتمندان بخیل.

۱۳. «صراط و مرصاد»:

پل و گذرگاهی که بر روی دوزخ کشیده می‌شود و همگان باید از آن بگذرند. صراط پلی است بر دوزخ در مسیر بهشت که نیکان و بدان بر آن وارد می‌شوند، نیکان به سرعت از آن می‌گذرند و به نعمت‌های بی‌پایان حق می‌رسند و بدان سقوط کرده، سرازیر دوزخ

می شوند. گذرگاهی است مخوف، لغزنده، خطرناک، باریکتر از مو، تیزتر از شمشیر، گذرگاهی که مواقف و ایستگاههای متعددی دارد و در هر موقف از چیزی سؤال می کنند که عبارتند از: نماز، امانت، صلح رحم، عدالت. گذرگاهی که اجازه عبور از آن بدون ولایت پیامبر/ و علی Φ و تخلق به اخلاق آنها امکان پذیر نیست. توجه به این موارد و تشکیل نگرش و عقیده در این زمینه ها و ایمان به آنها، بازتاب گسترده ای در اعمال انسان و تربیت او خواهد داشت و او را به دقت هر چه بیشتر در انتخاب راه های زندگی و جداسازی دقیق حق از باطل، و تخلق به اخلاق اولیاء الله وادار می سازد.

۱۴. «بهشت و بهشتیان» و «دوزخ و دوزخیان»:

اینکه اسباب ورود به بهشت مواردی است از قبیل: اطاعت خدا و رسول/ خوف از خدا، خودسازی و تزکیه نفس، ایمان و عمل صالح، جهاد و شهادت، تقوی، ترک هواپرستی، احسان و نیکوکاری، اخلاص، تولی و تبری، صدق و راستی، صبر در برابر شدائد، انفاق، اهتمام به نماز و ... .

و اینکه، نعمت های جسمانی بهشت کدامند؟ و لذات روحانی بهشت چیستند؟ و مقامات بهشتی تبیین شود که بهشت دارای مقامات و درجات و مراتبی است و تفاوت مقامات اولیاء الله ایجاب می کند که درجات آنها در بهشت متفاوت باشد. بهشت کسانی که در قله های ایمان و معرفت و اعمال صالح هستند، با کسانی که در مراتب پایین ترند فرق دارد.

و همچنین تبیین ماهیت دوزخ شود و بیان شود که دوزخ از آن کیست؟ و عذاب های جسمانی و روحانی اهل دوزخ کدامند؟ و راهیان جهنم چه کسانی هستند؟ افرادی از قبیل: کافران، منافقان، کسانی که غرق گناهند، عاصیان، سبک اعمالان، رباخواران، ظالمان و ستمکاران، قاتلان و جانیان.

* البته راز موفقیت مربی در این است که برای خود در این چهار محور تشکیل نگرش در حد مطلوب حاصل شده باشد.

خلاصه بحث

تشکیل نگرش در ابعاد سه‌گانه مسائل خوددانی، خودیابی و خودشناسی، محورهای خداشناسی و خودسازی را به حاصل و نتیجه‌ی ثمربخش و مطلوب می‌رساند. به عبارت دیگر آنچه که این مسائل را به عینیت و تحقق وامی‌دارد همان تشکیل نگرش است. اگر تربیت‌کننده، والدین یا مربی، فرد را به تشکیل نگرش نیل داد، راه زیادی را از تربیت طی نموده و در غیر این صورت به موفقیت دست نمی‌یابد.

هنگامی والدین و یا مربی در انجام وظیفه‌ی خود که همان امر سرنوشت ساز تعلیم و تربیت می‌باشد، موفق می‌گردد که اساس فعل تربیتی خود را بر مبناهای تعلیم و تربیت (بویژه مبنای تشکیل نگرش) استوار سازد و در غیراینصورت از رفتارها و تلاش‌های خود که به قصد تعلیم و تربیت انجام می‌دهد حاصل چندانی به دست نیاورده، به موفقیت نمی‌رسد و تلاش او از ارزش لازم برخوردار نخواهد بود.

۲-۱. روش تشکیل عقیده^۱

تعریف «عقیده»

تعریف لغوی: العقیده ما عَقَدَ عَلَيْهِ الْقَلْبُ وَ الضَّمِيرُ^۱
آنچه که قلب و ضمیر به آن وابسته است.

تعریف اصطلاحی

اصول و قواعدی است که در زندگی روزانه (زیست عرضی) از آن استفاده می‌شود. به طور معمول نوع رفتارهای هر فرد (نوع راه رفتن، نوع صحبت کردن، نوع آرایش مو و ...) بر مبنای اصول و قواعدی است که بر اساس آن زیست روزانه خود را تنظیم می‌نماید و می‌توان گفت عقیده همان بایدها و نبایدهای رفتاری است.

۱-۲-۱. تعریف و معنای «تشکیل عقیده»

هرگاه استنتاج‌ها و دست‌آوردهای حاصل از تشکیل نگرش، تبدیل به مجموعه‌ای از اصول، قوانین و خط‌مشی گردند، آنگاه عقیده شکل‌یابی شده است و لذا تشکیل عقیده یعنی «تشکیل شدن» مجموعه بایدها و نبایدها و یا تهیه و تدوین دستورالعمل و نقشه زندگی است.

نحوه تشکیل عقیده در فراگیر با ذکر مثال در مورد نماز توضیح داده می‌شود:

رَأَى مَا حَيْثُ كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ رَأْيِهِ خَلَّ بِلَيْسَ لِي لِي فَتَرَى^۲

«آنها هنگامی که (اذان می‌گویند و مردم را) به نماز فرا می‌خوانید آن را به مسخره و بازی

۱. تعریف لغوی عقیده: العقیده ما عَقَدَ عَلَيْهِ الْقَلْبُ وَ الضَّمِيرُ آنچه که قلب و ضمیر به آن وابسته است. - مَا تَدِينُ بِهِ الْإِنْسَانُ وَ اعْتَقَدَهُ رِيشَةُ عَقِيدِهِ، عقد بوده و جمع آن عقاید است. (لوئیس معلوف، المنجد، ص ۵۱۹)

۱. المنجد / ص ۵۱۹ - مَا تَدِينُ بِهِ الْإِنْسَانُ وَ اعْتَقَدَهُ - رِيشَةُ عَقِيدِهِ، عقد بوده و جمع آن عقاید است.

۲. مائده/۵۸

می‌گیرند این به خاطر آن است که آنها جمعی نابخردند.»

در مرحله نگرش، فرد نسبت به آن دیدگاه و طرز تلقی خاصی دارد.

در مرحله تشکیل نگرش، آن را عروج و عاملی برای تکامل روح و روان می‌داند،

«الضَّلَاةُ مَرَاتِحُ النَّارِ»^۱ به آن علاقه‌ی قلبی پیدا کرده، به عنوان یک اصل پذیرفته، به آن اهمیت

داده و در درونش برای نماز جایگاه رفیعی در نظر می‌گیرد.

و در مرحله‌ی عقیده، می‌داند که باید آن را بجا آورد و نماز خواند.

چگونگی انجام نماز برای وی مشخص است (که باید آن را چگونه بجا آورد و چه

هنگامی و با چه حالت و نحوه‌ای؟، اول وقت و با جماعت و با حالت طمأنینه)، لذا

هنگام فرارسیدن وقت آن (شنیدن اذان) بی‌قرار شده، فعالیت‌های دیگر را متوقف نموده،

با شوق به سوی آن می‌شتابد. (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، در هر فرازی از آن اندیشه نموده و مفهوم

آن را با تمام وجود حس می‌کند. چنین نمازی باعث معراج مؤمن بوده، او را از فحشاء و

منکر باز می‌دارد.^۲

در اندرون من خسته دل ندانم کیست

که من خموشم و او در فغان و در غوغاست

* در عقیده‌مندی به نماز یکی از بزرگان^۳ می‌فرماید:

نماز به منزله‌ی کعبه.

تکبیره‌الاحرام، پشت سر انداختن هر چیز غیرخدا و داخل شدن در حرم الهی است.

۱. قمی، عباس، سفینه البحار، ج ۲، ص ۲۶۸

۲. إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ لَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ (عنکبوت/۴۵) «نماز (انسان را) از زشتی‌ها و منکرات باز می‌دارد و خداوند می‌داند شما چه کارهایی انجام می‌دهید.»

۳. مرحوم آیت‌الله العظمی بهجت

و قیام به منزلهٔ صحبت دو دوست.
و رکوع، خم شدن عبد در مقابل آقاست.
و سجده نهایت خضوع و خاک شدن و عدم شدن در مقابل اوست.
و وقتی که عبد در آخر نماز از پیشگاه مقدس الهی باز می‌گردد، اولین چیزی را که
سوغات می‌آورد، سلام از ناحیهٔ اوست.

۲-۲-۱. مبانی تشکیل عقیده

معمولاً تشکیل عقیده بر اساس زیر می‌باشد:

الف) تشکیل عقیده بر اساس آنچه که می‌خواهند. (عوامل تشکیل دهندهٔ عقیدهٔ اینگونه افراد والدین، دوست، ماهواره، فرهنگ غربی و ... می‌باشد).

ب) تشکیل عقیده توسط خود فرد (بدون معیار، نامشخص و بر اساس نظرات شخصی و التقاطی).

ج) تشکیل عقیده آنطور که، باید باشد، یعنی بر اساس طرح و برنامهٔ مشخص، الگو، سیره‌ی پیامبر/ و ائمه اطهار^ع، قرآن، دین، شرع، آگاهانه و بر اساس ملاک و معیار. (= نوع مطلوب تشکیل عقیده)

گاهی دیده می‌شود که عقیده توسط عوامل بی‌صلاحیت تشکیل می‌گردد مانند آموزش و القاء افکار و رفتارهای نامناسب در بعضی مراکز علمی و آموزشی، زیستن مانند غربی‌ها و القاء این‌گونه زیست به دیگران، راه رفتن، صحبت کردن، نوع پوشش، نوع آرایش موی سر و ... که در جامعه از طریق فیلم‌ها و سریال‌های نامطلوب و نامناسب

داخلی و خارجی الگوگیری نموده و توسط افراد نابخرد در جامعه گسترش داده می‌شود. مهمترین نوع تشکیل دادن عقیده، عقیده‌مندی فراگیر به دین است، به گونه‌ای که فراگیر آن را به عنوان یک مجموعه عقاید، بطور مطلوب پذیرفته و اساس زندگی روزمره‌ی خود قرار دهد.

۳-۲-۱. کاربرد تشکیل عقیده در تعلیم و تربیت فراگیر

حاصل و نتایج تشکیل نگرش در عقیده تبلور می‌یابد؛ در نتیجه نوع، شیوه و نحوه‌ی هرگونه عمل (از قبیل انواع رفتارها، گفتارها، اندیشه، افکار و...) و میزان آنها به تشکیل عقیده مربوط می‌شود.

در هر انتخاب، تصمیم، سنجش، ارزیابی و قضاوت نسبت به افراد و امور، این مجموعه شکل یافته (عقیده) نقش تعیین کننده دارد، لذا می‌توان گفت به زندگی خط مشی داده و زیست عرضی انسان بر آن استوار است.

اگر عقیده تشکیل شود برای فرد مشخص می‌گردد که در هر موقعیت و در هر زمان و مکان و نسبت به هر چیز یا پدیده‌ای چه موضعی را اتخاذ نماید؟ و چگونه رفتار کند؟ در نتیجه در برخورد با هر موضوعی می‌تواند سریعاً تصمیم‌گیری نماید. (که چگونه، به چه شکل و تا چه حد و میزان رفتار کند)

تشکیل عقیده ملاک زیست عرضی (شبانه‌روز) است.

تشکیل عقیده در فراگیر مساوی است با تشکیل شاکله‌ی تعلیم و تربیت در او.

(تشکیل شدن عقیده یعنی ثبات و استواری و عدم نفوذپذیری از سنخ غیرخود)

نهایت تشکیل عقیده در حد متعالی این است که فراگیر، قرآن و ولایت ائمه‌ع را به عنوان ملاک عمل قرار داده و اهداف و گفتار و سخن آنان را دستورالعمل و نقشه‌ی زندگی خود قرار دهد.

۴-۲-۱. تشکیل نگرش و عقیده در آیات قرآن^۱

لَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُؤْتُوا الْبَرَكَاتِ مَا لَا يَحْسِبُونَ^۲

«آیا مردم گمان می کنند همین که بگویند: «ایمان آوردیم»، به حال خود رها می شوند و

آزمایش نخواهد شد؟!»

این آیه سنت الهی آزمایش را بیان می فرماید و دیدگاه را تشکیل می دهد.

حَايِبَاتٌ لِلنَّاسِ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِلَّذِينَ^۳

«این، بیان و هشدار است برای عموم مردم؛ و هدایت و اندرزی است برای پرهیزگاران.»

این آیه دیدگاه نسبت به قرآن را بیان می کند.

لَا تَنْفَعُ خَلْقًا الْمَوْتُ^۴

«هر انسانی طعم مرگ را می چشد.»

۱. آیات دیگر: الف) أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنْتُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ (مؤمنون/۱۱۵) «آیا گمان کردید شما را بیهوده آفریده ایم، و به

سوی ما بازگردانده نمی شوید؟!» مؤمنون/۱۱۵ این آیه هدف مندی انسان را یادآور شده و دیدگاه را تشکیل می دهد.

ب) وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (ذاریات/ ۲۱-۲۰) «و در زمین آیاتی برای جویندگان یقین است و در وجود

خود شما (نیز آیاتی است)؛ آیا نمی بینید؟!» عنکبوت/ ۲ این آیه دو عالم کبیر و صغیر را یاد آورده و دیدگاه انسان را شکل می دهد.

ج) وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات/ ۵۶) «من جن و انس را نیافریدم جز برای اینکه عبادتم کنند (و از این راه

تکامل یابند و به من نزدیک شوند)» این آیه اهداف خلقت انسان را بیان می کند. (نگرش)

د) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْعَفْوُ (ملک/ ۲) «آن کس که مرگ و حیات را آفرید تا شما را

ببازماید که کدام یک از شما بهتر عمل می کنید، و او توانا و آمرزنده است» این آیه دیدگاه به زندگی و هدف خلقت را بیان می کند.

(نگرش)

ه) وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (حشر/ ۱۹) و همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش

کردند و خدا نیز آنها را به (خودفراموشی) گرفتار کرد...» در این آیه می فرماید باید همیشه به یاد او بود و در همه ی امور قبل از

هر اقدام، او را در نظر داشت = تشکیل عقیده

۲. عنکبوت/ ۲

۳. آل عمران/ ۱۳۸

۴. آل عمران/ ۱۸۵

این آیه دیدگاه نسبت به مرگ را تبیین می‌دارد.

لَا يَتَذَكَّرُ أَحَدًا

«آیا دیدی کسی را که هوای نفسش را معبود خود برگزیده است؟!»

در این آیه می‌فرماید هوای نفس اله نباشد = تشکیل عقیده

لَنْ يَخْتَفِيَ بِهَا الْظَّالِمُونَ ۲

«آنها که امید و ایمان به لقای ما (و روز رستاخیز) ندارند، و (تنها) به زندگی دنیا

راضی شدند و بر آن تکیه کردند، و آنها که از آیات ما غافلند»

لَا يَتَذَكَّرُ أَحَدًا

«همه) آنها جایگاهشان آتش است، به سزای آنچه که انجام می‌دادند»

پیام آیات فوق:

۱. ملاقات خداوند در روز رستاخیز حتمی است.

۲. زیست عرضی هدف نیست.

۳. دل به زندگی چندروزه نباید بست.

۴. دائم باید به یاد خداوند بود و ... = تشکیل عقیده

بَلِ الْغَافِرِينَ ۴

«بلکه تنها خدا را عبادت کن و از شکرگزاران باش.»

لَنْ يَخْتَفِيَ بِهَا الْظَّالِمُونَ ۵

۱. فرقان/۴۳

۲. یونس/۷

۳. یونس/۸

۴. زمر/۶۶

۵. غافر/۶۰

«به یقین کسانی که از عبادت من تکبر می‌ورزند بزودی با ذلت وارد دوزخ می‌شوند.»

... وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ^۱

«و گفتند: شنیدیم و اطاعت کردیم. پروردگارا! به آموزش تو امیدواریم؛ و بازگشت (ما) به

سوی تو است.»

و آیات بسیاری دیگر.

۵-۲-۱. تشکیل نگرش و عقیده در روایات

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَحْرَقَ نَفْسَهُ بِحَقِّهَا»^۲

پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: ... همانا علم سه چیز است: آیه محکم، فریضه عادلانه، سنت زنده و پا

بر جا ...

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «بِأَحْسَنِ مَا رَأَى مِنْكُمْ فِي عَمَلِكُمْ»^۳

احادیث اسلامی را به فرزندان خود هر چه زودتر بیاموزید، قبل از آنکه مخالفین (مرجئه)، بر شما سبقت گیرند و دلهای کودکان شما را با سخنان نادرست خویش اشغال نمایند.

می‌توان گفت: علم کلام، در بخش نظری «عقیده‌ی اسلامی» قرار داشته و حوزه‌ی فقه، در بخش عملی آن است، «کلام»، حراست، سلامت و اصلاح عقل و فکر را بر عهده داشته، و اخلاق، سلامت قلب و دل و درون را. و فقه بر مبنای آن دو (کلام و اخلاق) حراست، سلامت و اصلاح عمل و رفتار را تضمین می‌کند. لذا دشمنان بدین سبب است که کلام و فقه شیعه را در طول تاریخ نشانه رفته و می‌روند.

۱. بقره/۲۸۵

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۱، ص ۷۶

۳. همان

در راستای تشکیل عقیده، علم فقه باید‌ها و نبایدها را در سه زمینه حقوق، تکالیف و وظایف نسبت به خود، جامعه و خداوند، تبیین می‌نماید:

الف) تعیین حقوق نسبت به خداوند، خود و اجتماع.

ب) تعیین دقیق واجبات، محرمات، مکروهات و مستحبات (تعیین حدود)

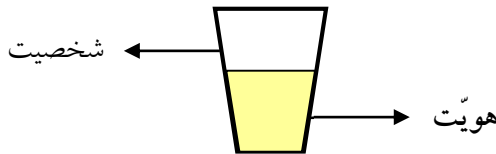
ج) تعیین وظایف و تکالیف نسبت به خداوند، خود و اجتماع.

د) تعیین باید‌ها و نبایدها در فروع دین (نماز، روزه، حج، جهاد، خمس، زکات، امر به معروف و نهی از منکر ...)

۳-۱. روش « تشکیل شخصیت و تأمین هویت »

۱-۳-۱. مفهوم‌شناسی هویت و شخصیت

برای شخصیت و هویت از نظر علوم مختلف و دانشمندان تعاریف مختلفی وجود دارد. تا آن‌جا که برخی برای شخصیت تا پنجاه تعریف ذکر کرده‌اند.^۱ لذا با توجه به مفروضات مکاتب و علوم و دیدگاه‌ها و دانشمندان می‌توان گفت؛ هویت فرد را (که همچون محتوای درونی یک ظرف است) نگرش، عقیده و درونیات وی (ایمان و اخلاق حسنه) تشکیل می‌دهند و شخصیت وی را که به مثابه ظاهر یک ظرف، است ظاهر فرد اعم از اعمال، افعال و گفتار او تشکیل می‌دهند.

از دیدگاه قرآن، ارزش‌های درونی مانند ایمان، تقوا، اخلاص و ... بعنوان هویت مطلوب محسوب می‌گردند.

۱. دوان شولتز، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یوسف کریمی و همکاران، ص ۱۰؛ مایلی، ساخت، پدیدآیی و تحول شخصیت، ترجمه محمود منصور، ص ۱؛ احمد ترابی، «انسان‌های آرمانی در نگاه قرآن»، پژوهش‌های قرآنی، شماره ۱۶ - ۱۵، ص ۲۱۰.

* باید دانست موفقیت در امورات روزمره زندگی از قبیل تحصیل و دیگر مسائل فردی و اجتماعی تحت تأثیر شدید هویت و شخصیت فرد می‌باشد و او را در تمامی امور زندگی یاری می‌نمایند.

«تعلیم و تربیت» کوششی است در راستای تشکیل شخصیت و تأمین هویت برای هر انسانی.

بسیاری از انسان‌ها دارای تصویری از خود هستند (خودپنداره)^۱ که غالباً این تصور به عنوان تمامیت وجود خود در نزد شخص محسوب می‌گردد و گاهی این مانعی است برای توجه انسان به بخش عظیمی از شخصیت و هویت خود. لذا لازم است از صاحب‌نظران در مورد نوع هویت و شخصیت خود نظرخواهی نمود.

۲-۳-۱. آیا شخصیت (ظاهر) تابع هویت (باطن) است و یا هویت تابع شخصیت؟

و یا هر دو بر هم تأثیر یکسان؟ و یا یکی بیشتر از دیگری تأثیر دارد؟

برای تشکیل آنها، ابتدا باید از شخصیت شروع شود یا از هویت؟ یا هر دو به موازات هم؟

عده‌ای معتقدند شخصیت، دو سوم وجود انسان و هویت یک سوم وجود آن را تشکیل می‌دهد.

عده‌ای معتقدند آنچه مهم است شخصیت است، و این عامل است که در تعاملات خانوادگی و جامعه مشارکت دارد و هویت هر چه باشد مهم نیست.

مهم این است که فرد از نظر شخصیتی دچار مشکل نشود تا دیگران از آسیب او

---

۱. خودپنداره دو نوع می‌باشد، خودپنداره مثبت: تصورات از خود که منطبق با واقعیات و حقایق هستند و باید تبدیل به معرفت نفس شوند. خودپنداره منفی: تصورات از خود که منطبق با واقعیات و حقایق نیستند.

مصون باشند و از نظر ظاهر، فرد مرتب و هنجار بنظر برسد، حال در درون، هر چه بر او بگذرد چندان اهمیتی ندارد.

عده‌ای به عکس آن نظر می‌دهند و معتقدند اگر فرد از هویت (باطن) خوب برخوردار باشد به محیط خود آسیبی وارد نخواهد کرد، حال ظاهر او هم مطلوب بنظر نرسد، ...

۳-۳-۱. تعلیم و تربیت اسلامی چه می‌گوید؟

از دیدگاه تعلیم و تربیت اسلامی، انسانی کامل است که هم از هویت مطلوب و هم از شخصیت هنجار برخوردار باشد. هم باطن (هویت)، ظاهر (شخصیت) را می‌سازد و هم ظاهر بر باطن اثر می‌گذارد. هر دو متمم و مکمل هم بوده و غیرقابل تفکیک می‌باشند. یکی بدون دیگری معنا نداشته و به هم وابسته‌اند. و برای سازندگی و تربیت باید به هر دو توجه لازم بشود، چنانچه از یکی غافل ماند آن دیگری هم با اخلال مواجه خواهد شد.

* مربی در ابتدا لازم است به ساخت هویت (درون و باطن و ساخت فکر و اندیشه و نهایتاً عقیده و هم دل و قلب و احساسات و نهایتاً ایمان) پرداخته و به موازات آن به ساخت شخصیت (شکل‌دهی رفتارها) پردازد.

هویت، تأثیر مستقیم و عمیق و گاهی سریع بر شخصیت گذاشته و شخصیت هم در حفظ هویت مطلوب و یا تغییر آن تأثیر می‌گذارد هر چند گاهی ممکن است به تدریج و با تأخیر انجام گیرد. در مجموع هر دو تابع هم هستند.

دستورات قرآن و سیره‌ی پیامبر/ و ائمه اطهار^ع مربوط به هر دو بخش است، گاهی معطوف به هویت و گاهی به شخصیت.^۱

۱. إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَ أَعْمَالِكُمْ إِنَّ اللَّهَ يَنْظُرُ إِلَى نِيَّاتِكُمْ وَ قُلُوبِكُمْ پیامبر اکرم. «خداوند به شکل شما و اموال شما نگاه نمی‌کند بلکه به دل‌ها و اعمال شما توجه می‌نماید. (طوسی، محمدبن الحسن، امالی، ص ۵۳۶) - لَيْسَ مِمَّا مَنْ لَمْ يُحَاسِبْ نَفْسَهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ آزما نیست کسی که هر روزه حساب نفس خود نرسد» (کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، ج ۲، ص ۴۵۳) - الْمُسْلِمُ مَنْ سَلَّمَ

... إِنَّمَا يَفْقَهُ الْإِنْسَانُ مَنْ لَدَيْهِ «خدا تنها از پرهیزکاران می پذیرد» رَلَا تَشْعُرُونَ أَنَّكُمْ فِي الْأَرْضِ مَرْسَا... (اسراء/ ۳۷) «و بر

زمین، با تکبر راه مرو»

۴-۳-۱. کاربرد «تشکیل شخصیت و تأمین هویت» در تعلیم و تربیت فراگیر

* کاربرد این موضوع، تعیین شاکله و شخصیتی مطلوب و با ارزش، و تحقق

یافتن هویتی مطلوب و با ارزش برای افراد است.

الف) پیشگیری

* اصل و اصطلاح معروف «پیشگیری، مهم تر از درمان است»، در این مبحث کاربرد

و نقش تعیین کننده دارد و بدین شکل می باشد که ابتدا والدین، قبل از تولد، به دادن

هویت و شخصیت مطلوب به فرزند (با آماده سازی خود، توافق والدین برای زمان

بچه دار شدن، تشکیل روحیه ی فرزنددار شدن، نگاه مناسب به موضوع فرزنددار شدن و ...)

توجه نموده پس از تولد شروع به پیاده نمودن برنامه ی «ارائه هویت و شخصیت به

فرزند» نمایند (با انتخاب نام مناسب، ولیمه و ...)

و هر چه بر سن کودک افزوده می شود، هم بر توجه به این مهم افزوده خواهد شد و

هم به افراد دخیل در آن (مانند وابستگان کودک) و سپس در دوران ابتدایی معلم و

مربیان، صدا و سیما و دیگر عوامل تربیتی و اثرگذار نیز، به آنها افزوده خواهند شد.

اگر به میزان توجه به عریض و طویل نمودن انواع سرمایه گذاری ها برای ساختمان و

تشکیلات سازمانهایی از قبیل دادگستری و نیروی انتظامی، مراکز سیاسی، پاسگاهها و

نیروهای ویژه و گشت های ارشاد و ... ، به همان اندازه به مراکز و بخش هایی که عقیده

الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ «مسلمان کسی است که دیگر مسلمانان از زبان و دستش در امان باشند» (کلینی، محمدبن یعقوب، اصول

کافی، ج ۳ ص ۵۹۲) - كُونُوا لَنَا زِينًا وَ لَا تَكُونُوا عَلَيْنَا شِينًا وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (احزاب/ ۷) «زینت ماباشید و مایه ننگ ما نگردید» (مجلسی،

محمدباقر، بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۳۱۰) «و سخن حق بگویید.» وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا (بقره/ ۸۳) «و به مردم نیک سخن بگویید.» - إِنَّ

أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتِ الْحَمِيرِ (لقمان/ ۱۹) «(و هرگز فریاد مزین) که زشت ترین صداها صدای خران است.»

و نگرش می‌سازند (از قبیل: آموزش و پرورش، حوزه‌های علمیه، مساجد و ...) توجه بشود، از هزینه‌هایی که برای اصطکاک‌ها و ... صرف می‌شود، کاسته شده، مراجعات به آن سازمان‌های بازدارنده کمتر خواهد شد و نهایتاً در هزینه‌ها، بودجه و سوخت نیروی انسانی، صرفه‌جویی خواهد شد.

از نظر آسیب‌شناسی هویت و شخصیت، برای حفظ هویت و شخصیت فرد و اجتماع از انواع آسیب‌ها، با توجه به مسائل و ویژگی‌های عصر حاضر (ماهواره‌ها، اینترنت و اعتیاد، بمباران فرهنگی، استحاله دینی و ...) بهترین راه پیشگیری «توحید درمانی» است.

ب) درمان

تجربه نشان داده است بسیاری از اختلالات رفتاری و ناهنجاری‌های فردی و اجتماعی با تغییر و ختنی‌سازی دیدگاه و عقاید منفی و دادن نگرش مطلوب به آنچه که محور موضوع است، مانع ادامه درگیری‌ها، طلاق، اعتیاد و یا تداوم آنها شده است.

* از نظر تعلیم و تربیت اسلامی (و همان‌گونه که تجربه هم ثابت کرده است) سریع‌ترین، کوتاه‌ترین، مطمئن‌ترین، بهترین و مؤثرترین راه درمان انواع ناهنجاری‌ها و حتی پیشگیری از مواردی مانند: اختلالات رفتاری، انواع اختلافات، مشاجرات اجتماعی، منازعات خانوادگی، ابتلا به انواع مفسد اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی، مسائل حاد فردی و پدیده‌های اجتماعی از قبیل اعتیاد و طلاق و ... همان‌گونه که قبلاً هم مطرح گردید، «توحید درمانی» صَلِّ الْوَعْدَ لِمَنْ لَدُنَّكَ است.

* مهم‌ترین، بزرگ‌ترین و واجب‌ترین رسالت خانواده‌ها، عوامل مختلف تربیتی،

رهبان، مدیران و برنامه‌ریزان و عوامل اجرایی این است که «رنگ خدایی» به همه جا و همیشه و با انواع وسایل و روش‌ها بدهند.

۵-۳-۱. آسیب‌شناسی «تشکیل شخصیت و تأمین هویت»

افرادی بر اثر برهم خوردن تعادل درونی (با غفلت از درون) دچار اختلالات رفتاری و فکری می‌شوند و همین عوامل باعث انتخاب‌های غیرصحیح و غیرمنطقی می‌گردند و رفتارهای آنان به تدریج تغییر یافته، ابتدا کج‌فکر، کج‌خلق، کج‌سازگار و ناسازگار شده، سپس به خطاکاری و بزهکاری گرایش یافته و ممکن است نهایتاً به مشکل عصبی و روانی دچار شوند.^۱

نتیجه و محصول این سیر، انواع ناهنجاری‌ها، اختلافات و مشاجرات، اعتیادها، طلاق، مفاسد، فحشاء و در شرایطی خاص، قتل و حتی کشتار جمعی خواهد شد.

آنچه در این سیر، در خانواده‌ها پیش می‌آید: کج‌خلقی و بداخلاقی در زندگی خانوادگی، انواع اختلافات، درگیری‌ها و نهایتاً در حالت حاد آن طلاق است.

و یا از نگاه نامطلوب همسر، به جنس مخالف شروع شده و سپس به گفتگوهای تحریک‌آور و نهایتاً انواع روابط نامشروع می‌رسد، و یا از ارتباط، با اشخاص ناسالم، شروع شده و به شرکت در مجالس نامناسب گرایش یافته، سپس کشیدن سیگار و نهایتاً در حالت

۱. سیر ناهنجاری‌های رفتاری عبارت است از:

(الف) کج‌فکری: یعنی اینکه فرد ابتدا از تفکر صحیح و در حقیقت از مسیر تعادل فکری خویش خارج شده است.

(ب) کج‌خلقی: در مرحله بعد، فرد نیت پاک و حالات و ارزش‌های اخلاقی را از دست می‌دهد.

(ج) کج‌سازگاری: سپس با جمع (مانند خانواده، کلاس، گروه و مشابه) و تصمیمات جمعی مخالفت می‌کند و معترض است.

(د) ناسازگاری: در این حالت به ضدیت می‌رسد. با خانواده، اجتماع و کلاس متضاد است و سازش نکرده، راه خود را در پیش می‌گیرد (مانند فرارها از خانه و مدرسه)

(ه) خطاکاری: در این مرحله دست به خرابکاری زده و با خانواده و اجتماع مقابله کرده و حتی به آنان آسیب می‌رساند.

(و) بزهکاری: در این حالت فرد مرتکب اعمال خلاف شد، مجرم شناخته می‌شود و بر خلاف قوانین اجتماعی عمل کرده توسط قانون مجازات می‌شود.

(ز) مشکل عصبی و روانی: افراد در مراحل فوق ممکن است دچار مشکلات عصبی و روحی و روانی شوند.

حاد آن معتاد به یکی از انواع مواد مخدر می‌شود.

از برخورد و تماس جوانان با جنس مخالف شروع شده سپس به مرحله‌ی آشنایی و مرادده رسیده و سپس به عشق‌های خیابانی و گاهاً ازدواج اجباری و سپس زندگی تحمیلی و بعضاً هم طلاق.

از معاملات مبهم شروع شده و نهایتاً گرایش یافتن به نزول و ربا و ... .
از عدم توجه به ارباب رجوع شروع شده و... نهایتاً به رانت، توصیه، رشوه و... گرایش می‌یابد.

۴-۱. روش ایجاد شاکله ایمان

۴-۱-۱. تعاریف

تعریف لغوی

ایمان: *مَرَّ النَّضْحُ بِالْخَيْمَةِ*

امن: *طَافَتْ بِاللَّغْوِ رَزَّالُ الْغُرَبِ*

تعریف اصطلاحی

ایمان معرفت و حالت قلبی است که بر اساس علم و شناخت و تهذیب و تزکیه درونی ایجاد می‌شود.

ایمان حالتی اکتسابی و اختیاری و تدریجی و قابل شدت و ضعف است ... حالتی است روانی ...^۲

۴-۲. ۱-۴-۲. تشکیل شاکله ایمان

به جریان افتادن خودیابی و طی مراحل لازم تا خودشناسی و قرارگرفتن وی در مدار

۱. راغب اصفهانی، مفردات، ص ۹۱-۹۰

۲. سالاری فر، محمدرضا، روان‌شناسی اجتماعی، ص ۱۴۲

خودسازی، جو و حالتی را در فرد بوجود می آورد که ایمان نامیده می شود. فضای درونی حاصل از سیر خودیابی به خودسازی، (ایمان) نیروی انجام کلیه اعمال به شکل مطلوب می باشد.

در مجموع می توان گفت، ایمان، حالت، جو و فضای حاصله پس از طی مراحل خودیابی تا خودسازی است.

خوددانی خودیابی خودشناسی خداشناسی خودسازی ایمان کنترل همه اعمال

نیروی ایمان حالت و جوی اکتسابی است ، ابتدا در وجود انسان شروع می شود، بسته شده و به حد اعلای خود می رسد که در این حالت برای انسان کارآمد بوده و منشأ اعمال و رفتار می گردد. *شاکله ایمان نسبت به چیزی پس از ایجاد شاکله نگرش و عقیده نسبت به آن چیز حاصل می شود.

اگر این عامل و اصل حیاتی در فرد بوجود آید، هنگام عمل، از وی رفتار، افکار و گفتار هنجار و مطلوب دیده خواهد شد. احساس حالت ایمان باید در فرد شروع شده، به جریان درآمده، افزایش یافته و نهایتاً به حد اعلا رسیده و شکل یابی گردد.

* اگر ایمان در فرد حضور یافته، به حد کارآیی رسیده و شاکله آن بوجود آید، آنگاه نیروی عظیمی در فرد حاصل می شود که آن، عامل و علت اعمال بوده، او را در همه حال، اداره می کند.^۱

۱. یک کودک دو ساله به راحتی قلمی را جابه جا می کند اما برای بلند کردن یک میز نیروی کافی در وی وجود ندارد. به تدریج با بزرگ تر شدن کودک، نیروها در وی جمع شده، عظیم می گردد و سپس به حد کارآیی می رسد. در این حالت نیروها شکل بندی شده، منشأ اعمال و رفتار او خواهند بود. نیروی ایمان نیز حالت و جوی است اکتسابی، ابتدا در وجود انسان شروع می شود، بسته شده و به حد اعلای خود می رسد که در این حالت برای انسان کارآمد بوده و منشأ اعمال و رفتار می گردد.

۳-۴-۱. شکل‌یابی ایمان و تعلیم و تربیت فراگیر

شکل‌یابی ایمان یک اصل بسیار مهم در اجراء و تحقق تعلیم و تربیت هر انسان است. در حقیقت، وسیله و ابزار، راه و روش رسیدن به هدف تعلیم و تربیت، ایمان است. بدون این وسیله و ابزار، فعل تعلیم و تربیت انجام نمی‌شود.

بسیاری از امر و نهی‌های والدین و مربیان تربیت محسوب نمی‌شود. با شکل‌گیری ایمان دیگر لزومی به امر و نهی‌ها نخواهد بود. چرا که اعمال فراگیر فی‌نفسه، بطور صحیح انجام خواهند شد. در این حالت (پس از شکل‌گیری ایمان)، نقش مربی به عنوان راهنما و نظارت خواهد بود، به گونه‌ای که مربی مراقب است در منشأ بوجود آمدن این نیروی عظیم (خودیبایی - خداشناسی) خلل و آسیبی وارد نشده، شاکله آن در حد مطلوب محفوظ بماند.

نیاز به ایمان و میزان کارآمد بودن نیروی ایمان در افراد مختلف، بنا به متفاوت بودن نیازها، خواسته‌ها و تمایلات انسانی و جایگاه وی در جامعه، متفاوت است بلکه فرد به نیروی درونی نیاز دارد که آن نیرو، عامل رفتار (نماز) شود و آن، همان حالت و جوئی است که ایمان نامیده می‌شود و با شکل‌گیری آن، رفتارها، تربیتی می‌شوند.

ایمان مظروف است و ظرف آن دل، درون یا قلب است. با ثابت‌شدن و واردنشدن خلل در آن، ایمان از کارآیی برخوردار می‌شود و در مقابل محرمات و واجبات به صحنه می‌آید و این در صورتی است که شاکله آن در انسان وجود داشته باشد.

تقوا حالت رشد یافته ایمان است. وقتی ایمان عظیم و کارآمد شد، فراگیر به تقوا دست یافته و نهایتاً فردی که تقوا را پیشه خود سازد به تقرب دست می‌یابد. مقام قرب یعنی این که مبنای رفتارهای انسان رضای حق باشد و در راستای رضای الهی حرکت نماید. نتیجه مهم این که تعلیم و تربیت یعنی ایجاد این وضعیت در فرد، و فراگیر به این حالت نمی‌رسد مگر آن که از خودیبایی شروع نماید.

۴-۴-۱. نشانه حصول یا تکمیل ایمان

۱. احساس نورانیت درونی و صفای باطن و روحیه نشاط و طلب برای ذکر او، (از یاد خداوند احساس خاصی در فرد به وجود آید) که اینها نیت صادق و خالص را سبب می شوند.

۲. نحوه عمل نشان دهنده حضور ایمان است. زبان، چشم و اندامها، عرصه و جولانگاه ایمان است.

قال علی ؑ: (الایمان معرفة بالقلب، اقرار باللسان، وعمل بالارکان)^۱

ایمان معرفت با قلب (عقل) و اقرار به زبان و عمل به ارکان (دین) است.

در واقع ایمان درختی است که ریشه آن شناخت خدا، پیامبر اکرم/ و پیشوایان دین و معاد است و به دنبال آن بر زبان ظهور پیدا می کند و ثمره این شجره طیبه انجام وظایف الهی است، بنابراین کسانی که در انجام وظایف کوتاهی می کنند ایمانشان ناقص است و از دو حال خارج نیست یا گرفتار ضعف ایمانند و یا هوا و هوس چنان بر آنها غالب شده که از تجلی ایمان در عمل پیش گیری می کند.

با توجه به آیات قرآن (انفال / ۴-۲) ایمان کامل علاوه بر اعتقاد قلبی و عمل به ارکان مسائل دیگری را نیز شامل می شود؛ از جمله این که هنگامی که نام خدا برده می شود دل لرزان گردد و احساس مسئولیت کند و هنگامی که آیات قرآن بر او خوانده شود ایمانش رشد یابد.^۲

۳. به وجود آمدن آمدن تقوا. حالت در حال رشد و تعالی شاکله ایمان، تقوا نام دارد و با این نیرو، فرد می تواند کلیه افکار، رفتار و گفتار خود را بر الگوی صحیح تطبیق نموده، عمل نماید (برترین الگوها برای همه مسلمانان قرآن و عترت می باشند = آنگونه که باید باشد)

۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۲۷.

۲. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین ؑ، ج ۱۳، ص ۷۳۴-۷۳۳

او نه تنها از محرمات و سیئات و زشتی‌ها و ناپاکی‌ها دوری جسته و واجبات را به شکل مطلوبی انجام می‌دهد بلکه به مستحبات نیز توجه کرده و به مقام قرب الهی می‌رسد. یعنی قبل از هرگونه اقدام و عمل، رضای او را در نظر گرفته و در این راستا کوشش و تلاش کافی انجام می‌دهد.

۵-۴-۱. نقش دعا در تثبیت ایمان

در راستای تثبیت یا تقویت ایمان، می‌توان دعا را به عنوان یکی از راه‌های آن برشمرد، زیرا فرازهای دعا از طرفی انسان را به خودیابی واداشته و از طرفی نوعی خودشناسی به انسان داده و به موازات خودشناسی فرد را به سوی شناخت خالق سوق می‌دهد، حاصل این مجموعه آن است که در انسان نوعی رشد ایجاد شده، او را در مسیر خودسازی قرار می‌دهد.

نکته‌ای که باید در نظر داشت آن که دعا مقدمه‌ی عمل است و خواندن ساعت‌های مداوم دعا، عملی محسوب نمی‌گردد. حاصل دعا این است که فرد با قرائت آن، رذایل اخلاقی را از خود دور نموده و تغییراتی در اعمال خود ایجاد نماید که همین مسأله، تفاوت انسان با سایر موجودات و انسان با انسان دیگر است و آنچه باعث تغییر در فرد می‌گردد، ساخته شدن است. یعنی دعا در چهارچوب ساخته‌شدن فرد وارد شده، وی را از موقعیتی که فرد قبل از دعا به آن تعلق داشت، به موقعیت مطلوب فعلی (بعد از دعا) و برخورد صحیح او با امیالش و ... وارد می‌نماید و این محصول، ساخته‌شدن است.

تداوم ارتباط انسان با خدا از طریق دعا (بعبارتی ماندن نیروی عظیم ایمان در وجود فرد و کاسته‌نشدن و جلایافتن آن)، عامل واسطه‌ای است که انسان را دائماً در مدار تقویت ایمان قرار می‌دهد.

فلسفه ماه مبارک رمضان نیز در راستای ایجاد، تقویت، افزایش و رساندن نیروی

عظیم ایمان به حد اعلا و یا جلادادن آن است. جشن عید فطر، به خاطر ایجاد شرایطی است که قبلاً وجود نداشته، به خاطر افزایش یافتن یا تقویت و شفاف نمودن آن است.

پس از ماه مبارک رمضان، ایمان به میزانی که تقویت یافته است، در مقابل انجام واجبات و ترک محرمات فرد را مدد می‌رساند. برای عده‌ای این ایمان کارآیی لازم را نیافته و تنها مدتی اندک پس از ماه مبارک رمضان، او را اداره می‌نماید و برای گروهی تا رمضان آینده، این نیروی عظیم، از کارآیی کافی برخوردار می‌شود.

در مجموع ماه رمضان، ماه آزمایش، اصلاح، افزایش یا تکمیل ایمان‌دارها و ایجاد ایمان برای کسانی است که فاقد آنند و عید فطر که پس از یکماه می‌آید، جشن مهمی است، جشن پیروزی آن آزمایش، اصلاح، افزایش، تکمیل و یا ایجاد است.

عامل دیگری که ایمان انسان را بقاء بخشیده و آن را ایجاد و یا تقویت می‌نماید، نماز است. می‌توان گفت ماه رمضان بیشتر باعث تقویت میناها و فریضه نماز باعث حفظ میناهای تقویت شده می‌شوند.

همانگونه که قبلاً بیان شد حالت در حال رشد و تعالی شاکله‌ی ایمان، تقوا نام دارد و با این نیرو، فرد می‌تواند کلیه افکار، رفتار و گفتار خود را بر الگوی صحیح تطبیق نموده، عمل نماید (برترین الگوها برای همه مسلمانان قرآن و عترت می‌باشند = آنگونه که باید باشد) او از محرمات و سیئات و زشتی‌ها و ناپاکی‌ها دوری جسته، واجبات را به شکل مطلوبی انجام داده و به مستحبات توجه کرده و به مقام قرب الهی می‌رسد. یعنی قبل از هرگونه اقدام و عمل، رضای او را در نظر گرفته و در این راستا کوشش و تلاش کافی انجام می‌دهد.

۶-۴-۱. آیات تشکیل ایمان!

إِنَّمَا الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ إِذْ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ قَدِيرٌ رَبُّهُ أَكْبَرُ إِنَّهَا آيَاتٌ لِّكَرِيمٍ ﴿۹۶﴾ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿۹۷﴾ مَا زُجِلَ عَنْهَا كَبِيرٌ ﴿۹۸﴾

۱. آیه دیگر؛ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ... (مؤمنون/۱)

(۳۶) رَبُّكَ جَاهِلُ الْبُرْجَانِ خَلْفَهُ حَرْبَاتٌ نَحْرُهُ يَوْمَ يَنْزِلُ رِزْقُكَ يَوْمَ (۴)

مؤمنان، تنها کسانی هستند که هر گاه نام خدا برده شود، دل‌هاشان ترسان می‌گردد، و هنگامی که آیات او بر آنها خوانده (۲) می‌شود، ایمانشان فزون‌تر می‌گردد، و تنها بر پروردگارشان توکل دارند. آنها که نماز را بر پا می‌دارند، و از آنچه به آنها روزی داده‌ایم، انفاق می‌کنند (۳) (آری)، مؤمنان حقیقی آنها هستند، برای آنان درجاتی (مهم) نزد پروردگارشان است، و برای آنها، آمرزش و روزی بی‌نقص و عیب است ﴿۱﴾

بَابُ الْحَدِيثِ آمُرُ الْبُرْجَانَ رَمَزًا لِلْأَكْبَاحِ نَزَلَ عَلَى رَمَزٍ لِلْأَكْبَاحِ ۲

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خدا و پیامبرش، و کتابی که بر او نازل کرده، و کتب (آسمانی) که پیش از این فرستاده است، ایمان (واقعی) بیاورید! ....

فَخَذَلْنَاهُنَّ لَعْنَةً - که هر کس خود را پاک کرده، رستگار شده

نَزَلَ عَلَى الْبُرْجَانِ نَزَلَ عَلَى الْبُرْجَانِ ۴ وای بر آنان که قلب‌هائی سخت در برابر ذکر خدا دارند!

بَابُ الْحَدِيثِ آمُرُ الْبُرْجَانَ لَعْنَةً ۵ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! مراقب خود باشید!....

الْأَكْبَاحُ نَزَلَ عَلَى الْبُرْجَانِ ۶ آنها که به خدا ایمان آورده و دل‌هاشان به یاد خدا آرام می‌گیرد، آگاه شوید که

تنها یاد خدا آرام‌بخش دل‌هاست.

رَبُّكَ جَاهِلُ الْبُرْجَانِ ۷ آن‌گاه که دو طایفه از شما بد دل و ترسناک (و در اندیشه فرار از جنگ)

شدند و خدا یار آنها بود، و همیشه باید اهل ایمان به خدا توکل کنند.

۱. انفال / ۴-۲

۲. نساء / ۱۳۶

۳. شمس / ۹

۴. زمر / ۲۲

۵. مائده / ۱۰۵

۶. رعد / ۲۸

۷. آل عمران / ۱۲۲

و آیات فراوان دیگر.

۴-۱. رفتارهای تربیت شده بر اثر ایمان:^۱

خَدَّ الْقُرْآنَ بِالرَّبِّ وَالرَّبُّ رَاضٍ عَنِ الْجَاهِلِيَّةِ^۲ (به هر حال) با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر، و به نیکی ها دعوت

نما، و از جاهلان روی بگردان (و با آنان ستیزه مکن)

بِأَهْلِ الْاِيْمَانِ اَمْزِلْهُمْ اِلَى الرَّبِّ^۳. (ای کسانی که ایمان آورده اید! ربا (و سود پول) را چند برابر نخورید!)

رَأْسَمْتُمْ هَآءِذًا نَسَمْتُمْ لِحَمِيْلِكُمْ^۴. (و همان گونه که خدا به تو نیکی کرده نیکی کن!)

رَبِّمْزِلْهُمْ فِي الْاَمْرِ^۵ (و در کارها، با آنان مشورت کن)

عِبَادِ الرَّحْمٰنِ الْاِيْمَانِ يَهْتَدُونَ عَلَى الْاَرْضِ حُرِّرًا اِحْسَابًا عَلَيْهِمُ الْجَاهِلِيَّةُ فَلِلْمَسَاكِمِ^۶ (بندگان (خاص خداوند) رحمان، کسانی

هستند که بی تکبر بر زمین راه می روند، و هنگامی که جاهلان آنها را مخاطب سازند (و سخنان نابخردانه

گویند)، به آنها سلام می گویند (و با بزرگواری می گذرند،

الْحُلُوْلُ اَهْرَاقًا بِالنَّفْرِجِ^۷ (عدالت کنید، که به پرهیزکاری نزدیک تر است!)

اِحْلَافًا لِّبَيْنِ الْاَخِيَّةِ^۸ (پس دو برادر خود را صلح و آشتی دهید

۱. آیه دیگر: الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (آل عمران/۱۳۴)

۲. اعراف/۱۹۹

۳. آل عمران/۱۳۰

۴. قصص/۷۷

۵. آل عمران/۱۵۹

۶. فرقان/۶۳

۷. مائده/۸

۸. حجرات/۱۰

۵-۱. روش «تشکیل اخلاق حسنه»

۱-۵-۱. مفهوم‌شناسی اخلاق

پیامبر اکرم ﷺ: *لَمَّا بَدَأْتُ الْاِنْسَانَ*

«من تنها برای تکمیل فضائل اخلاقی مبعوث شده‌ام.»

از روش‌های مهم تعلیم و تربیت تشکیل اخلاق حسنه می‌باشد.

اخلاق، شاکله‌ای از خصلت‌ها و صفات درونی است که منشأ رفتارهاست و بر دو نوع اخلاق

صفاتی و اخلاق رفتاری^۱ است و شاکله‌های اخلاق عبارتند از اخلاق حسنه و اخلاق سیئه.

هماهنگونه که در قرآن ذکر شده، یکی از اهداف اصلی بعثت پیامبر ﷺ، تزکیه نفوس

و تربیت انسان‌ها و پرورش اخلاق حسنه بوده است. قرآن اهمیت زیادی برای پرورش

اخلاق و تزکیه نفوس قائل است گویی همه ارزش‌ها را در این ارزش بزرگ خلاصه

می‌کند و فلاح و رستگاری و نجات را در آن می‌شمرد.^۲

در قرآن کریم تزکیه اخلاق، مقدم بر نماز و یاد خدا ذکر شده، که اگر تزکیه نفس و پاکی دل و صفای

روح، در پرتو فضائل اخلاقی نباشد، نه ذکر خدا به جایی می‌رسد و نه نماز روحانیتی به بار می‌آورد.^۳

در مجموع، قرآن، اهتمام فوق‌العاده‌ای به مسائل اخلاقی و تهذیب نفوس بعنوان یک

مسئله اساسی و زیربنایی دارد چرا که برنامه‌های دیگر از آن نشأت می‌گیرد و به تعبیر

دیگر بر تمام احکام و قوانین اسلامی سایه افکنده است.^۴

۱. مجلسی، محمدباقر، بحارالانور، ج ۶۸، ص ۳۸۲

۲. اخلاق بر دو گونه است: ۱- اخلاق صفاتی ۲- اخلاق رفتاری. اخلاق صفاتی مجموعه صفات روحی و باطنی انسان است.

اخلاق رفتاری، اعمال و رفتاری است که از خلیقات درونی فرد سرچشمه می‌گیرد.

۳. برخی آیات مربوط به این مطلب عبارتند از: سوره جمعه/۲، آل عمران/۱۶۴، بقره/۱۲۹ و ۱۵۱، شمس/۹ و ۱۰ و لقمان/۱۲

۴. سوره اعلیٰ/۱۴ و ۱۵ (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى * وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى)

۵. آیت‌الله مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، ج ۱: مطالعه عمیق این کتاب برای کلیه مربیان، والدین و دیگر دست‌اندرکاران تعلیم و

تربیت و برنامه‌ریزان کشور برای تربیت‌نمودن، از واجبات است. برای تشکیل شاکله‌ی اخلاق حسنه از این کتاب می‌توان استفاده کرد.

۲-۵-۱. شکل یابی اخلاق حسنه در تعلیم و تربیت فراگیر

الف) مربی لازم است زمینه‌ای را فراهم آورده تا با تهذیب نفس در افراد، شاکله‌ی اخلاق حسنه ایجاد گردد، وی با مراجعه به علم اخلاق و جاری شدن مفاهیم این علم مهم بر خود، می‌تواند برای فراگیر تشکیل اخلاق حسنه بدهد.

بِأَيِّهَا لَخَبْنُ أَمْرًا مَعْقُولًا، لَأَقْفَلُونَ^۱

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چرا سخنی می‌گویید که عمل نمی‌کنید؟!»

ب) تأثیر اخلاق در رفتار انسان، چیزی نیست که بر کسی مخفی باشد، چرا که از طرفی بسیاری از رفتارهای آدمی از صفات درونی او سرچشمه می‌گیرد (مانند فرد متکبر که تکبر در درون قلب او لانه کرده و روح و فکر او را به رنگ خود درآورده است، لذا راه رفتن، سخن گفتن، نشست و برخاست او همه رنگ تکبر دارند) و از سوی دیگر، تکرار یک رفتار نیز می‌تواند در شکل‌گیری اخلاق اثر بگذارد و تکرار یک رفتار (خوب یا بد) تدریجاً تبدیل به یک حالت درونی می‌شود.

لذا برای اصلاح جامعه و رفتارهای مردم (فراگیران) باید به اصلاح ریشه‌های اخلاقی رفتارها پرداخت، به همین دلیل بیشترین کوشش‌های انبیای الهی و مصلحان، مصروف این امر شده است که با تربیت صحیح، فضایل اخلاقی را در فرد جامعه پرورش دهند.

وجود فضائل اخلاقی در انسان، سبب بالارفتن سطح علم و دانش اوست چرا که انسان وقتی می‌تواند به حقیقت علم برسد که از لجاجت، کبر، خودپرستی و تعصب کورکورانه که سد راه پیشرفت‌های علمی است، خالی باشد.

ج) ملکات درونی، منشأ رفتار و اعمال هستند و فرد در این مرحله، به وسیله‌ی تمرین، صفتی را در خود به صورت ملکه درآورده، سپس بدون نیاز به تفکر و اندیشه،

رفتارها از وی سر می‌زند.

نمودار تشکیل اخلاق حسنه

انتخاب و تعیین صفت ← تکرار ← شکل‌گیری = ملکه ← انجام و ارتکاب عمل

مربی لازم است پس از تشکیل دادن نگرش فرد، عقیده‌ی وی را شکل داده و سپس مجموعه‌ی اخلاق حسنه را در وی ایجاد نماید. پس از انجام این مراحل رفتارهایی که از فرد سر می‌زند رفتارهای تربیت شده بوده و جنبه‌ی عبادت خواهند داشت. مانند آیه ذیل:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي الْمَلَائِكَةُ وَالنَّبِيُّونَ وَالنَّاسُ لَمْ يَلْبِسُوا الْحُسْنَیَّ

«کسانی که در توانگری و تنگدستی، انفاق می‌کنند؛ و خشم خود را فرو می‌برند؛ و

از (خطای) مردم درمی‌گذرند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.»

که در آن، تشکیل اخلاق حسنه قید شده و می‌توان گفت محسنین کسانی هستند که با تشکیل اخلاق حسنه به این مقام رسیده‌اند. (قابل توجه اینکه واژه محسن و مشتقات آن در آیات مختلف قرآن کریم ۳۸ بار تکرار شده است.)

۳-۵-۱. نقشه‌های استعمارگران

اگر استعمار، قرآن را بگیرد (یعنی قرآن درک نشود تا محور گردد، و فقط ظاهر آن باشد مثل کسانی که تفسیر قرآن را ممنوع می‌دانند) عقیده، ایمان و اخلاق را هم گرفته است.

استعمارگران فقط کافی است بر ۳ محور فوق مسلط شوند تا بر آن کشور و منابع آن سلطه یابند:

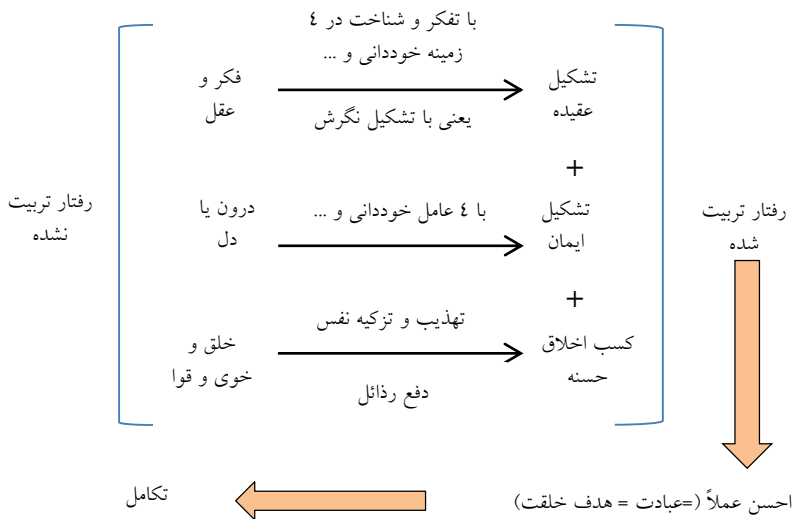
در محور اول (عقیده) با تسلط بر: مراکز حساس از قبیل دانشگاه، مطبوعات، فرهنگ‌سازان، اساتید و معلمان و ... سپس جناح‌بندیهای سیاسی.

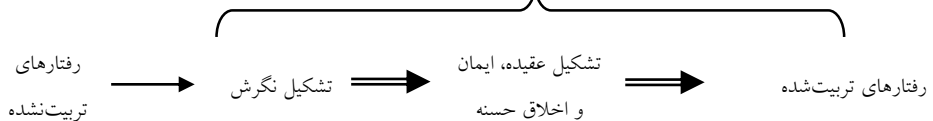
در محور دوم (ایمان) با دین سازی (وهابیت - بهائیت) یا تقویت شبه دین ها (تصوف = ایستابودن)، یا ایجاد شبهه در متون اصلی دین (قرآن اعتبار ندارد، تقلید یعنی چه؟) و یا ایجاد اختلاف بین جناح های مذهبی.

در محور سوم (اخلاق) با ایجاد و ترویج مفاسد اجتماعی و تحریک شهوات.

* جمع بندی مباحث تشکیل عقیده، ایمان و اخلاق حسنه: ^۱

(تعلیم و تربیت اسلامی)

۱. الف) وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات/۵۶)

ب) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَوَةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (ملک/۲)

۶-۱. روش « ایجاد هدف »

۱-۶-۱. اهمیت، ضرورت و فواید ایجاد هدف در تعلیم و تربیت فراگیر

در مدار تعلیم و تربیت جامعه، یکی از مهمترین وظایف رهبران، مدیران، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران یک کشور ایجاد هدف است. بدون وجود هدف، فرد در زندگی خود سرگردان گشته و از شور و نشاط لازم برخوردار نخواهد بود و در مقابل، ایجاد هدف به فرد حرکت داده، باعث می‌شود ارزش‌ها برای وی مفهوم خود را پیدا نمایند.

مسیر و جهت زندگی طولی را هدف تعیین می‌نماید. همچنین ایجاد هدف در فرد باعث سامان‌دادن به زیست عرضی، و احساس آرامش و ارزش می‌شود و در فرد روحیه تلاش و نشاط را به وجود می‌آورد و باعث می‌شود فرد از زندگی خود احساس لذت کند. (با وجود مشکلات، سختی‌ها و نارسایی‌ها)

در حقیقت عدم وجود هدف در فرد نشانه‌ای است بر اینکه وی از دیدگاه و عقیده‌ی مطلوبی برخوردار نبوده و فاقد ارزش‌های والا در زندگی است و صرفاً به دنبال گذراندن عمر و امرار معاش و از این قبیل می‌باشد و در نتیجه موضوعاتی از قبیل خودیابی، خودشناسی، خداشناسی و خودسازی برای او مفهومی نداشته و از ارزش و اهمیت لازم برخوردار نمی‌باشند، چرا که اصولاً این مفاهیم برای او مطرح نمی‌باشند، لذا در زندگی سرگردان شده و به احساس پوچی رسیده، به حالت یکنواختی و سردی خاصی دچار می‌گردد.

۲-۶-۱. کاربرد ایجاد هدف در تعلیم و تربیت فراگیر (وظایف مربی در این راستا)

۱. توجه جدی به ایجاد هدف به عنوان یک اصل مهم تربیتی از سوی مربی.
۲. تبیین اهمیت، نقش و تأثیر وجود هدف و عواقب وخیم ناشی از فقدان آن در زندگی برای فراگیر توسط مربی و شناساندن جایگاه و کاربرد هدف به او به گونه‌ای که این موضوع را کاملاً ادراک نماید.

۳. تشخیص و ارائه اهداف متناسب با فرد از بین اهداف و دیدگاه‌ها به گونه‌ای که اهداف، روشن و واضح، گویا، قابل وصول، ارزشمند و متعالی باشد.

۴. بیان اهداف ویژه‌ی فرد با شاخص نمودن آیات و احادیث برگزیده^۱ به عنوان محورهای زندگی برای وی (نحوه‌ی تعیین اهداف)

۵. ارتباط همیشگی با هدف با یادآوری و تبیین دائمی آن.

۶. ملاک قراردادن اهداف در زیست عرضی و یا تبدیل اهداف کلی و مرحله‌ای به اهداف رفتاری.

مثال: با حرکت فکر فراگیر و ایجاد زمینه‌ی مناسب، آیه‌ی ﴿رَبِّمَآءِنَاتٍ لِّلْبَنِّیْنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ﴾^۲ برای وی شاخص شده و فرد به عنوان محور زندگی آن را ادراک و پذیرش می‌نماید.

* اهداف کلی اتخاذ شده از این آیه:

۱. آفرینش انسان هدفدار است. (من هدفمند هستم) (تشکیل دیدگاه)
۲. هدف خلقت عبادت است.

* هدف مرحله‌ای:

۱. رشد دادن و بالفعل نمودن استعدادها برای نیل به هدف خلقت.
۲. قبل از هر عملی خدا را در نظر می‌گیرم اگر او راضی است انجام می‌دهم. (تشکیل عقیده)

* اهداف رفتاری:

۱. انتخاب حرفه‌ی مناسب به منظور درآمد حلال جهت امرار معاش. (طبق عقیده)

۱. بر اساس اصول اداره کلاسهای تربیتی که در فصل ۳ ذکر شده است.

۲. ذاریات / ۵۶

۲. انجام تحصیلات (رشته‌ی دانشگاهی متناسب با علاقه و استعداد فرد)
۳. انجام فعالیت‌های اجتماعی و تلاش فرد در جهت بهبود اوضاع محیط و اجتماع.
۴. مطالعه پیرامون موضوعات مشخص با هدف رشد فکری و ... (مانند مطالعه‌ی نحوه‌ی تربیت فرزند توسط مادران).
۵. کسب مهارت‌های فردی در جهت استفاده‌ی بهینه از فرصت‌ها (مانند کسب مهارت‌های خیاطی، کامپیوتر، آشپزی، گلدوزی، مربی‌گری یا معلمی ... در دختران و کسب مهارت‌هایی نظیر نجاری، لوله‌کشی، مکانیکی، کامپیوتر و ... در پسران).
۶. تفکر در مفاهیم فرازهای نماز هنگام نمازخواندن.
۷. گرفتن روزه‌ی واقعی و مواظبت از نگاه، زبان، گوش و ...

۱-۷-۱. «ارزشگذاری»

۱-۷-۱-۱. تعریف

ارزشگذاری یعنی انتخاب چیزی (راهی، فردی، عاملی) بر اساس ملاک‌ها و معیارها، یا انتخاب یک چیز بین دو یا چند چیز دیگر. مثال: کدام راه در زندگی انتخاب شود؟ کدام مشی سیاسی و یا جناح انتخاب شود؟ کدام نوع حجاب؟ و یا بین چند چیز درست و صحیح، کدام انتخاب شود؟ کدام خواستگار؟ کدام همسر؟ کدام شغل؟

۱-۷-۲. ارزش‌شناسی

از آنجا که ارزش‌ها در زندگی افراد از جایگاه مهم و حساسی برخوردار است و شخصیت و هویت مطلوب را، ارزش‌های والا می‌سازند، برای هر فرد در زیست طولی و عرضی اصل ارزش‌شناسی و ارزشگذاری به طور دائم مطرح بوده، نقش مهمی را ایفا می‌نماید و آنچه که به ارزشگذاری منتهی می‌گردد، ارزش‌شناسی است.

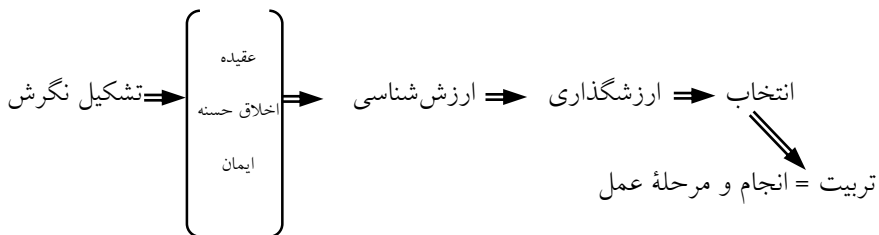

به عنوان مثال انتخاب تماشای تلویزیون و موکول نمودن نماز به بعد از آن، که در این صورت فرد در ارزشگذاری و انتخاب عمل، برای نماز ارزش پایین تری را قائل است، لذا تا فرد ارزش ها را نشناسد یا به مرحله ارزشگذاری نمی رسد و یا فاقد ارزش های والا خواهد شد.

منشأ ارزشگذاری و ارزش شناسی تشکیل نگرش بوده، هر دو از تشکیل عقیده، ایمان و اخلاق حسنه بدست می آیند و این چهار محور، فرد را در شناخت ارزش ها، ارزشگذاری، انتخاب و عمل کمک می نمایند.

* ملاک و زیربنای کلی ارزش شناسی و ارزش ها، تشکیل نگرش می باشد.

زمانی ارزشگذاری به صورت مشخص و بر مبنا و اصول واقع گشته و با ارزش می شود و همچنین هنگامی مفهوم پیدا می کند که دیدگاه فرد تشکیل شده، عقیده شکل پیدا کرده، در فرد شاکله ایمان بوجود آمده، در مدار کسب اخلاق حسنه نیز واقع شده باشد. بنابراین وظیفه مربی آن است که بدون هیچگونه دخالتی در انتخاب های فرد (مثلاً توصیه نمودن به انجام نماز در اول وقت و پس از آن پرداختن به تماشای تلویزیون و ...) به ایجاد این شاکله های مناسب یاد شده در فرد اقدام نماید تا فرد بر اساس این شاکله ها، ارزشگذاری نموده، بهترین رفتار را انتخاب نماید. مثلاً در بین دوستان خود ارزش قائل شده، ارزشگذاری کرده، دست به انتخاب بزند و با دوستانی که اهل رفتارهای ناپسند مانند کشیدن سیگار و ... هستند بر اساس ملاک های صحیح خود قطع ارتباط نماید.

۳-۷-۱. کاربرد ارزشگذاری در تعلیم و تربیت فراگیر

۱. ضروری است مربی در تعلیم و تربیت فراگیر، وی را ابتدا به ارزش‌شناسی رسانده و سپس به مرحله ارزشگذاری برساند، چرا که تبلور و نمود تشکیل عقیده، ایمان و اخلاق حسنه و مهمتر اینکه نوع آنها (نوع تشکیل عقیده، نوع تشکیل اخلاق حسنه و نوع تشکیل ایمان) در ارزشگذاری مشخص می‌گردد.

۲. لازم است مربی شاکله‌ی ارزشگذاری را در فرد بدین صورت بوجود آورد که فراگیر به طور آگاهانه، عادت کند قبل از ارتکاب هرگونه رفتار، ابتدا دیدگاه، عقیده، ایمان و اخلاق حسنه را دخالت داده و بر مبنای آنها رفتارهای خویش را تنظیم نماید و نه بر اساس آنچه که خود می‌خواهد (سلیقه و ذائقه = هوای نفس) و یا دیگران می‌خواهند (محیط اطرافیان، عوامل بیگانه و ...)

* مفهوم ارزش‌ها در بخش تشکیل نگرش برای فرد، درونی، عینی و مشخص شده و سپس در ارزشگذاری تبلور پیدا کرده و انتخاب می‌گردند. (دقت شود)

۴-۷-۱. ارزشگذاری و ارزش‌شناسی در قرآن

در بسیاری از آیات قرآن بطور مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع ارزشگذاری و ارزش‌شناسی تصریح شده و با واژه‌ها و مفاهیم مختلفی به آن پرداخته شده است:

إِنَّا جَعَلْنَا السَّبِيلَ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَهْلًا كَرِيمًا «ما راه را به او نشان دادیم، خواه شاکر باشد (وپزیرا گردد) یا کفرانکند.

ارزشگذاری و انتخاب یکی از دو راه.

رَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ الْعَالَمِينَ

«و بگو (به آنان) که حق از سوی پروردگارتان برای شما ارائه شده هر کس خواست ایمان بیاورد و هر کس خواست انکار ورزد.»

إِنِ الْإِيمَانُ لَشَيْءٌ عَلِيمٌ ۱

«کسانی که ایمان را دادند و کفر را خریداری کردند هرگز به خدا زیانی نمی‌رسانند و برای آنها مجازات دردناکی است.»

قُلْ بِاللَّهِ الْإِيمَانُ ۚ وَاللَّهُ يَهْدِي الْقَوْمَ الْيَاسِرِينَ ۲

«بگو: ای مردم! حق از طرف پروردگارتان به سراغ شما آمده؛ هر کس (در پرتو آن) هدایت یابد، به نفع خود هدایت می‌شود؛ و هر کس گمراه گردد، به زیان خود گمراه می‌گردد ...»

... فَأَمَّا جِبْرَائِيلُ عَلَى الْإِنْسَانِ ۳ «... آنها نابینایی را بر هدایت ترجیح دادند...»

... فَأَمَّا مَنْ يَرْجِعُ الظِّمَارَ مُعْطَاً ۴

بعضی از شما خواهان دنیا بودند و بعضی خواهان آخرت ...

* قرآن گاهی، با واژه‌هایی چون عزت به این موضوع پرداخته است.

مَنْ لَكَ بِرِجَالِ النَّبِيِّ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا ۵

«کسی که خواهان عزت و توانایی است (باید از خدا بخواهد؛ چرا که) تمام عزت و

توانایی برای خداست؛»

۱. آل عمران/ ۱۷۷

۲. یونس/ ۱۰۸

۳. فصلت/ ۱۷

۴. آل عمران/ ۱۵

۵. فاطر/ ۱۰

... لِيُنْفِرْنَ مِنْكُمْ بِنِعْمَةِ رَبِّهِمْ إِذْ تَبْتَغُوا لَهُمُ الْمَوْتِىَ الْمَقْتُلَ ۚ

«آیا عزّت و سربلندی را نزد آنان می‌جویند با این که همه‌ی عزت‌ها از آن

خداست؟!»

... إِنَّ الْوَالِدَ لِرَبِّهِ ۚ ۲ «تمام عزّت (و قدرت)، از آن خداست؛»

... رَبِّ الْوَالِدِ وَالْوَالِدَاتِ ۳ «... عزت مخصوص خدا و پیامبر او و مؤمنان است؛ ...»

۵-۷-۱. دست‌یافته‌گان به ارزش‌ها

قرآن افراد مختلفی را بعنوان دست‌یافته‌گان به ارزش‌ها معرفی می‌کند:

... نِظَالَ اللَّهِ الْمُجَاهِدِينَ بِالْأَمْوَالِ الَّتِي مَلَكَتْ عَلَيْهِمُ الَّتِي كَانَتْ حَرْبًا رِجَالًا وَعَدْلًا لِمَنْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأُقْتُلُوا أَوْ يُقْتَلُوا ۚ (۱۵۸) حُرَبَاتٌ مَنَازِلَ

مُخْتَلِفَةً رِجَالًا ۴

«و (خداوند) مجاهدین را بر کسانی که از جهاد خودداری کرده‌اند، با پاداش

مهمّی برتری بخشیده است. درجات (والا) و آمرزش و رحمت از ناحیه خود

(نصیب آنان می‌کند) ...»

... إِنَّ الْأَكْثَرَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ۚ ۵ گرامی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست؛ ...

... يَرْزُقُ اللَّهُ الْخَالِدِينَ الْمُنَافِقِينَ وَالَّذِينَ آمَنُوا لِيُؤْتُوا حَرْبَاتٍ ۶

«... خداوند کسانی از شما را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که علم به آنان داده

شده، درجات عظیمی می‌بخشد؛ ...»

۱. نساء/۱۳۹

۲. یونس/۶۵

۳. منافقون/۸

۴. نساء/۹۵ و ۹۶

۵. حجرات/۱۳

۶. مجادله/۱۱

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَائِرِ الْمُرْسَلِينَ

«و آنها که به کتاب (خدا) تمسک جویند، و نماز را پیا دارند، (پاداش بزرگی خواهند داشت؛ زیرا ما پاداش مصلحان را ضایع نخواهیم کرد.»

وَمَنْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ يَتِمُّهُ اللَّهُ مَعَهُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَائِرِ الْمُرْسَلِينَ

«و کسانی که خدا و پیامبر را اطاعت کنند، (در روز رستاخیز) همنشین کسانی خواهند بود که خدا، نعمت خود را بر آنان تمام کرده؛ از پیامبران و صدیقان و شهدا و صالحان؛ و آنها همنشین خوبی هستند.»

۶-۷-۱. ارزشگذاری در نماز

«إِلَّا نَجَّحَ»: ارزش دانستن خداوند و انتخاب او از میان تمامی معبودها.

«إِلَّا نَسَّيْتِ»: انتخاب او از میان یاورها و معین ها

«وَجَدَّ الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»: درخواست هدایت به سمت بهترین راه از میان راهها.

«شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»: نفی تمامی الهههایی است که برای انسان متصور می شود به جز خداوند.

(اله درونی، اله مادی، اله فکری و ...) این اقرار و ارزشگذاری نفی تمامی الهها و شرط

مسلمانی است، سعادت و فلاح نیز در نفی الهههاست. «فَرَزْنَا لَهُ الْإِلَهَ الْفَرِيقَ».

۸-۱. روش « محبت نمودن »

انسان در هر سن و موقعیتی که باشد نیاز به محبت یکی از احتیاجات اساسی او می باشد. محبت در ایجاد تعادل درونی و تثبیت شخصیت افراد نقش تعیین کننده ایفا

۱. اعراف/ ۱۷۰

۲. نساء/ ۶۹

می‌نماید. عدم تأمین محبت باعث برهم‌خوردن تعادل درونی، آشفتگی‌های روحی - روانی، بیقراری، بیماری‌های عصبی، عدم سازش اجتماعی، عدم توان برقراری ارتباط با محیط و عوارض مختلف دیگری می‌شود.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های انسان که او را از دیگر جانداران متمایز می‌سازد، موضوع محبت و عشق و علاقه می‌باشد. در جانداران به جز انسان اگر دل‌بستگی و وابستگی بین دو موجود مشاهده می‌شود به صورت غریزی و برای مدتی مشخص می‌باشد مانند علاقه به فرزند که در انسان‌ها به طور متکامل و دائمی و اثرگذار بوده ولی در جانداران دیگر به صورت غریزه و پس از مدتی تأثیر خود را از دست می‌دهد. در بین انسان‌ها محبت و عاطفه گاه به قدری شدید است که خود را ممکن است، فدا کنند و هم‌چنین پس از مرگ نیز پیوند عاطفی در انسان ممکن است، تداوم یابد.

در فقدان یکی از بستگان تا مدت‌ها و سال‌ها و تا پایان عمر این احساس تداوم داشته و احساس پیوستگی و دل‌بستگی محبت همچنان باقی است.

«محبت نیاز اساسی و طبیعی انسان است. یکی از عللی که آدمی را از تنهایی گریزان و در جمع سرخوش می‌سازد، این است که در تنهایی محبت جایی ندارد و تمایلات آدمی در آن برآورده و ارضا نمی‌شود.

محبت مهم‌ترین عامل سلامت روح و عدم آن موجب ناهنجاری‌های روانی است. کمبود محبت مشکلاتی را پدید می‌آورد که نه تنها زیان‌بخش است، بلکه زمینه را برای آشفتگی‌های اجتماعی فراهم می‌سازد»^۱.

۱. شکوهی یکتا، محسن، تعلیم و تربیت اسلامی (مبانی و روش‌ها)، ص ۱۱۸.

۱-۸-۱. نکات کاربردی روش محبت

۱. محبت لازم است ابراز شود. در جریان تربیت، خواه در برانگیختن بر انجام پاره‌ای از اعمال یا بر ترک پاره‌ای از آنها باید از قدرت ناشی از پیوند محبت‌آمیز بهره جست. این بهره‌وری به دو گونه میسر است: یکی با بذل محبت و دیگری با حرمان آن.

ابراز محبت مربی به دل بستگی متربی جهت و سمت می‌دهد و حاصل آن، ظهور شیفتگی عمیق در متربی نسبت به مربی است. هنگامی که این شیفتگی حاصل شد، می‌توان با ابراز محبت، فرد را به انجام برخی اعمال و با منع محبت، او را به ترک اعمالی برانگیخت. به زبان آوردن مهر، مایه‌ی تحکیم پیوند تربیتی است و حفظ این پیوند، لازمه و زمینه‌ی تأثیرگذاری مربی و متربی است. از این رو در توصیه‌های اسلامی، بر به زبان آوردن مهر تأکید شده است. مربی با بیان محبت پیشی جوینده‌ی خویش نسبت به متربی، او را دل بسته‌ی خویش می‌گرداند. این دل بستگی، بسیار قدرتمند و کارساز است و می‌توان با تکیه بر آن، فرد را آماده و بلکه طالب دوش گرفتن تکالیف ساخت. خداوند خود در موضع تربیت، این شیوه را به کار بسته است. نمونه‌ای از این گونه اظهار محبت را درباره‌ی حضرت موسی Φ ملاحظه می‌کنیم:

رَأَيْتَ إِذْ يَأْتِيَنَّكَ رُحُوتُكَ بِالسَّيْفِ ۖ وَأَنْتَ مُخَوِّفٌ لِّأَخِيكَ كَمَا إِتَّخَذَتْ رَاحِلَةُ مَرْيَمَ ۚ وَمَنْ يَخِفْ لِأَخِيهِ كَمَا إِتَّخَذَتْ رَاحِلَةُ مَرْيَمَ فَأُولَٰئِكَ مَخَوَّفَةٌ ۚ لِقَاءِ رَبِّهِمْ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُخَوَّفُونَ ۚ

شوی.

ائمه اطهار ع نیز در برانگیختن شاگردان خود برای تن دادن به تکالیف و کسب خصایل مطلوب تربیتی، از قدرت دل بستگی بهره جستند و خشنودی و سرور خویش را در گرو تلاش آنان برای اصلاح خود قرار داده‌اند.

بیان قهر نیز همچون مهر قدرتمند است، زیرا قهر، منع مهر است و اگر مهر نافذ باشد، منع آن نیز نافذ و برانگیزنده خواهد بود. «لَا يَكْفُرُ بِكَ إِلَّا مَن يَكْفُرْ بِكَ» به زبان آوردن قهر و

ابراز بی‌مهری، ترس از حرمان را در مخاطب (مخاطبی که دل‌بسته است) دامن می‌زند و همین ترس، عامل بازدارنده‌ی نیرومندی است که تخطی را مهار می‌زند. نباید از این نیرومندی و تعیین‌کنندگی غافل شد و به روش‌هایی چون زجر و تنبیه روی آورد؛ چه، این شیوه‌ها از حیث تأثیر بسی فزونی دارند.^۱

۲. نسبت به مخاطب متناسب با او ابراز شود. انواع محبت: محبت بین والدین و فرزند، محبت بین همسران، محبت بین بستگان و ارحام (خواهر، برادر، پدربزرگ، مادربزرگ، عمو، عمه، خاله، دایی و ...)، محبت بین دو دوست، محبت نسبت به افراد جامعه اعم از مؤمن و کافر و ...، محبت بین مربی و فراگیر.

۳. محبت همگانی باشد. یعنی به کودک و نوجوان، جوان و بزرگسال اعم از آشنا یا غریبه یا دیگر افراد محیط.

۴. در تعامل با کلیه افراد در همان تماس اولیه با لحن عاطفی، گرم و صمیمی برخورد شود.

۵. محبت مشروط نباشد. در قبال محبتی که می‌شود توقع و انتظاری مطرح نباشد.

۶. میزان محبت متناسب با نیاز، سن، جنس و موقعیت فرد باشد.

۷. عدم افراط و تفریط محبت نسبت به مخاطب.

۸. رعایت عدالت در محبت در محیط یا کلاس.

۹. خالصانه باشد. محبت ساختگی و تصنعی ممکن است تأثیر معکوس داشته باشد.

با توجه به مطالب فوق مربی به دو شیوه این روش را به کار می‌بندد:
الف) با تک‌تک فراگیران ارتباط عاطفی برقرار نماید و با آنها با محبت برخورد نموده و ارتباط دوستی برقرار نماید.
ب) فضای عمومی کلاس یا جلسه را با حالت و جو عاطفی تنظیم و اداره نماید.

۱. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، صص ۲۳۳ - ۲۲۹.

۲-۸-۱. محبت در قرآن و روایات

در معارف اسلامی مسائل عاطفی با واژه‌های محبت (حب)، مودت (ود)، رحمت و میل ذکر گردیده است.

رَبِّهِنَّ النَّاسُ مِنْ بَنِي آدَمَ حَرَمٌ لَمْ يَنْجَسْهُ كَذِبٌ لَمْ يَرْتَدَّ عَنْهُ الشَّكُّ لَمْ يَرْتَدَّ عَنْهُ الْخَيْرُ فَلَمْ يَخْذِرْ مِنَ الْخِطَابِ إِنَّ الْفِرْقَةَ لَبَيْنَانُ
لَمْ يَشْجِبْهَا الْخِطَابُ^۱

بعضی از مردم معبودهایی غیر از خداوند، برای خود انتخاب می‌کنند، و آنها را همچون خدا دوست می‌دارند، اما آنها که ایمان دارند عشقشان به خدا (از مشرکان نسبت به معبودهاشان) شدیدتر است، و آنها که ستم کردند (و معبودی غیر خدا برگزیدند) هنگامی که عذاب خدا را مشاهده کنند خواهند دانست که تمام قدرت به دست خدا است، و او دارای مجازات شدید است (نه معبودهای خیالی که از آنها می‌هراسند).

...رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ رَحِيمٌ^۲ و در میانان محبت و رحمت قرار داد

...وَلَا تَجِدُ فِيهَا لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآيَاتِ وَالْحُكْمِ...^۳ و در دل‌هایمان حسد و کینه‌ای نسبت به مؤمنان قرار مده.

گرچه بعضی از مفسران مفهوم این جمله را محدود به کسانی کرده‌اند که بعد از پیروزی اسلام و فتح مکه به مسلمانان پیوستند، ولی هیچ دلیلی بر این محدودیت نیست، بلکه تمام مسلمین را تا دامنه قیامت شامل می‌شود، و به فرض که آیه ناظر به آن گروه خاص باشد از نظر ملاک و معیار و نتیجه عمومیت دارد، و به این ترتیب آیات ۸-۱۰ سوره حشر تمام مسلمین عالم را که در سه عنوان "مهاجرین" و "انصار" و "تابعین" خلاصه می‌شوند شامل می‌گردد.

۱. بقره/ ۱۶۵

۲. روم/ ۲۱

۳. حشر/ ۱۰

یکی از اوصافی که در این آیه برای تابعین ذکر شده اینکه آنها می‌کوشند هر گونه کینه و دشمنی و حسد را از درون دل خود بیرون بریزند، و از خداوند رؤف و رحیم در این راه یاری می‌طلبند، و به این ترتیب "خودسازی" و "احترام به پیشگامان در ایمان" و "دوری از کینه و حسد" از ویژگی‌های آنها است.

"غل" (بر وزن سل) در اصل به معنی نفوذ مخفیانه چیزی است، و لذا به آب جاری در میان درختان "غلل" می‌گویند، و از آنجا که حسد و عداوت و دشمنی به طرز مرموزی در قلب انسان نفوذ می‌کند به آن "غل" گفته شده، بنا بر این "غل" تنها به معنی "حسد" نیست بلکه مفهوم وسیعی دارد که بسیاری از صفات مخفی و زشت اخلاقی را شامل می‌شود.

تعبیر به "اخوان" (برادران) و استمداد از خداوند رؤف و رحیم در پایان آیه همه حاکی از روح محبت و صفا و برادری است که بر کل جامعه اسلامی باید حاکم باشد و هر کس هر نیکی را می‌خواهد تنها برای خود نخواهد، بلکه تلاشها و تقاضاها همه به صورت جمعی و برای جمع انجام گیرد، و هر گونه کینه و عداوت و دشمنی و بخل و حرص و حسد از سینه‌ها شسته شود و این است یک جامعه اسلامی راستین.^۱

این آیه در حقیقت به جنبه سلبی روابط عاطفی می‌پردازد.

... تَسْرِبَ إِلَىٰ آلِهِمْ بِسِرِّهِمْ...^۲ خداوند گروهی را می‌آورد که آنها را دوست دارد.

لِيُخَالِفَ عَلَىٰ آلِهِمْ فِي مَا كُنْتُمْ عَلَيْهِ خَالِفِينَ...^۳

امام جعفر صادق (ع): «چون مردی را دوست داری، او را به این خبر ده؛ زیرا که آن،

۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۲۳، صص ۵۲۳ - ۵۲۲.

۲. مائده / ۵۴.

۳. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۴، ص ۶۹۹.

بیشتر دوستی را ثابت می‌دارد».

۹-۱. روش « ایجاد جو حُسن و قبح »

جو «حسن و قبح» از مسائل مهم و مبنائی در تدریس و کلاس‌داری می‌باشد و آن فضایی است (بین مدرس و فراگیر - فراگیران با هم - والدین و فرزند - بین همسران - در کل فضای آموزشی) که در آن خوبی‌ها، پاکی‌ها، مطلوب‌ها، هنجارها، و ... زیبا و حُسن شمرده شده و در مقابل بدی‌ها، پلیدی‌ها، نامطلوب‌ها، ناهنجارها، گناهان و ... زشت و قبیح تلقی می‌گردند. در صورت ایجاد این فضا فراگیر از درون، ملزم می‌شود، از اعمال و گفتاری که صحیح و جایز نیست و خلاف عقل، ادب و نزاکت بوده، قبیح و زشت شمرده می‌شوند، خودداری کند و در مقابل، به اعمالی که خوب و زیبا و مثبت می‌باشند گرایش می‌یابد.

انواع جو حُسن و قبح عبارتند از: الف) انسان با خود ب) انسان با محیط (خانواده، همسر، دوستان، بستگان، محیط کار و محیط‌های اجتماعی دیگر) ج) انسان با خداوند (ارتکاب انواع گناهان؛ معمولاً؛ هنگامی است که این جو یا وجود ندارد و یا ضعیف و کم‌رنگ می‌باشد).

مدرس (معلم، مربی، همسر، مادر) لازم است فراگیران را بین جو عاطفی و حسن و قبح قرار داده تا اهداف تربیتی تحقق یابند. لذا یکی از روش‌های تعلیم و تربیت، ایجاد این فضا است. این دو فضا شرایط و محیط را برای یادگیری، تدریس، ادراک و عملکرد، ساخت، رشد و تربیت به خوبی آماده می‌سازند.

۱-۱۰. روش « ایجاد شرایط و محیط »

۱-۱۰-۱. مفهوم‌شناسی

به جو و فضایی که بر فراگیر حاکم شده و او باید در آن تربیت شود، شرایط و محیط تربیتی گفته می‌شود.

معمولاً، رفتار، افکار و حالات هر فرد تابع شرایط و محیطی است که در آن قرار دارد. فضا و شرایط فراگیر را تحت تأثیر قرار می‌دهد و باعث می‌شود آمادگی پذیرش برنامه تربیتی را پیدا نموده، روند تعلیم و تربیت به راحتی به جریان افتاده در نتیجه از رفتارهای تربیتی مطلوبی برخوردار می‌گردد و از ناهنجاری‌های رفتاری، بطور جدی جلوگیری می‌نماید. به گونه‌ای که فراگیر بر خود مسلط شده، خویش را کنترل نموده، و در عمل مراعات می‌نماید و مراقب اعمال خویش می‌باشد. انتخاب و تنظیم شرایط و محیط مطلوب در شکل‌دهی (برای مربی و دیگر عوامل تربیتی) و شکل‌پذیری حالات و رفتارها (برای فراگیر) نقش تعیین‌کننده دارد. لذا باید فضا و شرایط تعلیم و تربیت بطور مناسب و مطلوب بر عوامل تربیتی و فراگیر حاکم باشد. فضای مناسب مانند بستری است که گیاه برای رشد به آن احتیاج دارد و در حقیقت تربیت افراد بدون وجود جو و فضا ممکن نیست. (منظور از فضا، فضای بین فراگیر و مربی است)

۱-۱۰-۲. انواع شرایط و محیط

۱- شرایط فکری یا درونی   ۲- شرایط محیطی یا بیرونی

«اللَّهُمَّ تَبَرَّكْنَا بِمَنِّكَ عَلَيْنَا وَبِحَبْرِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ بِمَعْرِزِ الْعَرْشِ وَالْعَرْشِ عَلَيْنَا إِلَى أَحْسَنِ الْمَلَالِ» درخواست

تغییر شرایط درونی از خداوند

ابتدا لازم است شرایط فکری مطلوبی را بطور مناسب ایجاد نمود تا بتوان فراگیر را

در مدار تعلیم و تربیت قرار داد.

تغییر شرایط درونی و فکری، بستری است برای تشکیل نگرش و ایجاد تفکر صحیح. در حقیقت خودفراموشی نوعی شرایط فکری نامناسب درونی است که با تغییر این شرایط، تربیت فرد حاصل می‌شود.

لازمه‌ی ایجاد شرایط فکری تشکیل نگرش و محصول آن، تفکر صحیح است. محیط سالم بر فرد اثر مطلوب می‌گذارد و انجام تربیت را ممکن می‌گرداند. در غیر این صورت محیط ناسالم بر فرد اثرات سوئی خواهد داشت. شرایط محیطی و بیرونی، در خانواده با توافق و تنظیم والدین ایجاد می‌شود و در مدرسه و گروه همسالان نیز این شرایط لازم است به صورت مطلوب حاکم شود تا با ایجاد آن برنامه تربیتی اجرا شده، به جریان افتد.

۳-۱۰-۱. عوامل تشکیل دهنده شرایط و فضای مطلوب

۱- جو عاطفی   ۲- جو حسن و قبح

امام: رضا: Φ : الرَّحْمَةُ إِلَى اللَّهِ نَصْتُ النَّفْلِ^۱

«محبت با مردم نیمی از خرد است.»

این سخن از پیامبر اکرم ﷺ و امام صادق علیه‌السلام نیز نقل شده است.

ارتباط قلبی و عاطفی ایجاد کننده جو عاطفی، شرایط مناسب عقلی و فکری و ارتباط فکری نیز، باعث ایجاد جو حسن و قبح می‌شوند. عدم وجود یکی از این دو جو، که باید بین مربی و فراگیر، برقرار باشند باعث ناکارآمد شدن امر تعلیم و تربیت خواهد شد.

زشت و زیبا با عقل معنا می‌یابند. فضای حسن و قبح، بسان مظلوفی است برای عقل انسان. قوای عقل در مدار تعلیم و تربیت باید به چیزی به نام حسن و قبح تبدیل شود. روابط عاطفی و جو عاطفی، مربوط به درون انسان می‌شود. تعلیم و تربیت لازم

۱. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، ص ۴۴۳

است بر دو پایه جو عاطفی و جو حسن و قبح استوار باشد زیرا این دو پایه ایجاد کننده شرایط بطور مطلوب هستند و بدون وجود یکی از آنها هرگز مربی به اهداف تعلیم و تربیت نخواهد رسید. اگر جو حاکم بر خانواده‌ها فقط جو حسن و قبح باشد (بدون روابط عاطفی) زندگی کردن در این فضا برای فرزندان دشوار گشته و در نتیجه فرزندان به بیرون از محیط خانواده پناه می‌برند.

وجود این دو جو در بین اعضاء خانواده و بین همسران در سالم ماندن روابط بین والدین و فرزند - زن و مرد نقش اساسی داشته و خلل در آن باعث می‌شود فرزند و یا همسران درصدد تأمین نیازهای خود در خارج از محیط خانواده باشند. در کلاسی که از جو و فضای مطلوب برخوردار باشد فراگیران صحبت‌های مربی را کاملاً پذیرا می‌شوند و در غیر آن هرگز حاضر به پذیرش وی نیستند. مثلاً دو مربی در دو فضای متفاوت به فراگیری موضوعی را متذکر می‌شوند، و وی سخن آن مربی را می‌پذیرد که در جو و فضای مطلوب اقدام به تربیت وی نموده است.

۴-۱۰-۱. کاربرد شرایط و محیط در تعلیم و تربیت فراگیر

۱. مربی لازم است فضا و شرایط حاکم بر فرد را بشناسد.

بداند فراگیر در چه سنی از رشد قرار دارد؛ نوع برنامه تربیتی، افراد تربیت کننده و فضای ارتباطی خانواده وی را بشناسد؛ آیا در جو استبداد یا آزاد گذارنده قرار دارد یا متعادل؟ جو عاطفی بر خانواده حاکم است یا جو خشک و بی‌روح و سرد یا جو بی تفاوت؟ از نوع ارتباط اعضاء خانواده با وی آشنا شود، دیدگاه، نوع عقیده و نحوه تفکرات او و خانواده‌اش را بشناسد.

در مجموع مربی لازم است کلیه عواملی را که اثر مطلوب یا نامطلوب بر فرد گذاشته یا عوامل و افرادی را که بر دیدگاه و فکر وی مسلط شده و مورد پذیرش او

هستند را بشناسد و سپس با توجه به اطلاعات و شناخت حاصله، برنامه تربیتی و موضع تربیتی را اتخاذ نموده و جریان تعلیم و تربیت را برای آن فرد به جریان اندازد.

۲. مربی لازم است فراگیر را از سن نوجوانی نسبت به شرایط و فضایی که در آن قرار دارد آگاه سازد (به ادراک رسیدن)، تا خود شرایطی که بر خویش حاکم است را ادراک نماید. یعنی از فرد یا افراد ذی نفوذ بر او، تأثیرپذیری وی از شرایط سنی، نوع فضای فکری، نوع روابطش با اطرافیان و ... اطلاع یابد.

به عنوان مثال بد خلقی یک عضو خانواده را در نظر او مجسم و تشریح نموده تا او خود از بد خلقی در خانواده دوری نماید. یا نسبت به مضرات سیگار در خانواده ای که پدر معتاد به آن است، فرد را آگاه نماید. همچنین لازم است فرد یا افراد ذی نفوذ به وی شناسانده شوند ممکن است یکی از اقوام فراگیر به آسانی بر او اثر بگذارد (مانند دایی، عمو، استاد، همسایه و یا حتی یک فیلم و یا یک کتاب). این موارد را به وی تفهیم نماید تا فرد بدون بکارگیری قوهی شناخت، خود را تماماً در اختیار آن فرد یا عامل قرار نداده و سریعاً تسلیم عقاید افراد ذی نفوذ نگردد.

۳. مربی لازم است فراگیر را به این نتیجه رساند قبل از آنکه به محیطی وارد شود، نسبت به آن محیط و تأثیر احتمالی آن بر خود شناخت کافی پیدا نماید و بداند آن محیط خاص، ممکن است چه تأثیراتی بر وی بگذارد و او با آن محیط چه برخوردی انجام دهد.

عن لیبیة اللہ ﷻ قال: لا یجاء فی الشیء ان یجاء فلیس یجاء فی اللہ غیر لخبیرة ذمیرة^۱

امام صادق ﷻ: «برای مؤمن سزاوار نیست که در مجلسی بنشیند که در آن نافرمانی خداوند می شود و او نمی تواند مانع شود.»

مثال: از آنجا که بروز حالت های جدید در سن بلوغ در بین پسران و دختران ایجاد

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۴، ص ۱۲۱.

نگرانی و وحشت می‌نماید و به دنبال آن فرد را دچار نوعی عدم تعادل و ثبات درونی می‌نماید (مانع درونی)، مربی لازم است:

الف) تغییرات جسمی و روحی دوران بلوغ و نقش هورمون‌ها را برای وی تشریح نماید.

ب) تأثیر فضای دانشجویی و سخن استاد بر او، جدید بودن جلوه‌های دانشگاه را برای او بازگو کند.

ج) حال و هوای سربازی و آسایشگاه و پُست و پادگان را برای او تشریح نماید.

د) مسائل ازدواج و پیامدهای آن و احساس جدیدی که به او دست می‌دهد را بیان نماید.

۴. مربی لازم است به زمینه‌سازی و سالم‌سازی محیط تربیتی (محیطی که فراگیر در آن تربیت می‌شود) اقدام نماید، گروهی را برای وی انتخاب، تا به عضویت آن در آید و نهایتاً شرایط فکری مطلوبی را بر فرد حاکم کند تا فرد در مدار تعلیم و تربیت قرارگیرد.

مثال: والدین و مربی لازم است از شرکت فراگیر در محیط‌های مبهم، مشکوک و ناسالم اجتماعی نظیر رفتن وی به جشن تولد و میهمانی‌های نامناسب و... شدیداً جلوگیری نمایند و به بهانه‌ی این که صله‌ی رحم امری است مؤکد و سفارش شده در اسلام، او را رها نمایند و از شرکت فرد در یک مجلس ناسالم ممانعت نموده، وی را از آثار سوء آن در امان بدارند. همچنین در مقابل برنامه‌های نامناسب تلویزیونی، محیطی سالم و آزاد ایجاد نمایند و برای برنامه‌ی نامناسب تلویزیون بهای چندانی قائل نشوند، بدین ترتیب که همزمان با پخش آن، برنامه‌ای جذاب‌تر نظیر اردو، گردش، کوه و ... ترتیب داده، جایگزین نمایند.

۵. زمینه‌سازی شرایط و محیط تربیتی: جو و فضایی که فرد در آن قرار می‌گیرد عامل بسیار مهم، مؤثر و تعیین کننده‌ای در ثمر بخشی برنامه تربیتی بر فراگیر می‌باشد. وجود فضای تفاهم، دوستی، محبت، جو عاطفی و برادری و معنویت نقش بسیار مهمی را در انجام و وقوع تعلیم و تربیت بر عهده گرفته و تا حد زیادی آن را امکان‌پذیر

می‌سازد. مثلاً اگر در محیطی مانند خانواده یا کلاس یا جامعه، التهاب، تنش، اختلافات و ناامنی وجود داشته باشد امکان تربیت نمودن فراگیر ضعیف و مشکل و گاهی غیرممکن خواهد بود و در برخی مواقع نیز نتایج معکوسی به بار می‌آورد.

همانگونه که بیان شد فضا و شرایط مناسب در تشکیل هویت و شخصیت فرد نقش بسزایی دارد و در ابتدا لازم است زمینه‌سازی گردد یعنی شرایط را برای تربیت فرد مساعد نموده و عوامل مخل و باز دارنده را خنثی و دفع نمود، تا موانع برطرف گردیده و فضای مناسب فراهم آید؛ این فضا لازمی تعلیم و تربیت است لذا ضروری است علاوه بر ایجاد شرایطی که باعث بروز حالات و رفتارهای مطلوب می‌شود، از ایجاد شرایطی که در شکل‌دهی رفتار و حالات نامطلوب مؤثر است جلوگیری به عمل آورد (پیشگیری به منظور عدم بروز انواع رفتارهای نامطلوب). در فرهنگ قرآن برای زمینه‌سازی و این نوع پیشگیری واژه‌هایی از قبیل «ولاتقربوا» به کار رفته است مانند: ﴿لَا تُقْرَبُوا﴾ نزدیک کارهای زشت نروید.

۶. تغییر در شرایط و موقعیت: گاهی اوقات مربی برای ایجاد تغییر، ساخت و تربیت فراگیر، بدون توجه به شرایط، فضا و محیط حاکم بر وی، تمام تلاش خود را بر رفتار وی معطوف داشته و او را با انواع اوامر و نواهی تربیتی مواجه می‌سازد ولی حاصل آنکه به نتیجه‌ای دست نیافته، و از اصلاح و تربیت وی مأیوس می‌گردد. بین والدین و فرزند، مربی و فراگیر، بین دو همسر، بین مدیران و کارکنان، بین مجریان و برنامه‌ریزان و بین رهبران جامعه و مردم ممکن است این حالت روی دهد، در حالی که با تغییر در شرایط، محیط و موقعیت فراگیر به راحتی می‌توان اعمال، گفتار، طرز تفکر، ارزش‌ها و حتی مهم‌تر از آن دیدگاه و نگرش وی را تغییر داد، لذا مربی لازم است از تغییر موقعیت در شرایط زمانی و مکانی و تغییر در شرایط اجتماعی استفاده نماید.

فلسفه‌ی هجرت، سفرهای زیارتی، سفر حج، عتبات عالیات (کربلا و نجف اشرف) و مشهد مقدس، مسافرت‌های فصلی دور و نزدیک، تغییر محیط‌های شغلی، تغییر مدرسه، تغییر منزل، تغییرات در فضای منزل، تغییر دوستان و هم‌نشینان، تغییر برنامه روزانه، تغییر در ساعات خواب و بیداری و برنامه‌های چهل روزه برای خود سازی در علم اخلاق، تغییر مشی اجتماعی حاکمان، همگی در این راستا می‌باشند.

۵-۱۰-۱. عوامل مؤثر بر شرایط و محیط تعلیم و تربیت

۱. عامل زمان: به عنوان مثال در طول سال ایامی وجود دارند که برای هر فرد با دیگر ایام تفاوت دارند (ایام الله) مانند روز عید غدیر، روز تولد امام زمان، ایام عاشورا، شروع بهار، ایام پائیز، ایام ماه مبارک رمضان، شبهای قدر و... این ایام ممکن است فرد را دست خوش احساس خاصی نموده و بر وی تأثیرگذارد.
۲. عامل مکان: در حرم ائمه اطهار، مساجد، فضای زیبای جنگل، کنار دریا و تماشای آبشاری در کوه نیز ممکن است در انسان احساسی ویژه ایجاد نموده و به نوعی تحت تأثیر قرار دهد. بدین جهت است که در روایات زیادی توصیه بر حضور در مشاهد شریفه شده است.
۳. عامل محیط‌های اجتماعی: مانند محیط خانواده، محیط کلاس و یا جلسه، محیط مدرسه، محیط همسالان و ...
۴. عامل وراثت: بسیاری از رفتارها و انتخاب‌های فرد تابع حالات درونی اوست که این حالات به وی منتقل شده و آن را به ارث برده است. مانند بدبینی و یا خوشبینی که فراگیر در مجاورت و یا تعامل با فرد خوش‌بین و یا بدبین تحت تأثیر قرار گیرد.

۶-۱۰-۱. موضع تربیتی

۱. هدف تربیتی^۱: عمل یا رفتار تربیت شده‌ای است که فراگیر باید به آن دست یابد مانند تبدیل حرف زشت زدن به حرف خوب زدن یا بدحجابی به حجاب مطلوب.
  ۲. ارتباط تربیتی: رابطه‌ای است که مربی، پس از پذیرش وی توسط فراگیر، برای رسیدن به یک هدف تربیتی برقرار می‌کند.
  ۳. جوّ تربیتی: وجود جوّ عاطفی مطلوب، و جوّ حسن و قبح لازم.
  ۴. برنامه تربیتی: مجموعه اعمال و اقداماتی است منظم، با هدف که والدین، مربی، دیگر عوامل اثرگذار بر فراگیر و خود برای تغییر، ساخت، رشد و نهایتاً تربیت فرد با هماهنگی هم انجام می‌دهند.
- * موضع تربیتی: نوع جوّ تربیتی و ایجاد آن و ارتباط تربیتی برای تربیت هر فرد موضع تربیتی نامیده می‌شود.
- ارتباط تربیتی مربی با فراگیر عامل تعیین کننده در میزان موفقیت او می‌باشد. برنامه تربیتی برای همه یکسان، ولی موضع تربیتی برای هر فرد متفاوت می‌باشد، در حقیقت جمع بین ارتباط تربیتی و نوع جوّ تربیتی، موضع تربیتی است و مربی لازم است در مقابل هر فرد موضع تربیتی خاص وی را اتخاذ نماید. مثلاً مادری ممکن است برای دو فرزند دوقلوی خود، دو موضع تربیتی متفاوت اتخاذ نماید و مطابق با هر موضع تربیتی و بر اساس آن یک نوع رابطه (صمیمی، عاطفی، احساسی، رابطه‌ی فکری و یا حتی قلبی و...) با فرزند خود برقرار نماید. (با توجه به رعایت اصل تفاوت‌های فردی)

---

۱. انواع اهداف تربیتی عبارتند از: ایجاد، کاهش (تقلیل)، افزایش (تقویت)، محو، جلوگیری و نگهداری یا حفظ یک عمل و یا رفتار

۱-۱۱. روش « ایجاد شاکله تفکر صحیح »

۱-۱۱-۱. مفهوم‌شناسی تفکر صحیح

هرگاه نیروی فکر هر فرد بر مبنای صحیح (نگرشِ مطلوبِ تشکیل یافته- فطرت- شرع) و به طور اصولی، یعنی بر اساس نیت صادق و پاکی و راستی بالفعل گردد، وی به تفکر صحیح دست یافته است. هر فرد در هر موقعیت سنی، در زیست روزانه خود و در تعاملات و کُنش‌های اجتماعی نیاز شدید به «عاملی» دارد که به واسطه‌ی آن هر چه مطلوبتر زندگی نموده، در صحیح برقرار نمودن ارتباط با عوامل اجتماعی (خانواده، محیط زندگی، مدرسه و ...) موفق شده، رعایت حقوق آن‌ها را نموده، قوانین و ضوابط اجتماعی را نیز در عمل رعایت نماید.

لازم به ذکر است حقوق اجتماعی با قوانین اجتماعی متفاوت است؛ قوانین اجتماعی مقررات و قوانینی است که در یک جامعه جهت برقراری نظم و مشابه آن، وضع و رعایت می‌شوند مانند مقررات راهنمایی و رانندگی و ...، حقوق اجتماعی، که در اسلام به آن اهمیت بسیاری داده شده، نظیر حقوق اطرافیان و اعضای جامعه، حق والدین، حق استاد، حق همسایه و ... می‌باشد.

برای اینکه فراگیر به اهداف زیست عرضی خود رسیده، با تماس و برخوردهای صحیح و صداقت و راستگویی و گفتگوی صحیح (زیبا صحبت نمودن، عدم بکار بردن الفاظ زشت، رعایت عفت کلام) چهره‌ی مطلوبی از خود بسازد، به یک عامل و محوری قوی نیازمند است و آن، تفکر صحیح است.

تفکر صحیح یکی از عوامل مهم در ساخت و شکل‌گیری شخصیت مطلوب فردی و اجتماعی برای هر فرد و نیز منشأ برخورداری از انواع رفتارهای مناسب و صحیح خواهد بود.

اهداف و غایت نهایی آیات قرآن و دستورات ائمه^ع ایجاد یک شاکله‌ی فکری در

فرد است تا او به تفکر صحیح دست یافته و این طرز تفکر یاری دهنده‌ی فرد در زیست روزانه‌ی او باشد. کلام و فقه شیعه بر مبنای تفکر صحیح، بایدها و نبایدها، حسن و قبح عملی و فکری را تنظیم نموده است.

در مجموع در مبانی شیعه تربیت هر فرد مستلزم وجود انگیزه، نیرو و عامل قوی درونی در فرد است تا خود آن چه صحیح بوده را تشخیص و سپس انجام دهد و از خطا و اشتباه و انحراف اجتناب ورزد؛ این اصل و عامل و نیروی درونی کار آمد (=ایمان و تعقل) در تفکر صحیح تبلور و شکل بندی می‌شود، در نتیجه می‌توان گفت با ایجاد تفکر صحیح در فرد، وی به نحو احسن تربیت شده است.

تفکر صحیح در صورتی که با نیت صادق همراه شد، در نهایت فرد را به زیستی مطلوب و صحیح رهنمون می‌نماید. (نیت صادق بر خاسته از ایمان و اخلاق حسنه است).

از تفکر گاهی به لفظ تدبّر و اندیشه و در قرآن از آن به، لبّ، هم تعبیر می‌شود که نهایتاً به تعقل ختم خواهد شد، در مرحله تعقل، هنگامی که قوه‌ی عاقله با دستورات قرآن و ائمه اطهاراً همراه شده، در صحنه وجودی انسان نمودار گردد، تفکر صحیح تشکیل و به کارآیی می‌رسد.

۲-۱۱-۱. فواید تفکر صحیح

تفکر صحیح به انسان‌ها ارزش و بها داده، به نوع اعمال از نظر صحیح بودن می‌پردازد. اگر فرد (فراگیر) واجد تفکر صحیح شود، واجد رفتار و گفتار صحیح هم خواهد شد. (کسب تفکر صحیح = صحت رفتار و گفتار)

در نتیجه تفکر صحیح یک محور تربیتی است که فرد با کسب آن خود به خود حقوق و قوانین اجتماعی و مهم‌تر دستورات فقهی و دینی را به نحو مطلوب رعایت خواهد نمود (یعنی حدود و حقوق شرعی اعم از انجام واجبات و مستحبات و ترک محرمات و

مکروهات و گناهان، خود به خود رعایت می‌گردد). فقدان شاکله‌ی تفکر صحیح، ضعف و یا از دست دادن آن ریشه‌ی انواع جرائم و تخلفات اجتماعی و فکری و رفتاری است. ایجاد و گسترش تشکیلات قوه قضائیه یا انواع دادگاه‌ها و زندان‌ها و نیروی انتظامی با بودجه‌ی عظیم آن، در هر مملکت، مربوط به این تخلفات و جرائم می‌باشد.

کج خلقی، کج فکری، کج سازگاری، ناسازگاری، خطاکاری، بزهکاری و ... همگی مربوط به عدم تفکر صحیح است.

از نظر فقهی و اخلاقی، اعمالی مانند: انواع سرقت‌ها (سرقت اموال دیگران، کوتاهی معلم نسبت به تربیت فراگیران یا عدم مطالعه قبل از ورود به کلاس، خالی گرفتن پیمان‌ها توسط فروشنده و...)، تقلب، رشوه، ربا و نزول خواری، انواع نزاع‌های خانوادگی، اختلافات زناشویی و اکثر طلاق‌ها، ابتلا به انواع اعتیادها، انواع مفاسد، ریاکاری، نفاق، کبر و خودخواهی، تخلف در امانت و وعده، غضب انواع حقوق فردی و اجتماعی، تبعیضات (# عدالت) و ... معلول فقدان، ضعف و یا از دست دادن تفکر صحیح می‌باشد. تفکر صحیح می‌تواند مانع صرف بودجه و هزینه‌ها، آسیب‌ها و زیان‌های مادی و انسانی و به هدر رفتن استعدادها و توانایی‌ها گردد. تفکر صحیح راه صحیح تأمین نیازها را می‌نمایاند و وصول به انواع این نیازها را تسهیل می‌نماید. با تفکر صحیح، استعدادها به خوبی بالفعل می‌شوند و این فعلیت همان ایجاد توانایی‌ها در فرد می‌باشد.

* به طور کلی، تفکر صحیح، به نوع اعمال، از نظر صحیح بودن می‌پردازد.

۳-۱۱-۱. کاربرد ایجاد تفکر صحیح در تعلیم و تربیت فراگیر

دقت در زبان عمومی قرآن نشان می‌دهد قرآن گاهی به طور مستقیم و گاه غیرمستقیم به تفکر صحیح، فواید آن و نتایج حاصل از عدم آن می‌پردازد. تأثیر و حاصل بسیاری از

آیات قرآن ایجاد شاکله‌ی تفکر صحیح در فرد است و معمولاً بدین صورت است که:

قرآن از طرفی فرد را به مبدأ توجه عمیق داده (روحیه توحید) و از سوی دیگر مقصد

و معاد را مقابل وی قرار می‌دهد. (دقت شود)^۱

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۲ - وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۳ - يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَوَسَّلَ بِهِ إِلَى اللَّهِ عَسَىٰ أَنْ تُفْلِحُوا ۴ - إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۵

نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلْيُنصَبْ عَلَيْهَا ۶

حالت درونی و فکری فردی که بین این دو مدار (مبدأ و معاد) قرار گرفته و با تمام وجود این دو را حس نموده و آن دو را مبنای عقیده‌ی خود قرار می‌دهد، چگونه خواهد بود؟ یعنی از طرفی خداوند را در همه حال حاکم بر خود و اعمال و گفتار و افکار خویش دانسته و او را با تمام وجود بر خود حس می‌نماید (= او را علیم می‌داند، هرگاه) و از سوی دیگر به سرای آخرت و پاداش و مجازات اعمال کاملاً پایبند و معتقد می‌باشد (= مرحله ادراک) لذا در این حالت قبل از انجام هرگونه عملی رضایت او را دخالت می‌دهد (وجود روح توحید، صَبَّأَهُ) در نهایت این حالت به وجود آمده (از توجه عمیق به آن دو)، شاکله‌ای را در فرد به وجود می‌آورد که همان تفکر صحیح است.

عامل مهم در تربیت فرد و جامعه، وجود «روح توحید» است و کم‌رنگ شدن این روحیه باعث تشدید جرایم و مفسد خواهد بود. علت اصلی عقب‌ماندگی مسلمان‌ها و نبود تفکر صحیح در جوامع اسلامی، فراموشی مفاهیم قرآن و مطرح نبودن قرآن در

۱. أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بَرِيٌّ (علق / ۱۴) كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (آل عمران / ۱۸۵)

۲. بقره / ۱۵۶

۳. حدید / ۴

۴. حج / ۱

۵. زلزله / ۱

۶. انبیاء / ۴۷

زیست عرضی و طولی آنان می‌باشد.

قرآن زمانی با موضوع هدایت و گاه با طرح صراط مستقیم فرد را به تفکر صحیح گرایش داده و مواقعی برای این موضوع واژه‌ها و مفاهیم ضاللت و اعمی (نابینایی دل) را در مقابل تفکر صحیح مطرح می‌سازد. گاهی با طرح کسب سعادت و زمانی هم با ایجاد سؤال (روش بسیار مؤثر) و اندیشه نمودن و تعقل ورزیدن، او را برای کسب این مهم یاری می‌دهد. و بسیار دیده می‌شود که قرآن کریم خصوصیات و ویژگی‌های افرادی که واجد یا فاقد تفکر صحیح هستند را بیان می‌دارد. (محصول هدایت یافتن و اثر آن و تأثیر به دنبال سعادت بودن، حصول تفکر صحیح است.)

در قرآن اولوالالباب، یعنی صاحبان خرد، به همین افراد اشاره دارد. برای هدایت و مشتقات آن حدود ۳۱۳ آیه آمده و صراط مستقیم در ۳۴ آیه بطور صریح ذکر شده و حداقل حدود ۱۱ آیه بطور غیرمستقیم به صراط مستقیم اشاره دارد. واژه سوباً به معنی صحیح و سالم و بی نقص و راه راست، نیز به تفکر صحیح اشاره دارد.

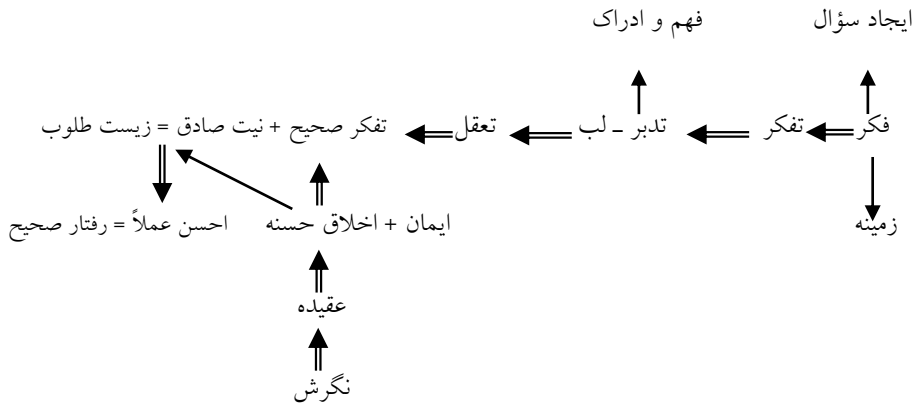
۴-۱۱-۱. منشأ تفکر صحیح

منشأ تفکر صحیح در نوع برقراری ارتباط فرد با خداوند و نوع اعتقاد و پذیرش عملی ولایت ائمه اطهار علیهم السلام است (پذیرش ولایت پس از مرحله‌ی حبّ باشد) به عبارت دیگر منشأ و ریشه‌ی تفکر صحیح به نوع نگرش، عقیده، ایمان و اخلاق در فرد مربوط می‌شود. می‌توان گفت علت و نیروی انجام اعمال متوجه ایمان است و تفکر صحیح به نوع اعمال از نظر صحیح بودن می‌پردازد.

هدف نهایی علم اخلاق نیز ایجاد شاکله تفکر صحیح در افراد بوده تا وی واجد خلق حسنه یعنی متّصف به صفات و رفتار شایسته گردد. تفکر صحیح که بر اثر نظام تربیتی خانواده و جامعه است، در بدو تولد انسان وجود نداشته و لازم است با تربیت او

در محیط خانواده شکل گیری شود. خانواده در سال های اولیه ی پس از تولد کودک در ایجاد تفکر صحیح نقش مهم و تعیین کننده را داشته و با قدم گذاشتن وی به اجتماع و محیط آموزشی مدرسه، عوامل تربیتی دیگر از قبیل معلم، دست اندرکاران تعلیم و تربیت، صدا و سیما و ... نقش تداوم و تکمیلی آن را بعهده خواهند داشت.

۵-۱۱-۱. تفکر صحیح در متون اسلامی

الف) خصوصیات و ویژگی های افراد واجد یا فاقد تفکر صحیح (از دیدگاه

قرآن و احادیث)^۱

۱. وَالَّذِينَ اتَّقَوْا - وَ الَّذِينَ ءَامَنُوا - قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (مؤمنون/۱) و آیات بعدی آن که ویژگی های متعددی را بیان می دارد... و لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ (اسراء/۳۶) - فَبَشِّرْ عِبَادِيَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ وَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ (زمر/۱۸) - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (احزاب/۷۰) - هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ أَلَمَّا يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ الْأَلْبَابِ (زمر/۹) - هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَ الْبَصِيرَ (انعام/۵۰) یا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا (نساء/۱۳۶) قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَ مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (یونس/۱۰۸) بگو: «ای مردم! حق از طرف پروردگارتان به سراغ شما آمده؛ هر کس (در پرتو آن) هدایت یابد، به نفع خود هدایت می شود؛ و هر کس گمراه گردد، به زیان خود گمراه می گردد؛ و من مأمور (به اجبار) شما نیستم.» امام صادق (ع): «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ إِدْمَانُ التَّفَكُّرِ فِي اللَّهِ وَ فِي قُدْرَتِهِ» (اصول کافی/ج ۳، ص ۹۱) «بهترین عبادت همواره اندیشیدن درباره خدا و قدرت اوست.» تداوم تفکر باعث ایجاد تفکر صحیح می شود.

مَنْ لَمْ يَنْزَلْ عَلَى الْمَرْكَبِ بِالْحَقِّ إِذَا نَزَلَ إِلَيْهِ فِي بَيْتِهِ شَرِبَ لِلْكَافِرِينَ^۱

«چه کسی ستمکارتر است از آن کسی که برخدا دروغ بیندد و سخن راست (و وحی الهی) را هنگامی که به سراغ او آمده تکذیب کند؟! آیا در جهنم جایگاهی برای کافران نیست؟!»

در این آیه با طرح سؤال، به عدم تفکر صحیح تصریح شده است.

رَاخِيْبًا بِالْحَقِّ رَحِيْحًا بِالْكَافِرِيْنَ^۲

«اما کسی که سخن راست بیاورد و کسی که آن را تصدیق کند، آنان پرهیزگاراند.»

در این آیه نیز به تفکر صحیح تصریح شده است.

رَاخِيْبِيْنَ يَجْتَنِبُوْنَ بِالْأَمْرِ الْفَرِيْحًا وَالْمَخْضِرَةَ يَنْفَرُونَ^۳

«(توکل کنندگان بر خدا) همان کسانی که از گناهان بزرگ و اعمال زشت اجتناب

می‌ورزند، و هنگامی که خشمگین شوند عفو می‌کنند.»

واژه «سلم» در حدیث «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ أَسْأَرِهِ»^۴ مسلمان کسی است که دیگر مسلمانان از

زیان و دستش در امان باشند، حاکی از تفکر صحیح است.

واژه «سلم» اختصاص به تعاملات اجتماعی دارد در صورتی که فرد در پی سلامت

تعاملات اجتماعی باشد، لازم است شاکله‌ای در وجود خود ایجاد نماید که همیشه و هر

زمان از دست و زیان خود مراقبت نماید. بدینگونه بر طبق فرمایش امام صادق Φ زینت

۱. زمر/ ۳۲

۲. زمر/ ۳۳

۳. شوری/ ۳۷

۴. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۳، ص ۵۹۲.

ائمه باشد.^۱

در مجموع، تفکر صحیح در قرآن حداقل در ۹ محور مطرح شده است:

۱. مبدأ و معاد که روح توحیدی می دهد.
۲. هدایت
۳. صراط مستقیم
۴. کسب سعادت
۵. ضلالت
۶. اعمی
۷. ایجاد سؤال
۸. بیان خصوصیات افراد
۹. اولوالالباب

ب) نماز - روزه و تفکر صحیح

می توان گفت یکی از فلسفه های وجودی نماز، ایجاد و مهمتر از آن، حفظ تفکر صحیح می باشد. لفظ و نفس درخواست هدایت و سمت گیری برای صراط مستقیم، یعنی درخواست و سوگیری برای تفکر صحیح.

با دقت در نماز و فلسفه ی آن، متوجه خواهیم شد که عموم افعال و اذکار و فراهای نماز (اقدامات قبل، حین و بعد از نماز)، در راستای ایجاد، حفظ و تقویت تفکر صحیح است. مانند غصبی نبودن مکان و لباس نمازگزار (غصب # تفکر صحیح) وقت شناسی برای نماز، قبله و جهت یابی، فلسفه تکبیرة الاحرام، رکوع، سجود، تشهد و ... .

اگر زندگی و گذر روزها و هفته ها و ماههای آن، برای ما «عادت» شود و غرایز و خواهش ها محور شوند، برای آنها، بمانی و تلاش کنی، در این گذرها، ارزش ها، محو و یا بی اثر خواهند شد که در نتیجه، از حقایق یا نامی می ماند و یا شکل (نماز خواننده

۱. «کونوا لنا زیناً و لا تكونوا علينا شیناً» - إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صَوْرَتِكُمْ وَ أَعْمَالِكُمْ إِنَّ اللَّهَ يَنْظُرُ إِلَى نِيَاتِكُمْ وَ قُلُوبِكُمْ» خداوند به شکل ظاهری و اعمالی که نشان می دهید نگاه نمی کند، آنچه مورد پذیرش خداوند است نیت پاک و سالم است.

می‌شود ولی عادت است و بی‌اثر = شکل نماز). سخن گفته می‌شود، بدون اینکه در کلام، جایگاه ارزشی و یا غیر ارزشی برای راست و دروغ آن وجود داشته باشد، از حقایقی چون وفای بعهد، مروّت، حریت، اخوّت، گذشت، رحم و ... نامی مانده و حضور چندانی در زیست عرضی ندارند، در نتیجه محور بودن می‌شود «عادت»، و این عادت مقدمه «ضعف نفس»، و سپس «انحراف و سقوط» (= محو تفکر صحیح) از روزه و فلسفه آن می‌توان چنین برداشت کرد که:

رسالت روزه، بازسازی، تقویت (به‌سازی) و استمرار تفکر صحیح است. حالت عمومی رمضان، مواظب بودن است و سپس ایجاد و حالت توجه به وجود خود (خودیابی)، محیط و خداوند می‌باشد.

* عادت یعنی ابتدا ضعف و سپس فقدان تفکر صحیح. و از رسالت‌های مهم روزه خروج از عادت‌ها و ورود به تفکر صحیح است.

در رمضان باید روزه را شروع کنی، از سحر تا مغرب (= موقعیت‌شناس شدن) و در روز آن همه «چیزها» را نخور (= امساک).

انجام ندادن، گاهی، توانایی برتر می‌خواهد تا انجام دادن و این «نه، خور» یعنی ایجاد توانایی «نه، به خود» گفتن است، که حاصل آن، بر هم خوردن «عادت» است، در هنگامی که همه‌ی شب‌ها معمولاً می‌خوابیدی (سحر) و نمی‌خوردی، حال بیدار شو و بخور (استحباب سحری خوردن).

* به مبطلات روزه توجه کن:

«نه» گو و نه «بند»، به خداوند (به عنوان مبدأ و مقصد تو، انالله ...) به پیامبر ﷺ و ائمه اطهار (بعنوان راهنما)، دروغ را (که نفس دروغ، نمود اسارت درونی است، که منشأ آن از بدترین اسارت‌ها - اسارت فکر - است و هم اوست که اسارت زبان را نتیجه

دارد، که زبان سخنگوی فکر است و این سخنگوست که به این و آن «بند» می‌بندد).

لذا این «نه گفتن» «تو» یافتن «خود» بود. که اگر خود را یافتی، آنگاه، توانسته‌ای جایی برای استقرار تفکر صحیح بیابی.

توجه کن که گرد و غبار نخوری (=توجه به محیط)، لذا مواظب هوا (توجه به فضایی که در آن هستی) باش، چشمت را باز کن و درست ببین که آن، چگونه است (صاف است و پاک؟، یا آلوده به غبار؟).

عامل دیگری که روزها، (این عامل و جو معنا دادنت، در روزت) را نگه می‌دارد، عدم آمیزش (= کنترل و تنظیم این غریزه) با دیگری (کنترل تمایل به غیر) است. لذا این عامل، کنترل غریزه شهوت کند که آن از قوی‌ترین غرایز است و سیری ناپذیر، و اگر قوی‌ترین کنترل شود، توان سلطه بر بقیه‌ی را خواهی داشت. که حالت شهوت، نمود هوای نفس است.

از انجام ندادن‌های دیگر استمناء (استشهاد در زن) است، که آن عارضه‌ی «ضعف اراده» و «عدم تعادل روحی» است، با خود این ارضای غیرطبیعی و انحراف را انجام نده و بر خود این حرام را تحمیل مکن که اگر چنین کنی، معترف به ضعیف‌النفس بودن شده‌ای.^۱

* تا اذان صبح (نقطهٔ شروع عرفان روزه)، بر جنابت باقی‌نمان و آلوده وارد بر روزت مشو، که ورود به روزه، حالت پاک می‌خواهد، لذا برای پاکیت، قبل از ورود، غسل کن. آگه اگر چنین کنی محیط درونت را مطلوب کرده‌ای. (همان ایجاد شرایط و محیط مطلوب درونی است که در قسمت قبل مطرح گردید).

۱. از عوارض جسمی و روانی این انحراف مخوف، در زنان، با عث سرد مزاج شدن، عدم تمایل به ازدواج، آسیب رسیدن به بنیان خانواده بر اثر سوء روابط جنسی با همسر ... شده و در مردان آسیب‌های فراوانی بر جا می‌گذارد. از قبیل: ترسو شدن، درون‌گرا شدن و اماندن، احساس ندامت مداوم، ضعف اراده مزمن، ضعف اعصاب و ...
۲. غسل، حالت مطلوب روحی و روانی و عصبی ایجاد می‌نماید.

۱۲-۱. روش تربیت دینی

۱-۱۲-۱. مفهوم

بسیاری از خانواده‌ها و مربیان و معلمان، مذهبی هستند ولی فراگیران یا فرزندان خود را تربیت دینی نمی‌کنند. یعنی شخصیت فرد مذهبی بوده ولی هویت او التقاطی و بر مبنای دستورات اسلامی شکل‌یابی نشده است. با تربیت دینی به طور واقعی، تربیت انسانی میسر می‌شود و آن تربیتی که مورد نظر و مطلوب قرآن و ائمه α می‌باشد و به آن بسیار سفارش نموده‌اند، تربیتی دینی است.

۱۲-۱.۲-۱. تربیت دینی چگونه حاصل می‌شود؟

۱. در تربیت دینی شالوده و تاروپود و مبنای برنامه تربیتی، فقط نگرش توحیدی و عقیده‌ی توحیدی به طور کامل می‌باشد.
نگرش توحیدی کامل، نگرشی است که قرآن و ائمه α معرفی می‌کنند و عقیده‌ی توحیدی نیز باید‌ها و نبایدهایی است که قرآن و ائمه اطهار α ارائه می‌نمایند.
۲. نگرش توحیدی و عقیده‌ی توحیدی لازم است اساس زیست طولی و عرضی مربی و فراگیر و خانواده باشد.
۳. عامل تعیین‌کننده در موضع تربیتی و روش‌های تربیتی، نگرش و عقیده توحیدی می‌باشد.
۴. اساس ارزشگذاری و تعیین‌کننده‌ی اهداف، نگرش و عقیده‌ی توحیدی می‌باشد.
۵. تفکر صحیح بر مبنای نگرش و عقیده توحیدی مفهوم و عینیت یافته، بدون آن دو کسب ایمان و اخلاق حسنه میسر نمی‌باشد.

* در مجموع در تربیت دینی فقط به دستورات و انتظارات قرآن و ائمه^ع عمل می شود. لذا جامعه ای که دارای تربیت دینی شود، نه تنها می تواند از رشد و ترقی و تکنولوژی برخوردار باشد، بلکه انواع مفسد و انحرافات در آن کنترل می شود، در نهایت آنچه که از تربیت دینی نصیب فرد و خانواده و اجتماع و مربی خواهد شد آرامش و سعادت واقعی و خوشبختی همه جانبه است. تربیت دینی راه گمشده ی ملت های دینی، اسلامی و علل عقب ماندگی آنان و همچنین عاملی جهت کسب فضائل و ارزش های انسانی در جوامع غربی و صنعتی محسوب می گردد.

۲. بخش دوم: روش‌های رفتاری

این روش‌ها بیشتر ناظر به اصلاح، ایجاد یا محو یک رفتار است. می‌توان گفت این روش‌ها زود اثر می‌گذارند ولی با تغییر شرایط، ممکن است تأثیر آن کم گردیده و یا بی‌اثر شوند. این روش‌ها معمولاً در محدوده یک رفتار مشخص، انتخاب و بکارگیری می‌شود. مانند بکارگیری روش تشویق که برای راستگویی، درس خواندن یا مسواک زدن کودک و یا نوجوان بکار برده می‌شود.

۱-۲. روش «اعمال تشویق»، «تمجید»، «پاداش»

*تشویق لازمه تربیت است.

الف) کاربرد انواع تشویق‌ها (اعم از تشویق زبانی، احترام به شخصیت افراد و درک آنان و اهداء جوایز که پایین‌ترین حد آن است) از ملزومات تربیت است. استفاده به موقع از تشویق، در نظر گرفتن عامل زمان و مکان در آن، به کاربردن میزان لازم و رعایت شرایط سنی در تشویق باعث ایجاد اطمینان درونی در افراد، همچنین حاکم شدن روحیه نشاط بر فرد و ترغیب فراگیر در روند تربیت می‌گردد. بنابراین مربی و معلم لازم است برای تغییراتی چون: کاهش، رفع، جلوگیری، ایجاد و نگه‌داری و تقویت رفتارها از تشویق به عنوان عاملی مؤثر و ضروری در تربیت استفاده نماید.

ب) همچنین عامل مهم دیگر تمجید و توجه به فراگیران است، تمجید، وصف عامل و موضعی است که جنبه‌ی پذیرش و تأیید مربی را داشته باشد. توجه نمودن به فراگیر و رفتارهایش او را مورد تمجید، تعریف و تحسین قرار داده، نتیجه این توجه و تمجید آن است که فراگیر حس کند توسط مربی درک شده است، لذا ارتکاب اعمال ناپسند را قبیح

و زشت محسوب خواهد کرد.

ج) پاداش عامل و محرکی است بعد از پاسخ و گاهی مربی - والدین لازم است در پاداش مبالغه نموده و از این روش استفاده نمایند.

... وَالْحَزِينُ صَبْرًا لِّتَجْرِبَةٍ بِالْعَمَلِ مَا لَا يَكْفُرُونَ^۱

« ... البته پاداش کسانی را که صبر پیشه نموده‌اند، بهتر از آنچه عمل کرده‌اند، خواهیم

داد.»

در روش مبالغه در پاداش، در مقابل عمل مطلوب فراگیر، لازم است اقدامات کاربردی زیر انجام شود:

۱. دادن پاداش بیش از عمل و استحقاق فراگیر.
  ۲. ملاک قراردادن اعمال برجسته و شاخص، برای اعطاء پاداش.
  ۳. نادیده گرفتن ضعف‌ها.
- نتایجی که از این اقدامات حاصل می‌شود:
- الف) ایجاد انگیزه و رغبت در فراگیر.
- ب) ایجاد تلاش در فراگیر برای اصلاح خود و انجام عمل بیشتر و بهتر.
- ج) مطلوب واقع شدن مربی در نظر فراگیر (پذیرش).
- د) ماندن در راه تربیت (مهم‌ترین نتیجه).

۲-۲. روش « استفاده از مقررات »

یکی از راه‌های مقابله و اصلاح مشکلات رفتاری این است که مربی با ایجاد جو مطلوب در کلاس، قوانین و مقرراتی را در نظر گرفته و آنها را تبدیل به اصل نموده و

با تشویق به رعایت کردن فراگیران و ترغیب آنها، اصلاح تدریجی حاصل نماید. در زمینه کاربرد مقررات و قوانین، توجه به این موارد ضروری است:

۱. وضع مقررات به طور گویا، کوتاه، ساده و مثبت.
۲. تفهیم مقررات و اعلام یا در معرض دید قرار دادن آنها.
۳. مشارکت فراگیران در وضع آنها.

۲-۳. روش «ایجاد رفتار تازه»

* برای ایجاد رفتارهای تازه معمولاً از روش‌های مبنایی و اصولی باید استفاده نمود.

از این روش‌ها نیز می‌توان استفاده کرد:

الف) تقلید و سرمشق:

این روش برای تربیت رفتارهای ساده و اولیه، (بویژه در کودکان) کارآیی بیشتری دارد. در این روش، الگویی شاخص شده و آن با رعایت شرایط و بطور مطلوب، در محیط فرد، وارد می‌شود و فراگیر با مشاهده رفتار الگو آن را عیناً تکرار می‌کند، که پس از تکرار رفتار مطلوب، آن رفتار را باید تقویت نمود.

ب) روش‌های تفکیک پاسخ:

مربی به تقویت اجزایی از رفتار فراگیر می‌پردازد که مفید تشخیص داده شود و به اجزای نامربوط توجهی نمی‌کند.

ج) شکل دادن:

ابتدا اجزای رفتار مورد نظر را در فرد ایجاد کرده، سپس رفتار مورد نظر شکل دهی می‌شود. (مانند آموزش نماز)

د) زنجیره کردن: انتخاب رفتارهایی که قبلاً در خزانه رفتار فرد وجود داشته‌اند و ترکیب آنها با یکدیگر و ایجاد یک رفتار جدید و پیچیده‌تر.

۴-۲. روش «افزایش رفتار موجود»^۱

برای افزایش رفتار موجود می توان از راه های ذیل استفاده کرد:

الف) «تقویت مثبت»

روش تقویت مثبت یعنی این که بعد از پاسخ، محرکی وارد شود و آن محرک پاسخ را افزایش دهد. هر تقویت کننده می تواند یک پاداش باشد، اما هر پاداشی نمی تواند تقویت کننده باشد.

ب) «تعمیم» و «تمیز»

«تعمیم» یعنی اینکه گسترش پاسخ از محرک های اولیه، که در حضور آنها پاسخ داده می شود، به محرک های مشابه، در شرایط دیگر. به منظور جلوگیری از افراط در تعمیم و یا تعمیم نامناسب می توان از «تمیز» استفاده کرد، یعنی به فراگیر کمک نمود تا بین یک محرک و محرک های دیگر تمیز و تفاوت قائل شده، بداند که در مقابل چه محرکی باید پاسخ مقتضی را ارائه، و در مقابل چه محرکی نباید پاسخ دهد.

ج) «تقویت منفی»

یعنی خارج کردن محرک از موقعیت، به منظور افزایش رفتار مطلوب و بر خلاف تقویت مثبت یک محرک بیزار کننده از موقعیت خارج و یا تقلیل داده می شود. مثال: فراگیر با فردی دوست شده و او از وی تأثیر پذیرفته، حرکات زشت وی را تکرار می کند. مربی در این حالت رابطه فراگیر را با آن فرد قطع و در حقیقت این محرک را از موقعیت (مدار تربیتی فراگیر) خارج می کند.

---

۱. در تنظیم این بخش از کتاب های «مهارت های آموزشی و پرورشی»، دکتر حسن شعبانی؛ «شیوه های تغییر رفتار»، ریموند میلتن برگر؛ تغییر رفتار و رفتار درمانی نظریه ها و روش ها - دکتر سیف و ... استفاده شده است.

۵-۲. روش «نهاداری رفتارهای مطلوب»

روش «تقویت متناوب»

هرگاه رفتاری مطلوب و یا رفتاری تازه بر اثر تقویت مداوم ایجاد شود و یا افزایش یابد، لازم است مربی - والدین عامل تقویت را به تدریج کم کند، زیرا در مدار تربیت، تقویت متوالی یک رفتار نه جایز است و نه امکان‌پذیر. از طرف دیگر اگر رفتاری برای مدتی تقویت نگردد، آن رفتار کاهش یافته و یا از بین می‌رود یا به عبارت دیگر خاموش می‌شود. روشی را که برای جلوگیری از خاموشی یا نگره‌داری رفتار بکار می‌برند تقویت متناوب نامیده می‌شود.

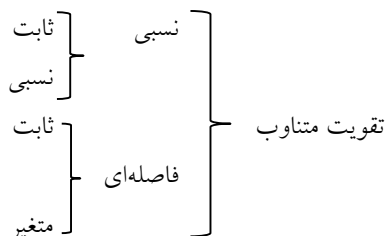
تقویت متناوب را به صورت **تقویت نسبی** و **تقویت فاصله‌ای** می‌توان بکار برد. هر یک از این انواع نیز ممکن است به صورت **ثابت** و **متغیر** بکار گرفته شوند.

در **تقویت نسبی ثابت**، عمل تقویت پس از تکرار تعداد معینی از پاسخ انجام می‌گیرد، مثلاً اگر مربی - والدین به فراگیر در ازای هر چند مرتبه نماز خواندن، امتیازی یا جایزه‌ای بدهد در واقع برنامه نسبی ثابت را بکار برده است، اما در **نسبی متغیر** از پیش معلوم نیست رفتار پاسخ دهنده در ازای چند پاسخ (نماز) تقویت می‌شود، در این روش، رفتار پاسخ دهنده، گاهی پس از انجام مقدار زیادی از رفتار و زمان دیگر پس از چند رفتار کم، تقویت می‌شود.

در **تقویت فاصله‌ای ثابت**، بجای تعداد پاسخ معین، پس از طی مدت زمان ثابتی، رفتار تقویت می‌شود. مثلاً ممکن است مربی - والدین در پایان هر هفته به خواندن نماز پاداش و جایزه دهد اما اگر او بجای پایان هفته، متناوباً در هر یک از روزهای هفته از فراگیر نماز خواندن را بخواهد، در این صورت او از **فاصله‌ای متغیر** استفاده کرده است. معمولاً تأثیر تقویت نسبی متغیر و تقویت فاصله‌ای متغیر، در نگهداری رفتار، از تأثیر

تقویت نسبی ثابت و تقویت فاصله‌ای ثابت بیشتر است.

برای نگهداری رفتارهای مطلوب از روش‌های دیگری هم می‌توان استفاده نمود.

۶-۲. روش «تقلیل یا محور رفتارهای نامطلوب»

برای این هدف از این روش‌ها می‌توان استفاده کرد:

الف) «خاموشی»:

رفتارهای نامطلوبی را که به هر دلیل در فراگیر شکل گرفته شده است با تلاش مربی

تقلیل و یا به کلی از بین بروند (با انواع تشویق‌ها، پاداش و ...)

ب) «تقویت رفتارهای مغایر»:

رفتار مطلوبی که مغایر با رفتار نامطلوب است تقویت می‌شود. مثلاً فراگیری که به دروغ‌گویی و یا صحیح نخواندن نماز عادت کرده است، هر وقت که راست بگوید و یا صحیح نماز بخواند بلافاصله مورد تقویت قرار می‌گیرد. اما در مقابل دروغ‌گویی و یا صحیح نخواندن نماز، ابراز نارضایتی شود.

ج) «سیری» یا «اشباع»:

گاهی اوقات این روش کاربرد مؤثری دارد در این روش رفتار نامطلوب (اصرار بر مصرف یک نوع خوراکی مانند کمپوت آناناس) برای مدتی تقویت می‌شود تا اشباع گردد که معمولاً این تقویت، موجب کاهش فراوانی یا نیرومندی آن شده، پس از مدتی فرد به سیری می‌رسد. این روش بر خلاف روش تنبیه، معمولاً دارای عوارض جانبی نامطلوب نمی‌باشد.

البته به این نکته مهم باید توجه کرد که در این روش، یک رفتار مطلوب باید جایگزین رفتار نامطلوب شود.

(د) «تنبیه»:

در این روش، معمولاً یک محرک بیزارکننده و عامل نامطلوب بلافاصله پس از یک پاسخ نامطلوب، یا عمل ناهنجار، ارائه شده تا موجب کاهش، یا ترک و محور رفتار نامطلوب گردد.

هدف تنبیه: آگاه کردن فراگیر از زشتی کاری که انجام داده است. تنبیه و مجازات برای توقف، کنترل و جلوگیری از نامطلوب‌هاست به عکس، پاداش که برای تحریک و اکتساب و ایجاد رفتارهای مطلوب است.

عوامل مؤثر در انتخاب چگونگی تنبیه:

شخصیت مربی، شخصیت فراگیر، روابط مربی با فراگیر، روابط مربی با دیگر افراد آن محیط، میزان سن و نوع فراگیر.

با توجه به این ۶ مورد، نوع و شیوه بکارگیری تنبیه بگونه‌ای باید انتخاب شود که به آنها آسیب وارد نشود، گاهی عوارض تنبیه غیر قابل جبران است.

تنبیه بدنی:

از تنبیه بدنی باید پرهیز نمود.

قال ابی الحسن موسی Φ : لا تضربوا الحرة ولا العبد^۱

او را نزن بلکه با او قهر کن ولی نه به مدت طولانی»

مسائل مورد توجه در تنبیه:

۱. وجه به نیازهای فراگیر که عامل رفتار نامطلوب شده و تأمین آنها.

۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۹۹.

۲. تفاوت های فردی .

۳. استفاده به ندرت تنبیه توسط مربی و پس از استفاده از روش های مثبت.

۴. هنگام خشم اجتناب شدید مربی از تنبیه.

۵. تفهیم علت تنبیه (که معمولاً علت تنبیه، دور شدن فراگیر از اهداف تعلیم و تربیت و یا عدم انجام وظایف، تکالیف، انتظارات و توقعات مربی و یا والدین، محسوب می شوند).

* معمولاً تنبیه آخرین طریق تربیتی است. چرا که عدم رعایت موارد فوق توسط مربی - والدین، ممکن است فراگیر - فرزند را به سکوت، کناره گیری، دور شدن، تنفر و مبارزه گرایش دهد. در مجموع آثار و عواقب تنبیه مثل تقویت قابل پیش بینی نیست، زیرا در بسیاری از مواقع تنبیه، باعث محو رفتار فراگیر نشده، بلکه ممکن است سبب واپس زدن آن گردیده و رفتار نامطلوب تری جایگزین رفتار تنبیه شده، بشود و رفتار پرخاشگرانه ای را از خود بجا بگذارد. البته این هشدار به این معنی نیست که هرگز نباید از تنبیه استفاده کرد.

* تنبیه صحیح از هنرهای یک مربی است.

ه) «محروم کردن»:

مربی، فراگیر را به خاطر انجام دادن رفتاری نامطلوب از دریافت تقویتی (مانند محبت، توجه، پول توجیبی و بطور کلی چیزی که برای فراگیر اهمیت دارد و آن را دوست می دارد) محروم می سازد. مثل بیرون کردن فراگیر از کلاس (اگر فضای کلاس برای فراگیر مطلوب باشد).

و) «جریمه کردن»:

این روش یعنی کسر کردن مقداری از تقویت کننده بخاطر رفتار نامطلوب مانند:

کسر کردن نمره از فراگیر به علت عدم رعایت مقررات کلاس یا محیط آموزشی، کم کردن از پول توجیبی و....

ز) «اعمال انزوا»:

اگر فراگیر، حقوق، امنیت و وحدت محیط را به مخاطره انداخت یکی از شیوه‌های مقابله با آن منزوی نمودن فرد است و مهم این که برای استفاده از آن باید به تفاوت‌های فردی توجه نمود.

محاسن اعمال انزوا:

توجه به زشتی عمل خود که او را مستوجب کیفر انزوا کرده است، رفع عامل مخل از محیط، رفع حالت تعرض و تنش درونی بر اثر دوری از محیط و جمع.

معایب اعمال انزوا:

بریدگی از محیط (بویژه خانواده)، طرد شدن و فرار، شدیدتر شدن حالت تعرض به رشد اجتماعی فرد توسط محیط، خلل وارد شدن. پس از وصول به اهداف روش اعمال انزوا معمولاً فرد سومی باید واسطه شده، فرد را به محیط، برگرداند و پیوند دهد. لذا وجود فرد سوم (که خود از عوامل تربیتی است) در اعمال انزوا ضروری می‌باشد.

۷-۲. روش «بی‌توجهی به رفتار نامطلوب»

نادیده گرفتن اعمال و حرکات غیرحاد مانند رفتارهای عادی و معمولی. بعضی رفتارها نامطلوب هستند ولی ناهنجار نیستند و هنوز به مرز رفتارهای غیرعادی نرسیده‌اند و در طبقه خطا و اشکال و اشتباهند و نه در طبقه انحراف و شکستن هنجارهای اجتماعی، و به مرحله ضد ارزشهای فکری و فقهی نرسیده‌اند.

گاهی توجه به این رفتارها، باعث حریص شدن به تکرار شده و به «حسن و قبح‌ها» آسیب رسانده، ممکن است تثبیت شوند، در این حالت ضمن نادیده گرفتن این نوع

رفتارها، لازم است به تقویت تفکر صحیح، اصول ارزشی و انگیزه‌های درونی پرداخت.
(استفاده از روش عفو)

در مجموع، مربی لازم است در این روش به چهار نکته توجه داشته باشد:

۱. اشکالات، اشتباهات و خطاهای فراگیر نادیده گرفته شده و اغماض گردد. (روش
مبالغه در عفو)

۲. سریعاً نسبت به خطا مجازات صورت نگیرد، بلکه به فراگیر فرصت داده تا به
اشتباه خود پی برده و نسبت به اصلاح و رفع آن اقدام نماید و در حقیقت زمینه برای
تربیت درونی مهیا شود.

۳. ضمن بررسی علت رفتار، رفع اشکال شود. یعنی تقویت تفکر صحیح گردد (چرا
که منشأ اشکال در این رفتارها را معمولاً باید در تفکر صحیح جستجو نمود).

۴. عمل و یا عکس‌العمل مربی نباید مساوی و برابر رفتارهای فرد قرار گیرد و مربی
و والدین فراگیر را با اولین اشتباه، مجازات نمایند و به هرگونه تغییر، پیشرفت و تحرک
مطلوب فرد پاسخ مثبت داده شده و نسبت به بعضی از رفتارهای نامطلوب واکنش نشان
دهد یعنی اینکه مربی با فراگیر با فضل برخورد نماید (بیش از رفتار، پاداش داده و کمتر
از رفتار مجازات کند) و نه با عدل و ظلم (عدل یعنی به میزان رفتار پاداش و مجازات
نمودن و ظلم یعنی کمتر از رفتار مطلوب پاداش داده شود).

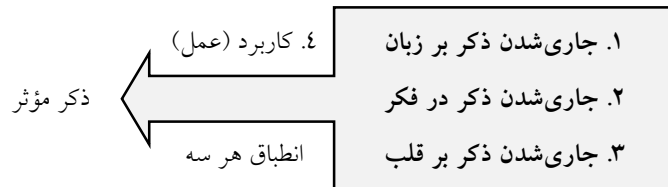
لازم است یادآوری شود که برای جلوگیری از رفتار نامطلوب معمولاً از روش‌های
مبنایی و اصولی استفاده می‌شود. همچنین روش‌هایی چون «ساختن ظاهر»، «ساختن باطن» که
در ادامه روش‌های رفتاری ذکر شده است، نیز برای این هدف تربیتی کاربرد دارند.

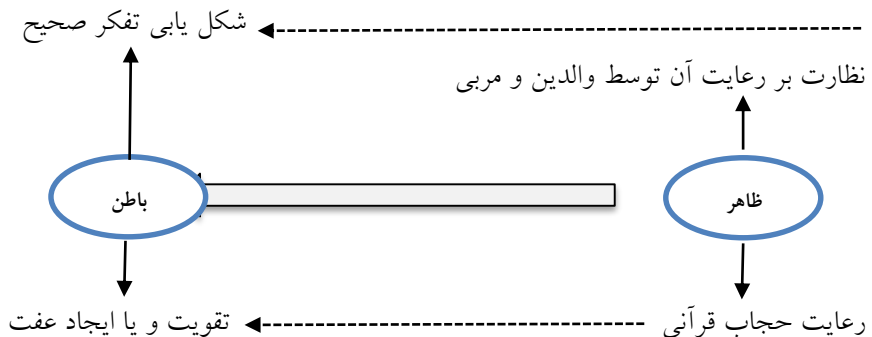
۸-۲. روش «ساختن ظاهر»^۱

یکی از روش‌های تغییرات درونی و باطنی این است که از ساختن ظاهر استفاده شود. مانند نوع لباس (برهنگی - پوشیدگی) و آرایش مو و صورت (فرهنگ اسلامی - فرهنگ غربی) که بر احساسات و درون اثرگذار است، و یا ذکر زبانی که بر درون تأثیرگذار است.

دست آورد ساختن ظاهر، این است که درون و باطن انسان تغییر یافته، شکل یابی می‌شود مانند: مواظبت بر نگاه، خوب حرف زدن، کلیه اعمال و آداب و معاشرت اگر به شکل خوب و صحیح تنظیم شوند در مؤدب شدن فرد اثر می‌گذارند. در همه‌ی ادوار، بویژه در دوران کودکی و تا پایان دوران نوجوانی، این اصل کاربرد زیادی دارد.

دروغ بد است، لذا دروغ نگو و راست بگو

در مجموع در این روش، انواع رفتارها و گفتارهای فراگیر بطور مطلوب و صحیح

۱. برگرفته از کتاب نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، دکتر خسرو باقری - با تصرف و تلخیص.

تنظیم می شوند تا پس از مدت زمانی، درون فرد (افکار و عقاید و نگرش او) نیز مطلوب می شود، یکماه روزه‌ی ماه مبارک رمضان تمرین برای این منظور است.

* این روش، برای ساختن ظاهر، روش مستقیم بوده، و برای ساختن درون، غیرمستقیم محسوب می شود.

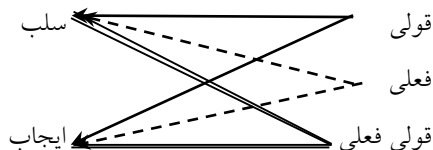
در این روش با تشویق و ترغیب می توان به «ساختن ظاهر» کمک نمود. البته باید مواظب بود که پاداش حالت باج‌خواهی و یا عادت پیدا نکند، بهتر است فرد را نسبت به مطلوب بودن عمل و فواید آن توجیه نمود و به او بیش داد.

* از این روش «ساختن ظاهر»، در علم اخلاق و تهذیب نفس، زیاد استفاده می شود.

کاربرد این روش به اشکال مختلف زیر امکان پذیر است:

الف) روش تلقین به نفس

این روش دارای سه جزء «قولی»، «فعلی»، «قولی - فعلی» بوده و از حیث سلب و ایجاب مطرح می گردد.

- در تلقین قولی از جهت سلب (تلقین منفی یا نهی کردن) مانند: پرهیز از نزاع با مردم و پرهیز از زور گویی به دیگران. در این روش تربیتی، وادار نمودن خود به سکوت در مواقع نزاع، محور عملی می باشد.

- در تلقین فعلی از جنبه‌ی سلبی، هدف، محو نمودن فعل نامطلوبی است که در درون تأثیر گذاشته است مثل با تکبر راه نرفتن.

- در تلقین قولی - فعلی از جهت سلبی، انجام ندادن نماز به قصد رضایت غیر خدا.
 - در تلقین قولی و از جنبه ایجاب، امر نمودن فراگیر به تلقین مثبت و یا اینکه به خودگفته شود: «من می‌توانم.» مانند: جاری نمودن ذکر خداوند در صحنه‌های مختلف و هنگام وسوسه شدن و بروزحالات شهوانی و یا حالات منفی دیگر، ذکر گفتن و استفاده از آن با توجه به زمینه مورد ابتلا و نیاز.

- در تلقین فعلی و در جنبه ایجاب، فعل مطلوب بدون ثبات، بر جوارح و ظاهر فرد جاری می‌شود تا در وی تثبیت شده، پایدار گردد مانند: با تواضع برخورد نمودن و تباکی کردن در ذکر مصائب.

- در تلقین قولی - فعلی و از جهت ایجاب، باید گفت فرازهای نماز، ایستادن(قیام) - خم شدن (رکوع) و ... آمیخته‌ای از تلقین قولی و فعلی است. مثلاً ذکر تشهد در نماز، تلقین قولی است و نشستن در پیشگاه خداوند تلقین فعلی می‌باشد و کل تشهد تلقین قولی - فعلی است.

* این روش برای خودسازی مفید بوده و برای فراگیر هنگامی از آن باید استفاده نمود که زمینه برای پذیرش تلقین وجود داشته باشد و در مکالمات، بهتر است قبل از پیام اصلی، در جمله لفظ: «آیا می‌توانی؟» بکارگیری شود مانند: «آیا می‌توانی زیبا سخن بگویی؟» «آیا می‌توانی صحیح نماز بخوانی؟»

ب) روش تحمیل به نفس

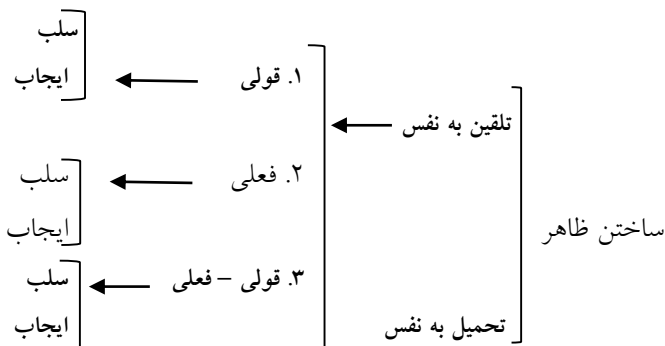
در این روش، واگذاری عمل به فراگیر است بطور مداوم، تا پس از تکرار آن، درون به کنترل درآید. زمانی که نوعی عدم تمایل و اکراه درونی در فرد نسبت به یک موضوع خاص، وجود داشته باشد و در حقیقت زمینه‌ی خواستن در فرد فراهم نباشد، مربی اعمالی را به طور مداوم به فرد واگذار می‌نماید تا بعد از تکرار عمل، فرد تحت کنترل

درآمده و به موازات کنترل، در او رغبت ایجاد شود. مانند روزه. میل به تحمل گرسنگی در انسان وجود ندارد اما روزه وضع گردید تا انسان توان کنترل نفس خود را یافته و در ورطه گناه و آلودگی نیفتد و یا مانند: نماز صبح یا اول وقت که فراگیر به آن عقیده دارد ولی نمی خواند که باید آنرا به شکل مناسب به او تحمیل نمود.

* دامنه این تحمیل بر اعمال بوده و بر عقیده، افکار و ایمان نمی توان از روش تحمیل استفاده نمود. به طورمثال، بدون عقیده به نماز نمی توان آن را بر فرد تحمیل نمود. پس از ایمان آوردن، و اعتقاد به نماز، عمل عرضه شده و تحمیل می گردد. مانند: در مدارس ابتدایی و راهنمایی برگزار کردن نماز جماعت، تا افرادی که در خانه نماز نمی خوانند، نماز خوان شوند و یا بردن فراگیر به مسجد برای اقامه نماز تا اهل مسجد رفتن گردد.

* در این روش اگر تحمیل، مطلوبیت درونی نسبت به عمل را از بین ببرد، از آن نباید استفاده کرد چرا که ممکن است، فرد تغییر جهت کلی داده و به ضدیت برسد. مانند: بعضی مریبان و خانواده های مذهبی که بر اثر تحمیل رفتارها (قبل از تشکیل نگرش و عقیده) فراگیر و فرزندان خود را بی تفاوت، ضد دین و ... می سازند. هنگام دعا و عبادت پس از خسته شدن، تحمیل دیگر جایز نیست. گاهی هنگام دعا و زیارات، صرف ساعت های زیاد، باعث زدگی شده و روحیه نشاط اولیه ی دعا و زیارت از بین رفته، این دعا و زیارت دیگر محرک نخواهد بود. یا بردن کودکان، برای مدت طولانی، در جلسات مذهبی بزرگسالان.

۹-۲. روش «ساختن درون و باطن»

همانگونه که در روش‌های مبنایی و اصولی تبیین شد در این روش سعی مری بر آن است که طرز تلقی فرد را از امور دگرگون کرده تا به موازات آن رفتارهای متناسب با تغییر نگرش از او ظاهر شود. آنچه در این روش لازم است مدنظر قرار گیرد، این است که مری به دادن علم اکتفا نکند که آنچه باعث تغییر در رفتارها خواهد شد، ایجاد نگرش است نه دادن آگاهی صرف.

و در مجموع تغییر باطن، باعث تغییر ظاهر می‌شود. اگر ظاهر اشکال دارد (گفتارها خوب نیستند، حجاب ایراد دارد، فساد دیده می‌شود و...) علت را باید در درون جستجو کرد (رنگ رخساره نشان می‌دهد از سرّ درون).

*موضوع بسیار مهم این است که این روش با روش قبلی، ساختن ظاهر، موازی هم هستند و نه مخالف، و از هر کدام باید در جای خود استفاده نمود و این دو روش در تربیت کاربرد زیادی داشته و مفید هستند.

لازم به ذکر است در این راستا سه نظریه مهم وجود دارد:

نظریه اول: فقط ظاهر و رفتار باید مورد پسند و مطلوب شوند و بیشترین تلاش طرفداران این نظریه به ظاهر پرداختن و زیبا جلوه دادن رفتارهاست و در صورت غفلت از درون معمولاً فراگیر به: نفاق، بی‌هویتی و کسب لذات و ... گرایش می‌یابد.

نظریه دوم: ظاهر، هر طور که باشد مهم نیست، رفتار بر هر شکلی که باشد اهمیتی ندارد، حتی در عمل فساد هم بود اشکالی ندارد، مهم اینست که فقط باطن، با صفا باشد که در این حالت، پس از مدتی، فساد ظاهری، درون را هم فاسد می‌کند، یا اینکه، فرد التقاطی می‌شود، و یا در نهایت راه را اشتباه می‌رود (= ضلالت، مانند: سیره و شعار فرقه‌های صوفیه و دراویش و ...)

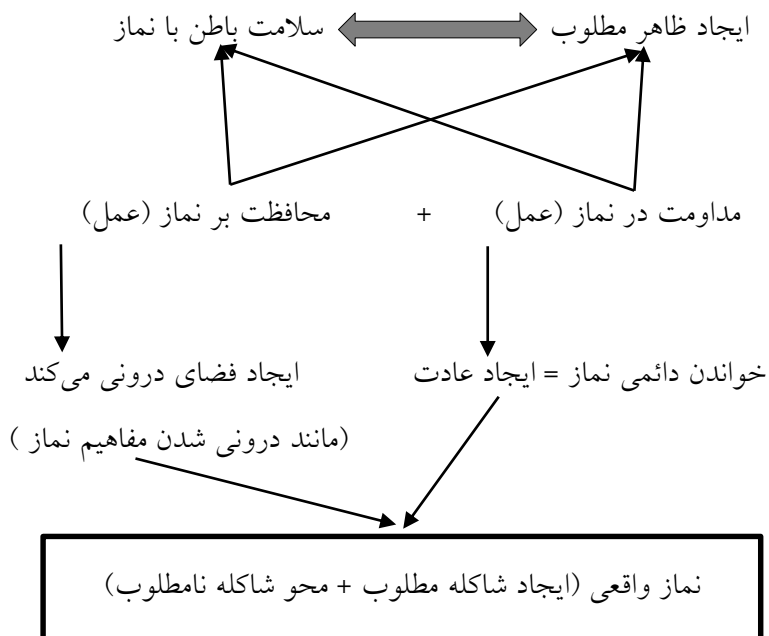
نظریه سوم: به هر دو باید پرداخت و با طرح و برنامه مشخص و در این حالت است که تربیت انسان کامل می شود.

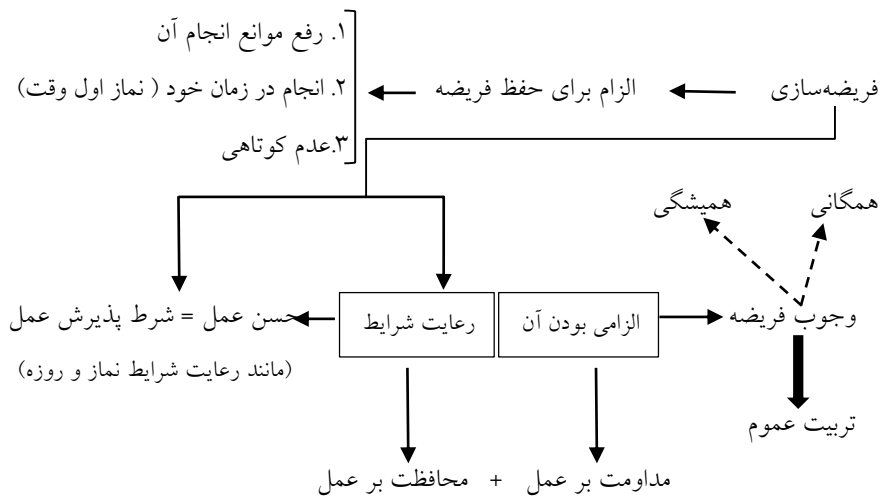
برای ساختن درون و باطن لازم است از روش های مبنایی مذکور در بخش اول استفاده شود.

۱۰-۲. روش «فریضه سازی»

فریضه از دو جنبه ی «الزامی بودن» و «رعایت شرایط» برخوردار است. الزامی بودن حکم باعث مداومت بر عمل شده و هدف آن تربیت عموم می باشد و از آن رو که واجبات همیشگی و همگانی هستند، رعایت شرایط باعث محافظت بر عمل می شود و شرط پذیرش عمل، حسن عمل است. این دو جنبه به موازات هم باعث حسن رفتارها و تربیت در فرد می شوند.

مثال در مورد نماز: در نمودار ذیل مشخص می باشد:

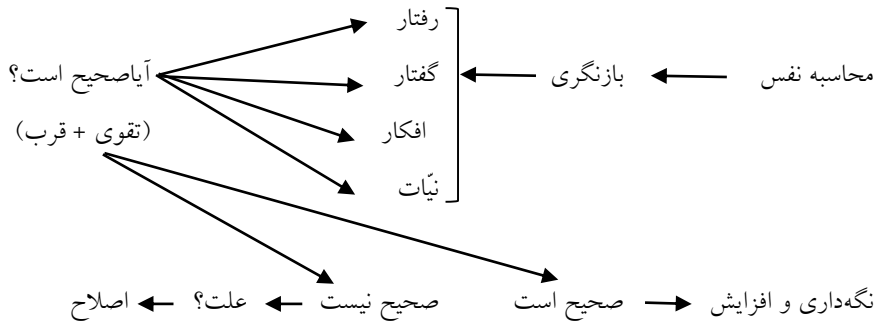

۱۱-۲. روش «محاسبه‌ی نفس»

فرد در روش محاسبه‌ی نفس، صحت گفتار، نیات، اعمال و رفتار خود را مورد بازنگری قرار می‌دهد. این بازنگری اگر به عنوان محور زیست روزانه قرار بگیرد، فرد همیشه در حال خودیابی است و این نقطه‌ی آغاز تعلیم و تربیت است و خروج از خود فراموشی و موفق شدن در زیست روزانه.

اصل وجود نماز و روزه با هدف بازنگری در اعمال است. در محاسبه‌ی نفس ملاک محاسبه تقواست و انجام اعمال به نیت تقرب به او. انجام اعمال برای او و دخالت دادن او در زندگی با نیت صادق، فرد را به حسن عمل می‌رساند. ملاک دیگر، دوام عمل است و به پایان بردن یک عمل. حسن عمل و دوام آن باعث می‌شود فرد عمل نیک خود را استمرار بخشد و از آنجا که ملاک و مبنای آن تقوی است، استمرار در عمل و کثرت آن برای فرد دوری از خطا را نیز حاصل نموده و نهایتاً تربیت حاصل می‌شود. در این راستا و به موازات کثرت عمل، فرد لازم است از زیاد شمردن خوبی‌ها پرهیز نموده و بدی‌های خود را کم بیند.

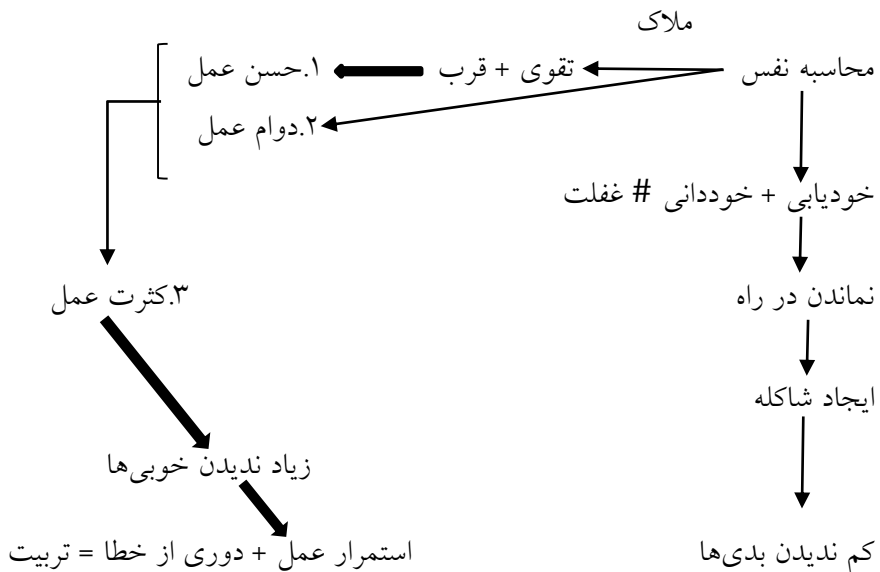
﴿...لَقَدْ لَقِيَ الْمَکْرَهُ حَتَّىٰ لَمَّا أَخَذَتْ لِذَٰلِكَ الْقُرْآنِ﴾

... تقوای الهی پیشه کنید، و هر کس باید بنگرد تا برای فردایش چه چیز از پیش

فرستاده؛ و تقوای الهی داشته باشید ... (حشر/۱۸)

امام صادق (ع): «إِنَّ مَأْمَنَ لِمَنْ يَتَّقِي نَفْسَهُ فِي كَلْبِهِ»^۱

نیست از ما، کسی که هر روز به حساب خود رسیدگی نکند.

۱. کلینی، محمدبن یعقوب، کافی، ج ۲، ص ۴۵۳.

۱۲-۲. روش «آراستن ظاهر»

در این روش مربی در افعال تربیتی، روابط خود را با فراگیر به صورت مطلوب و آراسته تنظیم می‌نماید. در این صورت در فراگیر ایجاد میل نموده، پس از آن، نهایتاً باعث پذیرش مربی از سوی فراگیر شده و بستری لازم برای تربیت فراهم می‌شود.

در این روش، در روابط و آداب معاشرت، حفظ جذابیت مربی در نظر فراگیر لازم است. (جذابیت در نظر فراگیر مطرح است نه در نظر مربی).

* برای استفاده از این روش باید مربی - والدین:

الف) از نظر برخورد، روابط، آداب و معاشرت در دیدگاه فرد، خوب و جذاب بنظر برسند.

ب) ظاهر و اندام آنان ناهنجار نبوده و آراسته و زیبا و تمیز جلوه کنند.

۱۳-۲. روش «تزیین کلام»

کلام و ادبیات مربی وسیله و ابزار افعال تربیتی اوست و همچنین نمود شخصیت و هویت او و الگو بودن برای فراگیر. کلام مربی نه تنها وسیله‌ی افعال تربیتی است بلکه وسیله‌ی رسیدن به اهداف تربیتی نیز می‌باشد. با توجه به این نکته، کلام مربی لازم است از دو ویژگی مهم برخوردار باشد:

۱. مربی کلامی بگوید که اثربخش بوده و از طرف فراگیر زیبا جلوه نماید و پذیرش شود. در حقیقت کلام زیبا برای اثرگذاری زیبا در فراگیر است و باعث حرکت فکر در وی می‌شود. همانطور که خداوند تزیین کلام را در قرآن کریم بسیار به کار برده است. (با ایجاد سؤال و ...)

۲. استراتژی مربی در انتخاب نوع کلام علاوه بر آن که در آن خوشایند بودن فرد رعایت می‌شود، باید با توجه به اهداف تربیتی او تنظیم گردد. (دقت شود)

۱۴-۲. روش «توبه»

توبه یعنی بازگشت. عده‌ای به گناه ارتکاب معاصی و گناه، پشیمان و از آن رویگردان می‌باشند خداوند نیز آنگاه که بنده به زشتی عمل خود واقف می‌شود، توبه‌ی وی را می‌پذیرد و او تَوَّاب است و قابل التَّوْب.

از مفهوم لغوی توبه برای تعلیم و تربیت فرد دو نکته را می‌توان اقتباس نمود:

الف) بازگشت مربی به سمت فراگیر هنگام خطا و انحراف و همراه همیشگی او بودن

ب) بازگشت دادن فراگیر به سمت مسیر اصلی و رها نکردن او

در این روش پنج موضوع قابل طرح می‌باشد:

۱. مربی والدین به فراگیر توجه کرده و ارتباط خود را با وی قطع ننمایند بویژه ارتباط عاطفی خود را.

۲. رفتن او به سمت فراگیر به منظور آگاه کردن وی نسبت به زشتی رفتارش، بدین منظور که زشتی عمل را به او نشان داده و عواقب آنرا برای وی تشریح کنند.

۳. فراگیر را به مسیر برگردانده و از تکرار عمل جلوگیری نمایند. (یعنی برقرار بودن ارتباط تربیتی)

۴. پس از بازگشت فراگیر، قبول خطا و عذر نموده و رابطه مربی - والدین با وی هم‌چون قبل باشد.

۵. مربی - والدین پس از بازگشت، فراگیر را سرزنش و ملامت ننمایند.

۱۵-۲. روش «تبشیر»

خداوند مربی مطلق است و مبشّر. پیامبر اکرم/ نیز یک مربی است و مبشّر. قرآن در آیات زیادی به این موضوع پرداخته است. معلم نیز چون یک مربی است، مبشّر است. لازم است در محور تربیت فراگیر (بایدها و نبایدها) ایجاد تکلیف نموده که آن باعث کراهت

نفس می‌گردد و کراهت نفس عدم رغبت در فراگیر را در پی خواهد داشت. حال، فراگیری که باید‌ها و نبایدها و تکالیف را پذیرفته و آماده‌ی پذیرش تربیت گردیده، باید به بشارتی پاداش داده شود تا تمایل و رغبت او در طی مسیر تربیت افزوده شده، به طی مسیر امید پیدا نماید.

بشارت فراگیران باید متناسب با میزان درک و فهم آنها باشد، همانگونه که خداوند نیز متناسب با درک انسان‌ها آنها را تبشیر می‌نماید. تبشیر قبل از انجام اعمال تربیتی و یا همراه آنها است و اثر آن عمیق بوده به خلاف تشویق که معمولاً بعد از عمل است و در برابر انجام عمل، و سریع‌الاثرا بوده، و بخاطر عمل در گذشته است، در سنین کم بشارت‌ها باید عینی، مشخص و کوتاه مدت باشند و در سنین بزرگسالی مفهومی و بلند مدت. (مانند وعده بهشت)

۱۶-۲. روش «تعلیم حکمت»

مربی لازم است ابتدا نیروی عقل فراگیر را با وقایع، اشیاء، رویدادها، مفاهیم و حقایق مواجه نموده و آنها را زمینه‌ای برای تفکر وی قرار دهد. سپس بستری فراهم آورد تا اندیشه‌ی فراگیر به جریان افتد. سپس نوع نگاه و اندیشه‌ی وی به مفاهیم و حقایق مورد ارزیابی مربی قرارگیرد. و در گام بعد، مربی با استدلال، اندیشه‌های غیر صحیح وی را به اندیشه و فکر صحیح تبدیل نماید. در نتیجه، از تکرار این روند، نیروی عقل در فرد شکوفا و ثابت و به صورت یک نهاد کارساز، در می‌آید.

۱۷-۲. روش «موعظه حسنه»

اثر موعظه گاهی ممکن است باعث تشدید شدن رفتار نامطلوب، و عناد و مخالفت شود و لذا در تعلیم و تربیت اسلامی مربی در محور موعظه‌ی حسنه یا موعظه‌ی اثرگذار،

مواردی را لازم است مدنظر داشته باشد:

۱. موعظه باید بر مبنای عقیده سالم مربی و فراگیر باشد.
۲. مربی خود از عمل صالح برخوردار بوده و الگوی صحیح از نظر عملی باشد.
۳. فراگیر از موعظه به حسن نیت مربی پی ببرد.
۴. بیان موعظه، نرم، زیبا و مثبت بوده و متناسب با ادبیات فراگیر ارائه شود.
۵. پس از فراهم آوردن شرایط لازم، موعظه صورت گیرد تا باعث پذیرش آن از سوی فراگیر گردد.
۶. در غیر موارد ضروری موعظه در جمع صورت نگیرد.

۱۸-۲. روش «یادآوری نعمت‌ها»

مربی لازم است فراگیر را به خودنگری رسانده و وی را از غفلت خارج نماید. تا نعم الهی و مواهب او و مجموعه‌ی داشتن‌های خود را دیده و شکر نعمت کند. شکر مقدمه‌ای است برای بهره‌وری بیشتر از نعمت‌ها و مواهب موجود و بهره‌مندی از آنها.

۱۹-۲. روش «عبرت‌آموزی»

در این روش ایجاد نگرش صحیح نسبت به پدیده‌های پیرامون، اقوام، تاریخ و ملل گذشته ضروری است. حاصل این نگرش، اندیشه در عمق مسائل و کشف رموز نهفته در آنها و دریافت حقایق می‌باشد. (داستان‌های قرآن نیز برای عبرت‌آموزی است).

۲۰-۲. روش «تزکیه»

در این روش مربی باید توجه فراگیر را به کنترل امیال و تسلط برهوی و هوس‌ها نماید (بسیاری از فیلم‌ها و سریال‌ها و ... بر خلاف این روش می‌باشند) چرا که بر عقل اثر نامطلوب گذاشته می‌توانند آن را در تشخیص به اشتباه اندازند و فرمان به انتخاب

باطل دهند، لذا تزکیه ضامن سلامت عقل است. در این روش مربی باید آفات عقل را بیان دارد. مانند: عجب (که همان خود برترینی و کمتر دیدن دیگران است و بر نگاه فرد نسبت به خودشناسی اثر سوء می‌گذارد)، خشم و غضب (که ایجاد عدم تعادل می‌کنند، بر خلاف عقل، که کار آن ایجاد تعادل است).

۲۱-۲. روش «ابراز توانایی‌ها»

در این روش مربی - والدین، نهادهای درونی، استعدادها و توانمندی‌های فراگیر را به او نشان می‌دهد که در اثر آن فرد در خود احساس عزت خواهد کرد و در نتیجه فرد بخود خواهد گفت: «من مجموعه‌ای از توانمندی‌ها دارم، پس می‌توانم»، و لذا در این رهگذر نیروی رشد دادن به خود، در فراگیر ایجاد می‌شود، که این دست آورد بسیار مهمی است.

در این راستا فراگیر توانمندی‌هایش را از خدا دانسته، آنها را نعمت می‌شمرد و در بالفعل کردن آنها تلاش نموده، احساس عبد بودن به وی دست داده، شکر خداوند کرده، در خود احساس «عزت» می‌نماید و در مقابل شکر، عجب است و آن بر اثر از خود دانستن توانمندی‌هاست و نتیجه‌اش جاه‌طلبی و ظلم است که در نهایت فرد به «ذلت» می‌رسد. (ذلت #عزت)

۲۲-۲. روش «انذار»

انذار یعنی آگاه نمودن فراگیر نسبت به احتمال عواقب سوء رفتارش در آینده. که در این روش مربی قبل از مجازات نسبت به نوع رفتار فراگیر، او را آگاه می‌کند و چنانچه فراگیر آگاهانه و از روی تعمد، خطاکند، آنگاه مجازات می‌شود و نسبت به رفتارهایی که به فراگیر آگاهی داده شده و فراموش کرده، مجازات می‌شود.

۲۳-۲. روش های دیگر:

در این فصل مهم ترین روش ها بیان شد، مربیان و والدین برای اطلاع از روش های دیگر مانند: روش تغافل، مجازات به قدر خطا، روش تکلیف به قدر وسع، روش ابتلاء، روش تحریک ایمان، روش مواجهه با نتایج اعمال، روش اسوه سازی و ... می توانند کتب تألیف شده در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی را مطالعه نمایند.

فصل سوم

اصول اداره کلاس‌های تربیتی

آنچه در فصل سوم می‌خوانیم:

۱. توان تربیتی	۹. آماده‌سازی
۲. نحوه و شیوه بکارگیری یک روش تربیتی	۱۰. محتوای تدریس
۳. شناخت فراگیر	۱۱. جذابیت‌ها
۴. ارتباط	۱۲. محرک‌ها
۵. جریانات حاکم بر مدار یک کلاس	۱۳. شکل‌دهی ذهن فراگیر با نماد
۶. آشنایی و استفاده از ادبیات فراگیر	۱۴. مشارکت فراگیر
۷. رعایت نظم	۱۵. ایجاد روحیه نشاط در کلاس
۸. معارفه	۱۶. بازنگری

۱. توان تربیتی

۱-۱. تعریف

به وجود آمدن مجموعه‌ی توانایی‌ها در مربی تا به وسیله‌ی آن بتواند همراه با نظام تربیتی خویش که قبلاً مشخص نموده، و با برنامه‌ی تربیتی تعیین شده، موضع تربیتی مناسب را اتخاذ نموده، فراگیر را در مدار تعلیم و تربیت خود قرار داده، او را در راستای اهداف تعلیم و تربیت جهت داده تا در نهایت، تغییرات، ساخت، رشد و تربیت حاصل شود؛ در نتیجه مربی برای به اجرا در آوردن روند تعلیم و تربیت و به کار بردن روش‌های تربیتی به توان تربیتی نیازمند است.

اگر مربی از توان لازم برخوردار نباشد، نمی‌تواند از روش‌های تربیتی به طور صحیح استفاده نموده (مانند بسیاری از والدین)، آنها را به کارآیی برساند و نتایج مطلوب نیز حاصل نخواهند شد.

۱-۲. عوامل مؤثر در توان تربیتی:

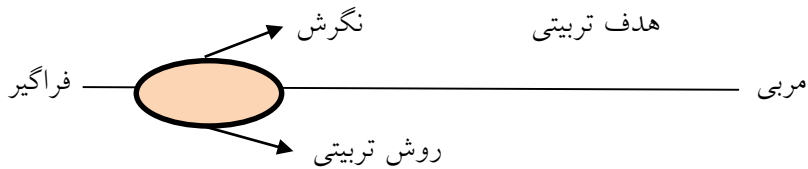
۱. برخوردار بودن از مجموعه ویژگی‌های درونی از نظر عقیدتی، فکری، اخلاقی و ...
۲. آگاهی از علوم و فنون تعلیم و تربیت و اطلاع کافی از علوم تربیتی مؤثر در تعلیم و تربیت فراگیر مانند: علوم اخلاق، کلام، فقه، روانشناسی، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی.
۳. توان برقراری ارتباط عاطفی، جو عاطفی و جو حسن و قبح.

۴. توان مطلوب و مقبول نمودن خود و مورد پذیرش واقع شدن در نظر فراگیر.

۲. نحوه و شیوه بکارگیری یک روش تربیتی

مربی ابتدا یک موضوع یا مفهوم و یا بطور کلی آنچه فراگیر باید انجام دهد را مشخص می‌کند. (مانند نماز، حجاب، تحصیلات، فرهنگ، آداب معاشرت یا ...). سپس یک هدف تربیتی را انتخاب می‌کند. (اهداف تربیتی عبارتند از: ایجاد، افزایش یا تقویت، نگهداری یا حفظ، جلوگیری، تقلیل یا کاهش یا محو یک رفتار) و در مرحله سوم نسبت به آنچه فراگیر باید انجام دهد (مانند نماز)، در وی نگرش لازم ایجاد می‌کند. مرحله چهارم بکارگیری روش انتخاب شده است که با توجه به موقعیت و شرایط مناسب وی را برای رفتار مورد انتظار ترغیب و تحریک می‌نماید.

۳. شناخت فراگیر^۱

۳-۱. یکی از ضروری‌ترین وظایف مدرس شناخت فراگیر است، لذا در تدریس باید سطح فهم و توانایی‌های ذهنی، علاقه و نیازهای فراگیر و ... را در نظر گیرد.

۳-۲. زمینه‌های شناخت:

برای مدرسین، دبیران، معلمان، مربیان و ... شناخت فراگیر در زمینه‌های مختلف، لازمه تعلیم و تربیت است، این زمینه‌ها عبارتند از: برنامه تربیتی و سیر رشد فراگیر،

۱. مراحل شناخت (برای ازدواج نیز جاری است): الف) مقدمات آشنایی ب) آشنایی کلی ج) شناخت کلی د) شناخت اجمالی ه) شناخت اصولی و) شناخت تکمیلی

تمایلات، نیازها، خواسته‌ها، استعدادها، توانایی‌ها، خصوصیات و خصلت‌های اخلاقی، سوابق اجتماعی و ...

۴. ارتباط

بعضی از مدرسین (دبیران، مربیان و معلمان) به تأثیر فرآیند ارتباط در یادگیری اهمیت نداده و رسالت خود را به حاضرشدن در کلاس، بیان محتوا، امتحان و نمره‌دهی پایانی محدود نموده، به میزان و نوع یادگیری فراگیر، پرورش استعدادها و تربیت فراگیر در جنبه‌های مختلف، توجه لازم را ندارند. در صورتی که هرچه بر دانش بشر افزوده شده بهره‌مندی از فرآیند ارتباط برای نظام‌های آموزشی و مدرسین (دبیران، مربیان و معلمان) بیشتر ضرورت یافته است و آن بعنوان یک اصل و عامل تعیین‌کننده در یادگیری و تربیت تلقی می‌گردد.

۴-۱. مفهوم‌شناسی فرآیند ارتباط

ارتباط در لغت یعنی پیوند دادن و ربط‌دادن و در اصطلاح یعنی برقراری رابطه بین دو فرد (در شبانه‌روز در تعامل با دیگران بطور فراوان، ارتباط برقرار می‌کنیم) و تعریف ارتباط عبارت است از فرآیند انتقال و تبادل افکار، اندیشه‌ها، احساسات و عقاید در دو فرد یا بیشتر، با استفاده از علائم و نماد مناسب به منظور تأثیر، کنترل و هدایت یکدیگر.

۴-۲. ارتباط در فرآیند تدریس

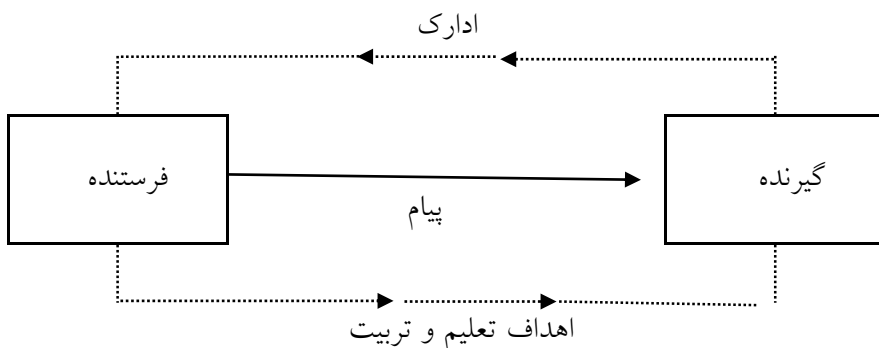
منتقل‌شدن پیام از فرستنده‌ی آن (مربی) به گیرنده (فراگیر) به طوری که مفاد پیام ادراک شود، مشروط به اینکه محتوای پیام مورد نظر فرستنده، به گیرنده پیام، منتقل شود و بالعکس.

۳-۴. تحلیل ارتباط در فرآیند تدریس

- ارتباط، یک مدار و مجموعه اعمال است.
- فرآیند انتقال، جریان دارد.
- مفاهیم منتقل می‌شوند.
- منظور مشترک از مفاهیم بین طرفین بوجود آید.
- هدف ارتباط تأثیر، هدایت و تعلیم برای تربیت صحیح می‌باشد و آن تعیین‌کننده نوع و روش ارتباط است.
- پیام دارای محتواست و آن درسی است که تدریس می‌شود.
- در ارتباط، وجود ۳ عنصر لازم است: فرستنده، گیرنده، پیام
- پیام وقتی منتقل می‌شود که توسط گیرنده ادراک شده باشد.
- آغازگر و برقرارکننده ارتباط، مدرس است.
- مربی «دبیر، معلم و مدرس» در جریان ارتباط، لازم است جوّ و فضا را برای پذیرش و روند ارتباط مساعد نماید.
- فضای عاطفی و محبت‌نمودن می‌تواند زمینه‌ساز خوبی برای شروع ارتباط و موفقیت آن باشد.

*ارتباط کامل = انجام رسالت الهی   *تدریس صحیح = برقراری ارتباط

۴-۴. روش‌های ارتباطی

۱ - ۴ - ۴ - ارادی و غیرارادی

ارادی: با طرح و برنامه‌ریزی قبلی و حساب‌شده، مانند تهیه طرح درس قبل از رفتن به کلاس.

غیرارادی: بدون طرح و برنامه‌ریزی قبلی.

۲ - ۴ - ۴ - رسمی و غیررسمی

رسمی: در محیط‌های رسمی مانند سازمان‌های اداری و آموزشی با ابلاغ آیین‌نامه و مقررات برقرار می‌شود.

غیررسمی: بین دو نفر یا دو گروه بطور عادی و غیررسمی برقرار می‌شود، این نوع ارتباط معمولاً صمیمانه‌تر و عمیق‌تر از ارتباط رسمی است.

۳ - ۴ - ۴ - کلامی و غیرکلامی

کلامی: انتقال پیام با استفاده از «رمزهای کلامی» مانند بحث و گفتگو، تعریف یا توضیح شفاهی یک مطلب.

غیرکلامی: انتقال پیام با استفاده از رمزهای غیرکلامی مانند حرکات (حرکات دست و چشم)، صدا و زنگ (آژیر آمبولانس)، علائم و نماد (علائم راهنمایی و رانندگی) و ...

* در تعلیم و تربیت ارتباط غیرکلامی مطلوب فراگیران بوده و باید به آن اهمیت ویژه داد.

۴ - ۴ - ۴ - مستقیم و غیرمستقیم

مستقیم: حضوری و بدون واسطه بین فرستنده و گیرنده، این ارتباط می‌تواند صمیمانه‌ترین و کامل‌ترین نوع ارتباط باشد. (زیرا ارتباطی است که انواع روش‌های ارتباطی دیگر در آن بکار گرفته می‌شود).

غیرمستقیم: غیرحضورى و باواسطه است و معمولاً برای همدیگر ناآشنا هستند مانند ارتباط بین نویسنده و خوانندگان یک کتاب.

مدرس، در جلسات و کلاس‌های خود از این نوع ارتباط برای تعلیم و تربیت مطلوب، لازم است استفاده نماید.

۵ - ۴ - ۴ - فردی و جمعی

فردی: معمولاً بین دو نفر است و بیشتر جنبه‌ی حضورى و شخصى دارد.
جمعی: بین یک نفر با یک گروه یا گروهی با گروه دیگر است که یا مستقیم مانند سخنرانى در مجالس پرجمعیت بوده و یا غیرمستقیم مانند مطبوعات و صدا و سیما.

۶ - ۴ - ۴ - یک طرفه و دوطرفه

یک طرفه: پیام از فرستنده به گیرنده ارسال می‌شود و گیرنده عکس‌العملی به فرستنده منتقل نمی‌کند. مانند ارتباط توسط صدا و سیما و مطبوعات.
دوطرفه: نقش فرستنده - گیرنده دائماً در جریان ارتباط عوض می‌شود و ارتباط بعدی بر اساس عکس‌العمل گیرنده و فرستنده تعیین می‌شود. مانند ارتباط مستقیم مدرس «دبیر، معلم و مربی» و فراگیر در کلاس و جلسات که مؤثرتر از ارتباط یک طرفه است.

۵. جریانات حاکم بر مدار کلاس

۵-۱. رابطه و جریان آموزشی و یادگیری

در فضای یک کلاس ممکن است کلیه فعالیت‌های آن، فقط بر مبنای تعامل آموزش و یادگیری استوار بوده و هدف، یادگیری یک علم و انتقال اطلاعات پیرامون آن باشد (که معمولاً بر مبنای منبع و سرفصل درس است).

۲-۵. ارتباط عاطفی

فراده علاوه بر انتقال مطلب علمی و اطلاعات، ممکن است با فراگیران خود ارتباط عاطفی برقرار نموده، بین آنها مطلوبیت برقرار گردد و این خود زمینه‌ساز انتقال انتخاب‌ها، ارزش‌ها و معیارهای فراده به فراگیر خواهد شد.

۳-۵. رابطه فکری

ممکن است بین فراده و فراگیر رابطه فکری برقرار شود. فراگیر در این حالت، به نوعی، مجموعه افکار فراده را پذیرش نموده، به عنوان اصول فکری خود مورد مقبولیت قرار می‌دهد. در نتیجه، این رابطه فکری، در انتخاب‌ها و ارزش‌گذاری‌های فراگیر، شخصیت او و ... تأثیرگذار خواهد بود.

* مقبولیت و مطلوبیت مساوی است با پذیرش مدرس.

۴-۵. جریان تربیتی

در این حالت، در کلاس، فراده یا بهتر است گفته شود مربی (تنها جایی که می‌توان به فراده نام مربی اطلاق کرد در این حالت است) کلیه فعالیت‌های آموزشی، یادگیری، انتقال مطلب و ... خود را با هدف تربیت فراگیر، تنظیم می‌نماید.

۵-۵. «تعامل احساسی - شناختی»

یکی از جریان‌های دیگر بین مدرس و فراگیر، «تعامل احساسی - شناختی» است که عمیق‌تر و هدفمندتر از جریان تربیتی است و آن رابطه و تأثیر متقابلی است بین مدرس و فراگیر که در آن وی از نظر احساسات، افکار، ذائقه‌ها و حالت‌های درونی، توسط مدرس درک شده است و فراگیر این موضع مدرس را به خوبی متوجه شده، احساس می‌کند که افکار، حالات درونی و استعداد‌های وی، توسط مدرس کشف و فهمیده شده

است. این حالت برای فراگیر مطلوب بوده، او نیز واکنش مثبتی از خود بروز می دهد. «تعامل احساسی - شناختی» می تواند سرمایه مؤثری برای اهداف تربیتی مدرس و نظام آموزش و پرورش باشد و زمینه ساز بسیار خوبی برای به جریان درآوردن اهداف تعلیم و تربیت در کلاس است.

در حقیقت «تعامل احساسی - شناختی» ابزاری است برای مدرس، زمانی که هدف او، رشد، ساخت و تربیت می باشد. (تربیت فکری، اجتماعی، اخلاقی، تربیتی و درونی) معمولاً مراجع و بزرگان حوزه های علمیه با بهره مندی از این جریان، چهره های برجسته ای را همواره تربیت نموده اند.

*جریانات فوق الذکر «جریانات پنجگانه تعلیم و تربیت» نامیده می شوند.

۶-۵- جریان های دیگری نیز ممکن است در یک کلاس یا محیط های آموزشی

برقرار شود. از قبیل جریان های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی.

۶. آشنایی و استفاده از ادبیات فراگیر

فراگیر با استفاده از ادبیات روز جامعه، ممکن است به ادبیات جدید و مغایر با مدرس «دبیر، معلم و مربی» دست یابد، لذا مدرس باید با ادبیات هر نسل آشنا باشد تا با رعایت این ادبیات، توسط فراگیر، پذیرش شود. سپس مدرس می تواند بر او احاطه یافته، وی را به سوی اهداف تعلیم و تربیت حرکت دهد. سن بلوغ گرایش به طغیان گری داشته و ادبیات متفاوتی را می طلبد.

۷. رعایت نظم

یکی از اصول مهم تدریس و کلاس داری رعایت نظم است. رعایت نظم در کلیه امور، امری بدیهی و از موضوعات بسیار مهم، ارزشمند و تعیین کننده در همه

زمینه‌هاست. با اندک توجه درمی‌یابیم که آفرینش و بقای موجودات در نظام خلقت و پدیده‌های آن همواره بر اساس نظم بوده است.

رعایت نظم برای مدرس (دبیر، معلم و مربی) از الزامات تدریس و کلاس‌داری است. آرامش خاطر، نشاط و شادابی، صرفه‌جویی در وقت و امکانات، بهره‌وری بیشتر، وصول به اهداف تعلیم و تربیت و ... از فواید نظم است.

منشأ نظم معمولاً تفکر صحیح است. مدرس با رعایت نظم می‌تواند در ساخت فکری فراگیر نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا کند. لذا فراگیران لازم است در تعامل با مدرس، نظم در امور را مشاهده نمایند و کلیه فعالیت‌ها، برنامه‌های آموزشی مدرس، بر اساس نظم و ترتیب به فراگیران و مرکز آموزشی و ... ارائه گردد.

۸. معارفه

در جلسه اول هر دوره لازم است به معارفه پرداخته شود. لذا به آن «جلسه معارفه» نیز گفته می‌شود.

ساخت ذهنی فراگیر و نگرش او در دقایق اولیه شروع اولین جلسه، شکل‌یابی می‌شود. لذا جلسه اول در قضاوت مطلوب یا نامطلوب فراگیر و همچنین در تشکیل نگرش مثبت و منفی فراگیر و مدرس بسیار مؤثر می‌باشد. در نتیجه مدرس باید به گونه‌ای رفتار نماید تا فراگیران از عنوان درس، کتاب، مدرس و فضای کلاس، نگرش مطلوبی را به دست آورند.

انواع معارفه:

الف) معارفه مدرس با فراگیر: بخشی از این معارفه قبل از شروع نیمسال و جلسه اول با کسب اطلاعات از منابع زیربیط و یا در جلسه‌ی اول، قابل انجام است، (از نظر دوره، رشته و نیمسال تحصیلی و...)

- ب) معارفه فراگیر با مدرس: با تحصیلات، سوابق، توانائیاها، تخصص مدرس آشنا می شوند.
- ج) معارفه فراگیر با درس و موضوع، کتاب و منبع، شرایط و قوانین کلاس و مدرس و ... .

۹. آماده سازی

هدف از آماده سازی تمرکز حواس فراگیر، ایجاد تفکر، علاقه و انگیزه برای یادگیری است.

قبل از شروع تدریس، مدرس (دبیر، معلم و مربی) باید فراگیران را برای یادگیری درس روز آماده سازد. توجه و افکار هر کدام از فراگیران ممکن است تحت تأثیر عاملی باشد و یا متوجه مسائلی که قبل از ورود به کلاس به آن فکر می کرده و یا پس از پایان یافتن کلاس، قصد انجام دادن آن را دارد، معطوف باشد. لذا، مدرس لازم است، توجه فراگیران را به درس، فضای آموزشی کلاس و مدرس، جلب نماید.

مرحله آماده سازی می تواند ایجاد جذابیت ها و روحیه نشاط نماید. لذا مدرس لازم است با سلیقه و ذوق و هنر خود، بطور جالب، فراگیران را برای تدریس آماده سازد. آماده سازی زمینه ساز برقراری ارتباط صحیح آموزشی و ایجاد ارتباط عاطفی بین مدرس و فراگیر است.

۱۰. محتوای تدریس

۱۰-۱. محتوای تدریس چیست؟

مفاهیمی است که باید به نوعی نیازهای فراگیران را تأمین نماید و متناسب با درک و شرایط آنان باشد، لذا ابتدا باید مشخص شود که چه باید یاد گرفته شود، سپس بر مبنای آن محتوی تنظیم گردد.^۱

---

۱. مبانی تهیه و تنظیم محتوا: - با توجه به اهداف تعیین و تنظیم گردد. - میزان علاقه و رغبت فراگیران در نظر گرفته شود. - متناسب با توانایی ها و استعداد های فراگیران باشد (= قابلیت فهم). - عامل ساخت و رشد فکری باشد، نه ارائه مقداری اطلاعات و محفوظات. - تازگی، جذابیت مطلب، مرتبط با مسائل روز و منطبق با زمان آموزش بودن، از دیگر اصول مهم تهیه و تنظیم محتواست.

۲-۱۰. نحوه ارائه محتوا:

۱- ۲- ۱۰. مدرس لازم است به «بیان» محتوا اکتفا ننموده، بلکه محتوا را «انتقال» دهد.

تفاوت بین «بیان» و «انتقال»:

الف) بیان: محتوا توسط مدرس بیان و ارائه می‌شود. در این حالت ممکن است فراگیر همه‌ی محتوا را ادراک ننموده و مضمون آن ادراک نشده و یا بخشی از آن را ادراک نماید.

ب) انتقال: با برقراری ارتباط توسط مدرس و با ایجاد شرایط لازم، کلیه محتوا توسط فراگیر ادراک شده و مضامین محتوا به او انتقال می‌یابد.

۲- ۲- ۱۰. اصل نمودن موضوع:

یکی از عوامل مهم که در اثرگذاری محتوا بر فراگیر نقش اساسی و تعیین‌کننده‌ای را ایفا می‌کند اصل نمودن یک موضوع کلی، و سپس ارائه مبحث مورد نظر است و آن بدین شکل قابل اجراست که مدرس در گام اول، ابتدا یک موضوع و یک اصل غیرقابل انکار را ارائه می‌نماید و فراگیر آن را بعنوان مبنا و اصل مورد قبول و پذیرش قرار می‌دهد.

در گام دوم مدرس مبحث مورد نظر، که هدف اصلی اوست را ارائه می‌نماید و بر آن اصل منطبق می‌نماید. مانند: اصل نمودن توحید برای مبحث نماز، اصل نمودن قرآن برای مبحث حجاب، اصل نمودن حلال و حرام برای مبحث مسائل مالی، معاملات و ربا، اصل نمودن حسن خلق برای مبحث معاشرت با مردم.

۳-۱۰. اجزای محتوا

محتوای درس معمولاً از قسمت‌های مختلف تشکیل می‌شود که مدرس برای هر قسمت، لازم است آن را در سه بخش تدریس و به فراگیران منتقل نماید.

الف) طرح عنوان: این بخش معرفی عنوان به صورت سؤالی و یا بطور مثبت طرح

می شود و برای انتقال آن لازم است، از اصل گویایی استفاده شود. (بدون ابهام و برداشت های متفاوت).

ب) نماد: علائم و قالب هایی هستند که برای انتقال مفاهیم بکار می روند و در کاربرد آنها باید به سطح دانش و ادبیات متناسب با فراگیر توجه شود، مانند: استفاده از مثال ها، نمودارها، جداول، اشعار، حکایات کوتاه، ضرب المثل ها، آیات و احادیث و ...

ج) مضمون: مهم ترین و با ارزش ترین بخش محتوا مضمون است و «طرح عنوان» و «نماد» وسیله انتقال مضمون هستند و آنچه باید ادراک و عمل شود مضمون است نه «طرح عنوان» و «نماد».

* برای انتقال محتوا لازم است، مطلب درس روز به واحدهای کوچک تقسیم شود. همچنین متناسب با مطلب روز، از تمرین و تکرار یا سؤال و جواب یا مباحثه و یا تلفیقی از آنان استفاده گردد. این مهم «فعالیت تکمیلی» نامیده می شود.

۱۱. جذابیت ها

یکی از اصول مهم اداره کلاس های تربیتی وجود جذابیت ها است. جذابیت ها برای هر مدرس، نقش بسیار حساس و مهمی را در موفقیت او، اداره کلاس، وصول به اهداف آموزشی و تربیتی او، ایفا می نمایند. همچنین آنها نقش تعیین کننده ای را در موارد ذیل بر عهده دارند:

الف) جذب فراگیران

ب) حفظ آنان و ماندن در روند آموزشی

ج) ایجاد تغییرات، ساخت، رشد و تربیت فراگیران

انواع جذابیت‌ها

- الف) روش تدریس
- ب) فضای آموزشی (فضای فیزیکی و فضای عاطفی)
- ج) موضوع و مطلب
- د) جاذبه‌ها و گیرایی خصوصیات مطلوب اخلاقی، اجتماعی، رفتاری و فکری مدرس

۱۲. محرک‌ها

یکی دیگر از اصول اداره کلاس‌های تربیتی استفاده از محرک‌هاست. اگر بر اثر عاملی، آرامش و روند کلاس با اختلال روبرو شود، مدرس باید محرک قوی‌تری از آن عامل، به محیط وارد کند. او باید به مجموعه‌ای از محرک‌ها مجهز شده تا هرگاه لازم شود یکی از آنها را وارد محیط نموده، تأثیر تحمیل آن عوامل را برطرف و خنثی کرده، بر کلاس استیلا یابد.

چنانچه عامل بازدارنده و مخل، از سوی یکی از فراگیران باشد، مدرس نباید از خود واکنش و عکس‌العمل منفی بروز دهد، بلکه باید مراقب رفتار و گفتار خود و دیگر فراگیران بوده تا آنان، فراگیر مخل را زیر سؤال نبرند و به شخصیت و جایگاه او در کلاس، همچنین به روابط مدرس با آن فراگیر، خدشه وارد نشود. محرک‌های عاطفی از همه قوی‌تر و بقای بیشتری دارند. بعضی از محرک‌ها عبارتند از: حکایات، مثال‌ها، عکس‌العمل‌های جهت‌دار و اختیاری مدرس مانند سکوت و ...

* محرک‌ها می‌توانند عامل «حصول کانون توجه» نیز باشند.

۱۳. شکل‌دهی ذهن فراگیر با نماد

این فعالیت مدرس از اصول مهم در حین تدریس می‌باشد و او لازم است هر مطلبی را که انتقال می‌دهد آن را با نماد متناسب با موضوع مربوطه، همراه کرده، مضمون را در قالب نماد، شکل‌دهی نماید. متن حدیث و یا آیه، بیان حکایت و داستان جالب، مثال‌های

روشن و اشکال مختلف، توزیع محتوا با نمودارهای منظم و ... می توانند نماد برای مضمون باشند. این اصل باعث سهولت در یادگیری شده و بقاء و تثبیت آموخته‌ها و مطالب یادگیری شده را به دنبال دارد.

*یکی از عوامل مهم موفقیت مدرس، استفاده از روش تدریس مناسب با موضوع و محتوای مورد تدریس می‌باشد.

لذا مدرس (دبیر، معلم، مربی) لازم است با انواع روش‌های تدریس به خوبی آشنا شده و بر آنها تسلط یافته، متناسب با اهداف آموزشی، موضوع، جنس، سطح سنی و سطح دانش فراگیران روش تدریس هر جلسه را انتخاب نماید.

لذا توصیه می‌شود کتاب‌های مهارت‌های آموزشی و پرورشی دکتر حسن شعبانی، کلیات روش‌ها و فنون تدریس و روش‌ها، فنون و الگوهای تدریس آقای امان‌الله صفوی، راهنمای روش‌های نوین تدریس دکتر محرم آقازاده مطالعه گردد.

۱۴. مشارکت فراگیر

در دهه‌های اخیر نظام آموزشی کشور، بسان بعضی از کشورهای پیشرفته، به این نتیجه رسیده که مشارکت فراگیران نقش مؤثر و تعیین‌کننده‌ای در فرآیند تدریس دارد، لذا این اصل مهم در اداره کلاس‌های تربیتی بیش از گذشته مورد توجه قرار گرفته است.

مدرس (دبیر، معلم، مربی) در هنگام تدریس لازم است بطور مداوم، فراگیران را در روند تدریس خود و مدار کلاس، نگه داشته، هرچه گام به گام جلو می‌رود فراگیران را مشارکت دهد. این مشارکت به اشکال مختلفی ممکن است حاصل شود، از قبیل: پرسش‌های پیگیر (مدرس از فراگیر، فراگیر از فراگیر)، ارائه مسئولیت‌های کلاس به عهده آنان، واگذاری حل مسأله بعهد فراگیران، تمرین و تکرار، انواع مباحثه‌ها و ... ، نتایج این فعالیت مهم مدرس عبارتند از: ایجاد روحیه نشاط، جذابیت روش تدریس و

فضای آموزشی کلاس، غلبه بر خستگی زودرس، اتمام کلاس در زمان مقرر، رعایت سقف حد نصاب جلسات (۱۶ جلسه) و زمان کلاس (حداقل ۱۰۰ دقیقه)، یادگیری مؤثرتر و بیشتر، بقای بیشتر یادگیری‌ها و کاربرد آنها در موقعیت‌های زندگی و ....

۱۵. ایجاد روحیه نشاط در کلاس

ممکن است بین مدرس و فراگیران تفاوت سطح سنی وجود داشته باشد، برای رفع بازدارندگی این موضوع و همچنین به دلایل متعدد دیگر، ایجاد روحیه نشاط اصل مهمی در تدریس و یادگیری محسوب می‌شود و می‌توان گفت:

ایجاد روحیه نشاط در کلاس، لازمه کلاس‌داری است و از اصول مهم اداره

کلاس‌های تربیتی می‌باشد.

عوامل ایجادکننده روحیه نشاط در کلاس و فراگیر:

- ۱- جذابیت‌های چهارگانه
- ۲- جو عاطفی
- ۳- تعامل احساسی - شناختی
- ۴- انواع تشویق‌ها
- ۵- مشارکت فراگیران
- ۶- محرک‌های مطلوب قوی
- ۷- تبدیل فکر به تفکر در حین تدریس
- ۸- کاربرد نماد در تدریس هر ریز موضوع
- ۹- استفاده از حکایت‌ها و داستان‌ها در ضمن ارائه محتوا
- ۱۰- تبدیل ارائه مطلب به انتقال مطلب (یعنی رسیدن فراگیر به مرحله ادراک مطلب)

۱۶. بازنگری

۱۶-۱. مدرس (دبیر، معلم و مربی) و هر نظام آموزشی لازم است، هر مدت یکبار فعالیت‌های خود را، جهت اصلاح و بهبود، مورد بازنگری قرار داده تا از خلل در کیفیت برنامه‌های آموزشی جلوگیری بعمل آید.

یکی از مواقعی که بازنگری ضرورت می‌یابد ناآرامی‌هاست، ناآرامی فراگیر یا فراگیران در کلاس پیامی است برای مدرس. لذا برای رفع اشکالات و خطاهای احتمالی خود باید بازنگری نماید.

۲ - ۱۶. انواع بازنگری

۱ - ۲ - ۱۶. الف) بازنگری توسط مدرس: نداشتن طرح کلی یا طرح درس روزانه، عدم تسلط بر مطلب، بیان مطلب بجای انتقال مطلب، عدم تنوع در تدریس، عدم استفاده از تشویق، فقدان جذابیت‌ها، تهدیدهای مداوم، تنیدی و سوء رفتار مدرس، تبعیض‌ها، عدم امنیت لازم و ... ممکن است از اشکالات احتمالی مدرس باشد.

ب) بازنگری علمی: تطبیق فعالیت‌ها با اصول و قوانین کلاسداری و تعلیم و تربیت و ...

۲ - ۲ - ۱۶. بازنگری توسط کارشناس.

۳ - ۲ - ۱۶. بازنگری توسط فراگیران بطور کتبی یا شفاهی.

فصل

چهارم

برنامه تربیتی

آنچه در فصل چهارم می‌خوانیم:

۱. برنامه تربیتی

مراحل برنامه تربیتی: (کاربرد برنامه تربیتی در مراحل مختلف زندگی)

مرحله اول: انتخاب همسر

مرحله دوم: قبل از انعقاد نطفه

مرحله سوم: انعقاد نطفه

مرحله چهارم: پس از انعقاد نطفه

مرحله پنجم: تولد و نوزادی

مرحله ششم: دوران کودکی

مرحله هفتم: پایان دوره کودکی - دوره اطاعت

مرحله هشتم: دوران بلوغ - دوران وزارت

مرحله نهم: ازدواج و تشکیل خانواده مطلوب

مرحله دهم: پس از ازدواج و تا پایان عمر

۲. برنامه خودسازی

۱. برنامه‌ی تربیتی

۱-۱. تعریف

برنامه تربیتی، «مجموعه اعمال و اقداماتی است منظم، با هدف که والدین، مربی، دیگر عوامل اثرگذار بر فراگیر و خود برای تغییر، ساخت، رشد و نهایتاً تربیت فرد با هم‌آهنگی هم انجام می‌دهند».

۱-۲. فواید، لزوم و اهمیت

فواید:

- می‌توان گفت سرنوشت هر فرد بستگی به وجود برنامه تربیتی، نوع و کارایی آن دارد.
- در تمام طول زندگی، فرد را اداره می‌نماید.
- در شکل‌یابی تفکر صحیح نقش مهمی را ایفا می‌کند.
- فرد را در برابر آلودگی‌ها، مفاسد و انحرافات فکری محافظت می‌کند.
- تمام ابعاد زندگی فرد اعم از اقتصادی، شخصیتی، اخلاقی، فکری، عقیدتی، روحی و روانی را در برمی‌گیرد و برای هر یک از ابعاد، دستورالعمل‌ها و بایدها و نبایدهایی را به همراه دارد.

لزوم:

۱. طریقه و راه تبدیل نیازها به خواسته‌ها، استعدادها به توانایی‌ها را تعیین و ترسیم می‌نماید.

۲. مانع صرف وقت، هزینه و منابع انسانی و مالی بیش از حد خواهد شد و در سنین بالاتر، از تنش ها و برخوردها جلوگیری می نماید.

اهمیت:

۱. برنامه تربیتی، تعیین راهبردهایی است برای پیاده نمودن نظام تربیتی، لذا باعث به حرکت افتادن آن است.
۲. عامل و ابزار تحقق اهداف آفرینش است.

۳-۱. ویژگیهای برنامه تربیتی

۱. لازم است مفاد برنامه تربیتی برگرفته از متن قرآن و دستورات ائمه‌ی اطهار^ع و توصیه‌های علوم مختلف نظیر کلام، فقه، زیست‌شناسی، پزشکی، روانشناسی و ... باشد.
  ۲. اولین بخش از برنامه تربیتی توسط والدین، دومین بخش آن توسط دیگر عوامل تربیتی نظیر رهبران فکری، رهبران جامعه، مربیان و ... و بخش سوم برنامه تربیتی را خود فرد و با کمک بخش‌های دیگر تهیه و اجرا می‌نماید. (دقت شود) مبحث برنامه خودسازی که در ادامه مباحث این فصل ذکر می‌گردد، مربوط به همین قسمت است و موضوع مهم اینک، علم اخلاق اسلامی بطور مبسوط به این مهم می‌پردازد.
  ۳. توافق والدین در تهیه و تنظیم و اجرای آن عامل مهمی در ایجاد انگیزه برای عمل و تداوم بخشیدن به آن می‌باشد.
- * از آنجا که بخش‌های دوم و سوم برنامه تربیتی به نحوه‌ی اجرای بخش اول آن بستگی دارد، توافق والدین در تهیه و اجرای آن از اهمیت زیادی برخوردار بوده و نقش سرنوشت‌سازی را دارا می‌باشد.

مهم‌ترین موضوع در برنامه تربیتی توافق و همکاری والدین است.

۴-۱. مراحل برنامه تربیتی (کاربرد برنامه تربیتی در مراحل مختلف زندگی)

۴-۱-۱. مرحله اول: انتخاب همسر (ازدواج والدین)

برخلاف نظریه برخی مکاتب و اکثریت جامعه، از ائمه‌ی اطهار^ع احادیث و روایات زیادی در مورد شرایط، ویژگی‌ها و خصوصیات و دقت نمودن در انتخاب همسر وجود دارد. در حدیثی تصریح شده است به هنگام انتخاب همسر، مادر مناسب برای فرزندان انتخاب نمایید و این یعنی دقت و توجه به برنامه تربیتی و اهمیت دادن کافی به آن (= آینده‌نگری). لذا اولین مرحله در برنامه‌ی تربیتی به انتخاب همسر اختصاص می‌یابد و در حقیقت این اولین گام و نقطه‌ی شروع زندگی است. (خشت اول را نهد ...) لذا افراد لازم است نسبت به این مهم توجه گردند و در این راستا ملاک‌های انتخاب همسر، صحیح و اصولی باشد.

ملاک‌های انتخاب همسر:

- نزدیکی نگرش

- نزدیکی عقیده دو فرد نسبت به مبدأ، معاد، زندگی و دنیا

- تشابه در خلق و خوی و خصلت‌ها، ایمان، تفکر صحیح و تشابه در هدفگذاری و

ارزشگذاری‌ها

حاصل تشابهات؛ آسان تأمین شدن نیازها و خواسته‌ها و سریع حاصل شدن

توافقات، گذشت و عدم بروز اختلافات، تعارضات و مقابله‌ها و در مجموع حاصل شدن

زندگی ارزشی و مطلوب است.

۲-۴-۱. مرحله دوم: قبل از انعقاد نطفه

لازم است همسران در این مرحله به موارد ذیل عمل نمایند:

۱. از نظر حالات روحی، روانی و عاطفی در شرایط مطلوب باشند، لذا لازم است والدین مدتی روح ایمان و معنویت را با ذکر، دعا(ارتباط دائمی و قوی با خداوند)، نمازهای مستحبی، نماز شب، نوافل و بویژه خواندن نماز واقعی، روزه، تفکر در مظاهر خلقت و ... بسیار تقویت نمایند.

آرامش روحی و روانی مهم ترین اقدام در این مرحله می باشد (ضمن و یا پس از سفر حج، کربلا و نجف اشرف، مشهد، پایان ماه مبارک رمضان و اوایل شوال و ... زمان خوبی برای انعقاد نطفه است).

۲. از لحاظ فعل و انفعالات و حالات اخلاقی بر خود کاملاً مسلط شوند و صفات و حالات خوب اخلاقی باید ملکه گردیده، بر اثر تمرین و تکرار درونی شوند.

۳. از تهییج عصبی و تشنج اعصاب، تنش و اختلافات شدیداً اجتناب گردد.(حتی تا دوران شیردهی)

۴. توجه به رزق حلال، بسیار واجب است و تا پایان دوران زندگی، بویژه تا پایان دوران شیردهی لازم است به این موضوع توجه زیادی نموده و از خوردن غذاهای حرام و شبهه ناک و از شرکت در مراکز یا منازل مشکوک شدیداً دوری گردد.

در روز عاشورا بی اثر ماندن اتمام حجت امام حسین Φ و به شهادت رساندن آن حضرت به خاطر دادن رزق حرام بنی امیه بود.

۵. طرفین از شرایط جسمانی مطلوبی برخوردار باشند، بیماری و یا خستگی های دایم رفع و قدرت جسمانی تقویت شده و از تفریح و استراحت لازم برای مدتی برخوردار باشند.

تذکر: رعایت موارد فوق برای انعقاد نطفه‌ی سالم و خوب کاملاً ضروری است.

۳-۴-۱. مرحله سوم: انعقاد نطفه (کوتاه‌ترین مرحله، ولی بسیار مهم)

اقدامات مرحله سوم برای همسران:^۱

- با وضو بودن

- خواندن دو رکعت نماز و خواندن دعاهای وارد شده، قبل از نماز و حالت تضرع

بعد از نماز

- رعایت قبله

- ذکر *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*^۲

- ذکر فراوان الله اکبر که در احادیث فراوانی توصیه شده است.

موارد فوق در حقیقت ایجاد شرایط و فضای مطلوب را می‌نماید. (که در فصل دوم به

آن اشاره شد).

۱. در کتب حدیثی مربوطه و منابعی از قبیل: حلیه‌المتقین بطور مبسوط ذکر شده است.

۲. امام صادق Φ شریک شدن شیطان را در نطفه‌ی آدمی بیان فرموده و بسیار عظیم شمردند، لذا فرمودند: هرگاه اراده آمیزش داشته باشی بگو: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، اللَّهُمَّ إِنِّي قَضَيْتَ مِنِّي فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ خَلِيفَةً، فَلَا تَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ شُرَكَاءَ وَلَا نَصِيباً وَلَا حَظًّا، وَاجْعَلْهُ مُؤْمِناً مُخْلِصاً مُصَفًّى مِنَ الشَّيْطَانِ وَرَجْزِهِ جَلَّ ثَنَاؤُكَ».

حضرت علی Φ : «بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنِي الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنِي»

امام باقر Φ : اللهم ارزقني ولداً واجعله تقياً زكياً ليس في خلقه زيادةٌ ولا نقصانٌ واجعل عاقبته الى خير.

امام صادق Φ فرمودند در سجده نماز، این آیات خوانده شود:

رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ. رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ»

امام سجاد Φ : رب لا تذرني و انت خير الوارثين و اجعل لي من لدنك ولياً يرثني في حيوتي و يستغفر لي بعد موتي و اجعله خلقاً سوياً و لا تجعل للشيطان فيه نصيباً اللهم اني استغفرک و اتوب اليک انت الغفور الرحيم.

۴-۴-۱. مرحله ی چهارم: پس از انعقاد نطفه

اقدامات مرحله ی چهارم:

رسالت مهم پدر آماده سازی شرایط و فضای لازم برای باروری نطفه در زمینه ی موارد پنج گانه ای که در مرحله ی دوم مشخص گردید، می باشد. رعایت توصیه های پزشکی، توجه دایمی و اهمیت دادن به موارد پنج گانه (مرحله دوم)، تقویت و ادامه ی رعایت آنها و مدنظر قراردادن دستورات ائمه ع و موارد دیگری که در تعلیم و تربیت و روانشناسی توصیه شده است، وظیفه ی مادر می باشد.

۵-۴-۱. مرحله پنجم: تولد و نوزادی (ایجاد شخصیت فردی)

اقدامات مرحله ی پنجم:

۱. نام نیکو: معمولاً لازم است نام نیکی که هویت ارزشمندی به فرد ببخشد انتخاب شده (قبل از انعقاد نطفه) و طی مراسمی و توسط فردی معنوی همراه با اذان، اقامه و ... فرزند نامگذاری گردد.

۲. عقیقه

۳. ولیمه

موارد فوق در حقیقت تعیین جایگاه پذیرش و اهمیت دادن به فرزند به عنوان یک عضو رسمی می باشد یعنی ایجاد شخصیت فردی برای فرزند و ایجاد نگاه مطلوب به فرزند به عنوان یک وجود مهم و ارزشمند، برای والدین.

۶-۴-۱. مرحله ششم: دوران کودکی

۷ سال اول زندگی (دوران طفولیت، خردسالی، کودکی یا دوران سیادت)

اقدامات لازم در این مرحله شامل ۱۰ مورد می باشد:

در طبقه اول:

۱. توجه
۲. تغذیه صحیح
۳. تحرک و بازی

در طبقه دوم:

۴. محبت
۵. امنیت
۶. ایجاد روحیه نشاط

در طبقه سوم:

۷. برقراری ارتباط عاطفی
۸. ایجاد جو عاطفی در فضای عمومی خانواده
۹. ایجاد جو حسن و قبح
۱۰. مقدمات تشکیل نگرش و دیدگاه

۷-۴-۱. مرحله هفتم: پایان دوران کودکی، نوجوانی، دوره اطاعت، ۷ تا ۱۴ سالگی

اقدامات مرحله هفتم:

لازم است اقدامات دهگانه‌ی مرحله‌ی ششم در این دوره نیز تداوم یافته علاوه بر آنان:

۱. در این دوره لازم است مقدمات تشکیل نگرش نوجوان، به ایجاد تشکیل نگرش تبدیل شده و دیدگاه‌های وی نسبت به خود، جهان هستی، خداوند، مرگ و پس از مرگ شکل‌یابی گردد.

از آنجا که تلقی صحیح نوجوان از خود، زیربنای اصلی نگرش وی در دوره‌های بعد می‌باشد، لازم است فرد نسبت به خود و هدفمندبودن خود، تصویر مطلوبی داشته

و خود را با ارزش بداند.

تذکره: در این دوران لازم است روحیه‌ی توحید در فرد بطور خوشایندی ایجاد گردد.

۲. مقدمات تشکیل عقیده

۳. ایجاد تفکر صحیح:

اگر نگرش فرد در این مرحله به خوبی شکل‌یابی شده باشد، حاصل آن، ایجاد تفکر

صحیح خواهد بود. تفکر صحیح در این مرحله در این زمینه‌ها عامل تعیین کننده است:

الف) نحوه‌ی زیست و نوع رفتار

ب) عدم گرایش به آلودگی‌ها و پلیدی‌ها و زشتی‌ها

ج) حفظ و تقویت نیات پاک درونی

۸-۴-۱. مرحله‌ی هشتم: دوران بلوغ، دوران وزارت یا تولد ثانی یا دوران

تحولات درونی

ترشحات هورمونی در این دوره باعث رشد سریع و تحولات جنسی و جسمی شده، همچنین بر اثر تحولات روحی و روانی بوجود آمده نوعی عدم تعادل روی می‌دهد. او حساس و زودرنج و گاهی طوفانی شده و قصد دوباره‌سازی باورها و یافته‌های گذشته را دارد. شک، عامل مهمی در جهت تزلزل و برهم خوردن ثبات او در این دوران است. در مجموع، فرد نامتعادل می‌شود که این عدم تعادل خود مقدمه‌ای برای ثبات جدید می‌باشد. در عده‌ای شخصیت و هویتی جدید شکل می‌گیرد. در ابتدا برای اطرافیان، فرد غیرقابل تحملی می‌شود ولی تذکر این نکته لازم است که وی را باید درک کرده و نیازهایش را تأمین نمود. این دوران سهم عمده و زیادی در تشکیل عقیده‌ی او ایفا می‌نماید.

اقدامات مرحله‌ی هشتم:

۱. به کلیه موارد مرحله‌ی ششم و هفتم (بویژه مرحله هفتم) در حد لازم توجه شده

و این توجه و سرمایه‌گذاری لازم است متناسب با سن وی انجام و افزایش یابد.
۲. در این مرحله و تا اواخر این دوره، لازم است نهایتاً عقیده فراگیر - فرزند، شکل‌یابی و تثبیت شود. همه‌ی مراحل قبلی در حقیقت مقدمه‌اند برای این مهم. برای تشکیل نگرش و عقیده‌ی فرد، باید سرمایه‌گذاری وسیعی انجام گیرد.

این موضوع مهم‌ترین اقدام در مراحل برنامه تربیتی یک انسان است.

۹-۴-۱. مرحله نهم: ازدواج و تشکیل خانواده مطلوب

تشکیل نگرش نسبت به ازدواج و تشکیل خانواده

به دلیل اهمیت موضوع، حساسیت اجتماعی و «مسأله» بودن موضوع ازدواج برای عموم مردم، نحوه تشکیل نگرش دادن برای ازدواج و تشکیل خانواده، نیز بیان می‌شود:
عموم اقدامات و مسائل زندگی نیاز به مقدمات، لوازم، الزامات و شرایط دارند که اگر آنها در نظر گرفته نشده و یا به آنها توجه کافی نگردیده و یا تأمین نشوند، آن اقدام و موضوع یا اصلاً انجام نمی‌گردد، یا به خوبی انجام نمی‌شود و یا نیمه‌کاره مانده و به سرانجام نمی‌رسد و هدف آن اقدام هم، تحقق نمی‌یابد.

یکی از این مسائل و موضوعات و اقدامات، ازدواج و تشکیل خانواده است. در این زمینه مهم و سرنوشت‌ساز (هم برای فرد و هم جامعه)، فردی که قصد ازدواج دارد و خانواده‌ی او، لازم است موارد ذیل را جزو الزامات ازدواج بدانند و آنها را جزو اصول عملی دانسته و به آن عمل کنند، اگر چنین شود، ازدواج‌ها خوب آغاز شده، خوب ادامه یافته و به سرانجام خوبی رسیده، زندگی‌های خوبی وجود خواهند داشت و در نتیجه افراد و جامعه از عواقب مسائل ناشی از پاشیدگی‌های خانواده‌ها، طلاق‌ها، خانواده‌های

متزلزل و غیرسالم محفوظ و مصون خواهند ماند.^۱

۱-۹-۴. اقدامات قبل از انتخاب

الف. ایجاد دیدگاه نسبت به ازدواج و زندگی مشترک (طرز تلقی صحیح نسبت به تشکیل خانواده و همسر):

فرد ازدواج کننده و خانواده‌ی او، اهمیت، فلسفه و هدف، فواید و آثار ازدواج و تشکیل خانواده را بخوبی دریافت و ادراک کرده باشند و برای این موضوع، دید مطلوب و لازم را داشته باشند. بسیاری از اختلافات و جدایی‌ها و ناهنجاری‌ها و کشمکش‌ها ریشه در این مسائل دارند.

چنانچه دید مرد به زن و زندگی، مطلوب و صحیح نباشد (و به زن بعنوان یک موجود ارضا کننده‌ی خواسته‌های جنسی و خدمتگذار و فرمانبر، نگاه کند و نه کسی که می‌تواند منشأ مودت و آرامش و رحمت باشد) و دید زن هم به مرد اصولی و صحیح نباشد (خود را مکمل و متمم مرد ندانسته دنبال مطامع خود باشد) در همان ابتدا واجد معیار و ملاک انتخاب صحیح و اصولی نبوده‌اند و از همان ابتدا، بر اثر انتخاب نامناسب از مسیر صحیح منحرف شده و مشکلات عدیده‌ای بوجود می‌آید و جالب اینجاست که زمان لازم برای حل مشکلات حادث شده به مراتب بیشتر از زمان لازم برای انتخاب صحیح است. هنگام بروز اختلافات و مشکلات، آن چه پیش می‌آید معمولاً: تهمت‌ها، بدرفتاریها، بدخلفی‌ها، تندی، تلاطم درونی، از بین رفتن آسایش، دور شدن از منطق و عقل و ... می‌باشد و در مقابل، برهه‌ی انتخاب معمولاً همراه با جذابیت‌ها و لذت‌هاست و زمان بسیار کمتری نسبت به شرایط اختلاف و مشکل لازم دارد.

---

۱. ۹۷/۱/۲۰ سازمان ثبت احوال ایران: نسبت طلاق‌ها به ازدواج‌های ثبت شده به ۲۹ درصد رسیده است که بالاترین آمار در تاریخ ثبت احوال ایران از سال ۱۳۴۴ است.

در مجموع دختر و پسر باید نسبت به ازدواج و تشکیل خانواده به بلوغ لازم رسیده و آمادگی‌های لازم را از نظر هدف و فلسفه ازدواج بدست آورده، بتوانند قبول مسئولیت کنند و این میسر نمی‌گردد مگر این که به فرد و خانواده‌ی او، آموزش‌های لازم، برای ایجاد نگاه و دید مطلوب داده شده باشد.

ب. از دیگر اقدامات قبل از انتخاب و همسر داشتن، ملاک و معیار است. که در این زمینه افراد سه دسته‌اند:

الف) عده‌ای تقریباً فاقد معیار هستند، ب) عده‌ای هم واجد ملاک هستند ولی معیارهای اصولی و صحیح و ارزشمند ندارند و اصولاً معیارهای آنها یا بر مبنای سلیقه‌ها و ذائقه‌ها یا احساسی است و یا بر اثر مجاورت و القاء، واجد معیارهایی شده‌اند. و ج) عده‌ی سوم بر مبنای اهداف و فلسفه ازدواج، واجد معیارند.

* معیارهای کاربردی انتخاب همسر توسط مرد ۴ رکن است که عبارتند از:

۱. عفت (که زن را در بیرون از خانه و بین جامعه حفظ می‌کند و باعث اعتماد مرد می‌شود)
۲. اخلاق (که لازمه‌ی آرامش یافتن مرد در کنار زن است).
۳. فهیم بودن (که باعث اتخاذ موضع‌های صحیح در زندگی است و مانع ایجاد تنش شده، در تنظیم زندگی بسیار مؤثر است و باعث تنظیم خواسته‌های طرفین می‌شود و به این که چه موقعی؟ چه کاری؟ چه اندازه؟ باید انجام شود، پاسخ می‌دهد).
۴. نجابت (که باعث ایجاد جو حسن و قبح شده و موجب می‌شود که مرد در همه حال احترام همسر خود را نگهدارد و سبب می‌شود تا مرد رعایت حال زن را نموده، به

---

۱. انواع بلوغ از دیدگاه مرجع عالیقدر آیت‌الله مکارم شیرازی (در دیدار اعضای دفتر ایشان در تاریخ ۸۸/۹/۳۰) عبارتند از:
 الف) بلوغ فقهی (همان ۱۵ سال در پسر و ۹ سال در دختر است، که در فرایض مانند روزه تا جایی که بدن اجازه می‌دهد، روزه بگیرد. ب) بلوغ اقتصادی حدی است که فرد بتواند تعامل اقتصادی بر قرار کند و فریب نخورد. ج) بلوغ مربوط به اجرای احکام و حدود که باید شعور و درک مجازات و حدود را داشته باشد. د) بلوغ ازدواج که باید آمادگی لازم را داشته باشد (از نظر جسمانی، اگر آسیب ببیند حرام است).

او با دید ارزشمند نگاه کند و در نتیجه، زن رفتار دون شأن مادری و خانواده به عنوان یک که نهاد مقدس را انجام ندهد).

* معیارهای کاربردی انتخاب همسر توسط زن ۴ رکن دارد که عبارتند از:

۱. ایمان (تقوا)؛ که باعث می شود مرد حقوق زن را به طور احسن رعایت کند.
  ۲. غیرت؛ که باعث محافظت زن در جامعه و خارج خانه است.
  ۳. اخلاق؛ باعث لذت زندگی در داخل خانه و آرامش زن است.
  ۴. اصالت؛ که باعث می شود در هیچ حالت به همسر خود ظلم نکند.
- مرد و زن لازم است نسبت به موارد فوق از دیدگاه لازم و مطلوب برخوردار باشند.

۲-۹-۴-۱. اقدامات لازم در حین خواستگاری

با توجه به ملاک های یادشده، لازم است هر کدام از همسران ۴ اقدام مهم را انجام دهند:

۱. اقدام برای شناخت (که در هنگام مقدمات خواستگاری و جلسات خواستگاری شروع شده و از برخوردهای اولیه و تماس آغاز گردیده با برقراری ارتباط، مقدمات آشنایی و آشنایی تداوم یافته و به شناخت کلی و اجمالی و بالاخره شناخت کامل منتهی می شود).
۲. مذاکره دو خانواده و دو فرد برای تشخیص تناسب و کفو بودن.
۳. تحقیق از همسایگان، دوستان، اقوام دور و نزدیک و کسانی که با فرد و خانواده ها و معاشرت داشته باشند برای کسب اطلاعات لازم.
۴. تفاهم که پس از طی مراحل سه گانه فوق و جمع بندی آنها، در جلساتی، همه مواردی که مبهم است مشخص شده، شرایط دو طرف بیان شده، خواسته ها بطور دقیق مطرح گردیده و ... در این زمینه ها تفاهم متقابل حاصل گردد.

۳-۹-۴-۱. اقدامات پس از خواستگاری

مواردی که پس از مراسم عقد باید هر کدام از طرفین بدون توقع از دیگری و بطور یک طرفه انجام دهند تا پیوند جدید استحکام یابد. رعایت این موارد در روزها، هفته‌ها، ماه‌ها و سال‌های اول توسط دو خانواده، مانع بروز اختلافات و جدایی‌ها در سالهای اولیه می‌شود.

۱. صداقت (که از اصالت و عفت و ارزش‌های درونی و فکری نشأت می‌گیرد).

۲. احترام (که منشأ آن اخلاق و ادب است).

۳. امانت (که از ایمان و نجابت حاصل می‌شود).

۴. گذشت (که از غیرت و فهیم بودن و صبر زناشویی سرچشمه می‌گیرد).

حاصل عمل به ۴ مورد فوق، محبت و مودت، آرامش و رحمت خواهد بود، که لازمه زندگی مشترک است. معمولاً عشق و محبت و مودت در مراحل اولیه است و پس از عروسی و زفاف، آرامش، نمود پیدا می‌کند و آنچه در ادامه به زندگی عظمت می‌بخشد، رحمت الهی است که به تدریج حاصل می‌شود.

و آنچه که پس از استقرار زندگی در سال‌های اولیه باعث استحکام زندگی می‌شود، خلوص در محبت به هم، تفاهم کامل، رشد و تکامل روحی دادن به همدیگر و اهتمام طرفین به تربیت فرزند صالح، می‌باشد. (بر مبنای برنامه تربیتی که با توافق هم تعیین می‌شود).

۱۰-۴-۱. پس از دوران بلوغ و تا پایان عمر

از این مرحله به بعد و تا پایان عمر، معمولاً خود فرد، برنامه تربیتی خویش (برنامه خودسازی) را تنظیم و اجرا می‌نماید. همانگونه که در قسمت ویژگی‌های برنامه تربیتی مطرح گردیده، اجرای مطلوب بخش‌های اول و دوم برنامه‌ی تربیتی در مراحل هشت‌گانه، مبنای اجرای بخش سوم برنامه‌ی تربیتی توسط خود فرد خواهد شد. در غیر اینصورت امکان القای یک برنامه‌ی تربیتی نادرست به فرد، زیاد است.

۲. برنامه‌ی خودسازی (برنامه تربیتی یا حداقل‌های خودسازی)

برنامه خودسازی که به آن برنامه‌ی تربیتی نیز گفته می‌شود، لازم است در اینجا به مبحث «واجبات خودسازی در تعلیم و تربیت اسلامی (حداقل‌های خودسازی)» پرداخته شود.

* واجبات خودسازی (حداقل‌هایی که در برنامه خودسازی فرد قرار دارد):^۱

بهتر است در سنین و سال‌های اولیه کودکی (از ۵ سالگی به بعد)، فرد را به این

امورات عادت داد تا با افزایش سن، نسبت به آنها معرفت یابد.

دستوراتی که توسط ائمه اطهار^ع و همچنین دیگر بزرگان دین، جهت واجبات خودسازی

سفارش شده، برای زمان‌های مختلفی است، که می‌توان موارد ذیل را توصیه نمود.

۱. مواردی که مربوط به ساعات انسان است (در طول شبانه روز باید انجام شده و

از آن غفلت نشود):

توجه، ذکر و یاد دائمی خداوند. در این راستا لازم است این موارد انجام شود:

(الف) وضوی دائمی (ب) قبل و در آغاز هر کار و در همه حال، با ذکر *بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ*

امورات را انجام دادن (ج) رو به قبله بودن (حتی المقدور و در همه جا به جز دستشویی و

آمیزش) و احتراز از پشت به قبله بودن. (د) در مناسبت‌های مختلف روزانه، فرستادن ذکر

صلوات کامل (یعنی با *عَجَل* فرجه‌م و اهلک اعدائهم). (ه) نمازهای یومیه را با حضور قلب و

در اول وقت بجا آوردن.

۲. مواردی که مربوط به یک روز انسان است (در یک شبانه روز حداقل یکبار انجام شود):

۲-۱. روز را با اذکار هفتگانه‌ی ارکان ایمان شروع نمودن، که آنان عبارتند از:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

مُحَمَّدٌ رَسُوْلُهُ

۱. این موارد توسط نگارنده از متون مختلف گردآوری شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَسْبِيَ اللَّهُ «هم عالم است وهم قادر»

ذُرِّبَتْ عَلَى اللَّهِ

أَفْرُضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعَالَمِ

رَضِيَ بِفَضْلِ اللَّهِ

- ۲-۲. در شبانه روز تلاوت قرآن، با دقت در معانی آیات (هر چند کم تلاوت شود)
- ۲-۳. سپردن مایملک خود (ایمان، سلامتی، اموال، بستگان و ...) به یکی از چهارده معصوم^ع.
- ۲-۴. زیارت امام حسین Φ و لو با عبارت کوتاه (ترجیحاً زیارت عاشورا و یا زیارت وارث)
- ۲-۵. سلام دادن به امام زمان] و لو با عبارت کوتاه (ترجیحاً زیارت آل یاسین)
- ۲-۶. در پایان روز، محاسبه‌ی اعمال و گفتار و ... را نمودن (اَلْهَيْمَانُ لَمْ يَلِدْ سَبَّ نَفْسًا فِي الْاُيُومِ)
- ۲-۷. جاری نمودن ذکر و دعای توبه (اَلْمُنْفِرَةُ الْخَالِئَةُ)
۳. مواردی که مربوط به یک هفته انسان است (حداقل هفته‌ای یکبار انجام شود):
- ۳-۱. دعای کمیل (شب‌های جمعه)
- ۳-۲. دعای توسل (سه شنبه‌ها، شب چهارشنبه است)
- ۳-۳. روزه‌های مستحبی
۴. مواردی که مربوط به یک ماه انسان است (حداقل در ماه یکبار انجام شود):
- ۴-۱. زیارت جامعه کبیره
- ۴-۲. مناجات شعبانیه

۴-۳. دعای عرفه

۵. مواردی که مربوط به یک سال انسان است (حداقل یکبار در سال انجام شود):

۵-۱. دادن خمس (که از واجبات دین است، که ضرر و زیان را مشخص می‌نماید و

برای انسان هم فکر اقتصادی داده، و هم ایجاد برنامه اقتصادی می‌کند.)

۵-۲. رفتن به زیارت ائمه^ع و اگر مقدور نشد امامزادگان مجرب (حضرت

معصومه^ا، حضرت عبدالعظیم^Φ) و بزرگان از علماء دین (مانند: علامه مجلسی)

۵-۳. استحلال (حلالیت طلبیدن از اطرافیان)

باشد که این مطالب مورد رضای خداوند کریم، آن قادر و علیم قرار گرفته، موجب

خشنودی مهدی موعود[[] منجی عالم بشریت، او که با ظهورش، تعلیم و تربیت انسان‌ها را به حد

کمال می‌رساند، قرار گیرد.

فهرست منابع و مآخذ

* قرآن کریم، ترجمه آیت الله العظمی مکارم شیرازی

* نهج البلاغه، ترجمه آیت الله العظمی مکارم شیرازی

۱. باقری، خسرو، **نگاهی دوباره به تربیت اسلامی**، تهران، انتشارات مدرسه، ۱۳۷۹ ه.ش.
۲. تمیمی آمدی، عبدالواحد، **غرر الحکم و درر الکلم**، قم، دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ه.ش.
۳. حرّانی، ابن شعبه، **تحف العقول**، ترجمه جعفری، تهران، کتابفروشی اسلامی، ۱۳۵۴ ه.ش.
۴. دشتی، محمد، **نهج البلاغه حضرت امیرالمؤمنین علی (ع)**، قم، موسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع)، ۱۳۸۹ ه.ش.
۵. دوان شولتز، **نظریه‌های شخصیت**، مترجمان یوسف کریمی ... [و دیگران]، تهران، نشر ارسباران، ۱۳۸۴ ه.ش.
۶. راغب اصفهانی، **مفردات الفاظ قرآن**، ترجمه دکتر سید غلامرضا خسروی حسینی، مرتضوی، تهران، ۱۳۸۳ ق.
۷. سالاری فر، محمدرضا، **روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی**، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۳ ه.ش.
۸. شعبانی، حسن، **مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)**، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۰ ه.ش.
۹. شکوهی، غلامحسین، **تعلیم و تربیت و مراحل آن**، مشهد، شرکت به‌نشر، ۱۳۷۸ ه.ش.
۱۰. شکوهی یکتا، محسن، **تعلیم و تربیت اسلامی (مبانی و روشها)**، تهران، چاپ و نشر کتابهای درسی ایران، ۱۳۸۴ ه.ش.
۱۱. صفوی، امان‌الله، **کلیات روشها و فنون تدریس (متن کامل)**، تهران، انتشارات معاصر، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۲. طباطبائی، سید محمدحسین، **تفسیر المیزان**، ترجمه استاد ناصر مکارم شیرازی، بی‌جا، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی، ۱۳۷۶ ه.ش.
۱۳. طبرسی، ابوالفضل بن حسن، **مجمع البیان**، ترجمه علی کرمی، تهران، فراهانی، ۱۳۸۰ ه.ش.

۱۴. طوسی، محمدبن الحسن، الامالی، قم، دارالکتاب، ۱۴۱۴ هـ. ق.
۱۵. قمی، عباس، معین البحر، قم، اسوه، ۱۴۱۴ هـ. ق.
۱۶. کلینی، محمدبن یعقوب، **الکافی**، ترجمه و شرح سیدجوادمصطفوی، تهران، ولیعصر[.ش. ۱۳۷۷ هـ. ش.
۱۷. لوئیس معلوف، المنجد عربی بفارسی، مترجم: محمد بندریگی، تهران، ایران، ۱۳۸۴ هـ. ق.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار للعلیه لدرراخبار الاله الاطهار**، تهران، دارالاسلامیه، ۱۳۹۷ هـ. ق.
۱۹. آیت الله مجلسی، **حلیه المتقین**، اصفهان، شهید فهمیده، ۱۳۸۹ هـ. ش.
۲۰. آیت الله مکارم شیرازی، ناصر، **پیام قرآن، امام امیرالمؤمنین**، تهیه و تنظیم جمعی از فضلاء، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ هـ. ش.
۲۱. آیت الله مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهیه و تنظیم جمعی از فضلاء، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ هـ. ش.
۲۲. آیت الله مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۹ هـ. ش.
۲۳. آیت الله مکارم شیرازی، **کلیات مفاتیح نوین**، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب، ۱۳۹۰ هـ. ش.
۲۴. نراقی، احمدبن محمد مهدی، **مربع السطوح**، قم، طوبای محبت، ۱۳۸۵ هـ. ش.